

- Први страни језик – трећи разред;
  - Други страни језик – трећи разред;
- 2) Правилником о наставном плану и програму предмета верска настава („Просветни гласник”, бр. 6/03, 23/04, 9/05 и 11/16).

Члан 3.

Овај правилник ступа на снагу наредног дана од дана објављивања у „Службеном гласнику Републике Србије – Просветном гласнику”, а примењује се од школске 2022/2023. године.

ПРОГРАМ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ЗА ТРЕЋИ РАЗРЕД ГИМНАЗИЈЕ ЗА УЧЕНИКЕ СА ПОСЕБНИМ СПОСОБНОСТИМА ЗА ГЕОГРАФИЈУ И ИСТОРИЈУ

1. ЦИЉЕВИ ОПШТЕГ СРЕДЊЕГ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА СУ:

- развој кључних компетенција неопходних за даље образовање и активну улогу грађанина за живот у савременом друштву;
- оспособљавање за самостално доношење одлука о избору занимања и даљег образовања;
- свет о важности здравља и безбедности;
- оспособљавање за решавање проблема, комуникацију и тимски рад;
- поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрасне равноправности, толеранције и уважавања различитости;
- развој мотивације и самоиницијативе за учење, оспособљавање за самостално учење, способност самовредновања и изражавања сопственог мишљења;
- пун интелектуални, емоционални, социјални, морални и физички развој сваког ученика, у складу са његовим узрастом, развојним потребама и интересовањима;
- развој свести о себи, стваралаčких способности и критичког мишљења;
- развијање ненасилног понашања и успостављање нулте толеранције према насиљу;
- развијање свести о значају одрживог развоја, заштите и очувања природе и животне средине и еколошке етике;
- развијање позитивних људских вредности;

- развијање компетенција за разумевање и поштовање људских права, грађанских слобода и способности за живот у демократски уређеном и праведном друштву;
- развијање личног и националног идентитета, развијање свести и осећања припадности Републици Србији, поштовање и негоње српског језика и матерњег језика, традиције и културе српског народа и националних мањина, развијање интеркултуралности, поштовање и очување националне и светске културне баштине.

2. ОПШТЕ УПУТСТВО ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА НАСТАВЕ И УЧЕЊА ОБАВЕЗНИХ ПРЕДМЕТА

I. Програми оријентисани на процес и исходе учења

Структура програма наставе и учења свих обавезних предмета је конципирана на исти начин. На почетку се налази циљ наставе и учења предмета за сва четири разреда општег образовања и васпитања. Иза циља се налазе општа предметна и специфичне предметне компетенције. У табели која следи, у првој колони наведени су стандарди који су утврђени за крај образовног циклуса, а који се делимично или у потпуности достижу на крају разреда, у другој колони дати су исходи за крај разреда, а у трећој се налазе теме/области са кључним појмовима садржаја. За предмете који немају утврђене стандарде за крај средњег образо-

Члан 1.

На основу члана 67. став 1. Закона о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС”, бр. 88/17, 27/18 – др. закон, 10/19, 6/20 и 129/21) и члана 17. став 4. и члана 24. Закона о Влади („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – УС, 72/12, 7/14 – УС, 44/14 и 30/18 – др. закон),

Министар просвете, науке и технолошког развоја доноси

ПРАВИЛНИК

о допуни Правилника о плану и програму наставе и учења гимназије за ученике са посебним способностима за географију и историју

Члан 2.

У Правилнику о плану и програму наставе и учења гимназије за ученике са посебним способностима за географију и историју („Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник”, бр. 14/20 и 6/21), после програма наставе за други разред, додаје се програм наставе за трећи разред, који је одштампан уз овај правилник и чини његов саставни део.

Члан 3.

План и програм наставе и учења остварује се и у складу са:

1) Правилником о плану и програму наставе и учења за гимназију („Службени гласник РС – Просветни гласник”, бр. 4/20, 12/20, 15/20, 1/21 и 3/21), у делу који се односи на план и програм наставе и учења за предмете за други и трећи разред

(1) општег типа:

- Српски језик и књижевност – трећи разред;
  - Матерњи језик и књижевност – трећи разред;
  - Српски као нематерњи језик – трећи разред;
  - Психологија – други разред;
  - Филозофија – трећи разред;
  - Физичко и здравствено васпитање – трећи разред;
  - Рачунарство и информатика – трећи разред;
  - Грађанско васпитање – трећи разред.
- (2) природно-математичког смера:

вања, у табели не постоји одговарајућа колона. Након табеле следе препоруке за остваривање наставе и учења предмета под насловом *Упутство за дидактичко-методичко остваривање програма*. Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика је формативно и сумативно и реализује се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у средњем образовању и васпитању*, а у оквиру Упутства за дидактичко-методичко остваривање програма налазе се препоруке за праћење и вредновање постигнућа ученика у односу на специфичности датог предмета.

Сви програми наставе и учења засновани су на општим циљевима и исходима образовања и васпитања и потребама ученика. Усмерени су на процес и исходе учења, а не на саме садржаје који сада имају другачију функцију и значај. Садржаји су у функцији остваривања исхода који су дефинисани као функционално знање ученика тако да показују шта ће ученик бити у стању да учини, предузме, изведе, обави захваљујући знањима, ставовима и вештинама које је градио и развијао током једне године учења конкретног наставног предмета. Овако концептирани програми подразумевају да оствареност исхода води ка развијању компетенција, и то како општих и специфичних предметних, тако и кључних. Прегледом исхода који су дати у оквиру поједињих програма наставе и учења може се видети како се постављају темељи развоја кључних компетенција које желимо да ученици имају на крају општег средњег образовања.

На путу остваривања циља и исхода, улога наставника је врло важна јер програм пружа простор за слободу избора и повезивање садржаја, метода наставе и учења и активности ученика. Оријентација на процес учења и исходе брига је не само о резултатима, већ и начину на који се учи, односно како се гради и повезује знање у смислене целине, како се развија мрежа појмова и повезује знање са практичном применом.

Програми наставе и учења, наставницима су полазна основа и педагошко полазиште за развијање наставе и учења, за планирање го-дишњих и оперативних планова, као и непосредну припрему за рад.

II. Препоруке за планирање наставе и учења

Образовно-васпитна пракса је сложена, променљива и не може се до краја и детаљно унапред предвидети. Она се одвија кроз динамичну спречу међусобних односа и различитих активности у социјалном и физичком окружењу, у јединственом контексту конкретног одељења, конкретне школе и конкретне локалне заједнице. Зато, уместо израза реализовати програм, боље је рећи да се на основу датог програма планирају и остварују настава и учење који одговарају конкретним потребама ученика. Настава треба да обезбеди сигурну, подстицајну и подржавајућу средину за учење у којој се негује атмосфера интеракције и однос уважавања, сарадње, одговорности и заједништва.

Полазећи од датих исхода учења и кључних појмова садржаја, од наставника се очекује да дати програм контекстуализује, односно да испланира наставу и учење према потребама одељења имајући у виду карактеристике ученика, наставне материјале које ће користити, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже, као и друге ресурсе школе и локалне средине.

Приликом планирања наставе и учења потребно је руководити се:

- индивидуалним разликама међу ученицима у погледу начина учења, темпа учења и брзине напредовања;
- интегрисаним приступом у којем постоји хоризонтална и вертикална повезаност унутар истог предмета и различитих наставних предмета;
- партиципативним и кооперативним активностима које омогућавају сарадњу;
- активним и истраживачким методама наставе и учења;
- уважавањем свакодневног искуства и знања које је ученик изградио ван школе, повезивањем активности и садржаја учења са животним искуствима ученика и подстицањем примене наученог и свакодневном животу;
- неговањем радозналости, одржавањем и подстицањем интересовања за учење и континуирано сазнавање;

– редовним и осмишљеним прикупљањем релевантних података о напредовању ученика, остваривању исхода учења и постигнутом степену развоја компетенција ученика.

Полазећи од датих исхода, наставник најпре, као и до сада, креира свој годишњи (глобални) план рада из кога касније развија своје оперативне планове. Како су исходи дефинисани за крај наставне године, наставник треба да их операцијализује прво у оперативним плановима, а потом и на нивоу конкретне наставне јединице. Од њега се очекује да за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, дефинише исходе за час који воде ка остваривању исхода прописаних програмом.

При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују. Неки се лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности.

Посебну пажњу током непосредне припреме за наставу треба посветити планирању и избору метода и техника, као и облика рада. Њихов избор је у вези са исходима учења и компетенцијама које се желе развићи, а одговара природи предмета, конкретним садржајима и карактеристикама ученика. У том смислу на наставнику је да осмишљава разноврсне активности, како своје, тако и активности ученика. Очекује се да ученици у добро осмишљеним и разноврсним активностима наставе развијају своје компетенције целожivotног учења кроз самостално проналажење информација, критичко разматрање, обрађу података на различите начине, презентацију, аргументовану дискусију, показивање иницијативе и спремности на акцију.

Од наставника се очекује да континуирано прати и вреднује свој рад и по потреби изврши корекције у свом даљем планирању. Треба имати у виду да се неке планиране активности у пракси могу показати као неодговарајуће зато што су, на пример, испод или изнад могућности ученика, не обезбеђују остваривање исхода учења, не доприносе развоју компетенција, не одговарају садржају итд. Кључно питање у избору метода, техника, облика рада, активности ученика и наставника јесте да ли је нешто релевантно, чemu то служи, које когнитивне процесе код ученика подстиче (са фокусом на подстицање когнитивних процеса мишљења, учења, памћења), којим исходима и компетенцијама води.

III. Препоруке за праћење и вредновање наставе и учења

Праћење и вредновање је део професионалне улоге наставника. Од њега се очекује да континуирано прати и вреднује:

- процес наставе и учења,
- исходе учења и
- себе и свој рад.

Оријентисаност нових програма наставе и учења на исходе и процес учења омогућава:

- објективније вредновање постигнућа ученика,
- осмишљавање различитих начина праћења и оцењивања,
- диференцирање задатака за праћење и вредновање ученичких постигнућа и
- боље праћење процеса учења.

Праћење напредовања и оцењивање постигнућа ученика је формативно и сумативно и реализује се у складу са *Правилником о оцењивању ученика у средњем образовању и васпитању*. У настави оријентисаној на остваривање исхода учења вреднују се и процес учења и резултати учења. Поред уобичајених начина праћења и оцењивања ученика путем усменог и писменог испитивања које даје најбољи увид у резултате учења, постоје и многи други начини које наставник може и треба да употребљава како би објективно процесио не само резултате већ и процес учења. У том смислу, путем посматрања, он може да прати следеће показатеље: начин на који ученик учествује у активностима, како прикупља податке, како аргументује и доноси закључке. Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се нађе веза међу појавама, навођење примера, спремност да се промени мишљење у контакту са аргументима, разликовање чињеница од интерпретација, извођење закључчака, прихватање другачијег мишљења, примењивање, предвиђање последица, давање креативних решења. Поред тога, наставник прати и вреднује како ученици међусобно сарађују у процесу учења, како решавају сукобе ми-

шљења, како једни другима помажу, да ли испољавају иницијативу, како превазилазе тешкоће, да ли показују критичко мишљење уместо критицизам.

Како ни један од познатих начина вредновања није савршен, потребно је комбиновати различите начине оцењивања. Једино тако наставник може да сагледа слабе и јаке стране ученика. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Повратна информација треба да буде увремењена, дата током или непосредно након обављања неке активности; треба да буде конкретна, да се односи на активности и продуктете ученика, а не на његову личност.

Праћење напредовања ученика започиње иницијалном процесном нивоа на коме се он налази и у односу на који ће се проценити његов даљи ток напредовања. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да проценују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика.

Ученике треба континуирано, на различите начине, охрабривати да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Резултате целокупног праћења и вредновања (процес учења и наставе, исходе учења, себе и свој рад) наставник узима као основу за планирање наредних корака у развијању образовно-васпитнте праксе.

Наставу Историје и Географије могу реализовати наставници са високошколских установа и научних института.

3. ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ

МУЗИЧКА КУЛТУРА

Циљ учења Музичке културе је да код ученика развије свест о значају и улоги музичке уметности кроз развој цивилизације и друштва, да на основу стечених знања подстакне ученике на ства-

ралачко и критичко мишљење, развије естетске критеријуме у циљу формирања одговорног односа према очувању музичког наслеђа и културе свога и других народа и даљег професионалног и личног развоја.

ОПШТА ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНЦИЈА

Користи знања о музici у разумевању савремених догађаја, историје, науке, религије, уметности и сопствене културе и идентитета. Заступа одговоран однос према традицији свог народа и других култура а културолошке разлике сматра предностима што користи у развијању идеја и сарадњи. Искуства и вештине у слушању и опажању приликом индивидуалног и групног извођења примењује у комуникацији са другима. Развија естетске критеријуме према музичким и вредностима уопште и отворен је према различитим уметничким садржајима. Своја осећања, размишљања, ставове изражава на креативан и конструктиван начин што му помаже у остваривању постављених циљева.

СПЕЦИФИЧНЕ ПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Ученик користи језик музике за изражавање својих осећања, идеја и комуникацију са другима. Кроз познавање музичког језика и стилова, ученик увиђа везу музике са догађајима у друштву и доприноси њиховом обликовању. Ученик у свакодневном животу примењује стечена музичка искуства и знања и истражује могућности ИКТ-а за слушање, стварање и извођење музике. Уважава и истражује музичке садржаје различитих жанрова, стилова и култура. Доприноси очувању и развоју музичке културне баштине. Има критички став према музici и њеном утицају на здравље. Прати и учествује у музичком животу заједнице и изражава критичко мишљење са посебним освртом на улогу музике у друштвеним дешавањима. Испољава и артикулише основне елементе музичког укуса.

Разред Трећи
Недељни фонд часова 2 часа
Годишњи фонд часова 74 часова

ИСХОДИ	ТЕМА и кључни појмови садржаја програма
<p>по завршетку разреда ученик ће бити у стању да:</p> <ul style="list-style-type: none"> – објасни друштвено историјски и културолошки амбијент у којем се развијају различити видови музичког изражавања; – демонстрирају познавање музичке терминологије; – тумачи изражajна средства музичке уметности у склопу предложених тема; – идентификује обрађене стилове и жанрове према основним карактеристикама; – именује репрезентативне музичке примере најзначајнијих представника до краја 19. века; – представи развој музичких облика и инструментата закључно са 19. веком – повеже музичке облике са извођачким саставом; – разликује музично-сценске, вокално-инструменталне и инструменталне облике; – описише развој опере као музичко сценске форме; – изводи музичке примере користећи традиционалне и/или електронске инструменте, глас и покрет; – уочава међусобну повезаност музичке уметности са другим уметностима; – објасни како је музика повезана са дисциплинама ван уметности (музика и политика-друштво, технологија записивања и штампања нота, физичка својства инструментата, темперација и заједничко свирање); – изрази доживљај музике језиком других уметности (плес, глума, писана или говорена реч, ликовна уметност); – коментарише своје и утиске других о одслушаним музичким делима; – креативно учествује у манифестацијама школе и своје средине; – користи могућности ИКТ-а за самостално истраживање, извођење и стваралаштво; – критички просуђује утицај музике на здравље; – поштује правила музичког бонтона. 	<p>Увод у музику Човек и музика. Основни музички појмови. Музика у друштву. Музички фолклор. Музика кроз векове. Слушање – избор музичких примера у складу са наведеним садржајем</p> <p>Музика у првобитној друштвеној заједници и културама старог века Корени музике и њене првобитне улоге. Најстарији музички инструменти. Музика у животу старих источних народа, Грчке и Рима (улога, облици, инструменти, теорија). Слушање – избор примера традиционалне народне музике разних народа, племенских заједница и етничких група. Извођење једноставнијих музичких примера у вези са обрађеном темом.</p> <p>Музика средњег века Ранохришћанска музика, Византијско певање. Грегоријански корал. Рани облици вишегласја: органум, дискант, мотет. Световна музика средњег века: трубадури, трувери минезенгери. Духовна и световна музика у средњевековној Србији. Музика средњег века као инспирација за уметничку и популарну музiku. Слушање-избор музичких примера у складу са наведеним садржајем Извођење једноставнијих музичких примера у вези са обрађеном темом.</p> <p>Музика ренесанс Три века великих достигнућа у уметности (14, 15, 16 век). Развој духовног и световног вишегласја – Арс Нова, Франко-фламанска школа, Ренесанса у Италији, Мотет, миса, мадригал, шансон. Највећи представници ренесансне вокалне музике: Б. П. да Палестрина, О. ди Ласо, Л. Маренцио, Ђ. да Веноза. Инструментална музика ренесанс: ричеркар и канцона. Слушање – избор музичких примера у складу са наведеним садржајем Извођење једноставнијих музичких примера у вези са обрађеном темом.</p> <p>Музика барока и рококоа Нова уметничка и музичка стремљења у епохи барока. Појава опере и њен развој у Италији, Француској, Немачкој, Енглеској. Најистакнутији представници: К. Монтеверди, А. Скарлати, Ж. Б. Лили, Х. Персл, К. В. Глук. Развој инструменталних облика: свита, барокна соната, барокни концерт, фуга. Развој вокално инструменталних облика у бароку: кантата, ораторијум, пасија. Најзначајнији представници музике барока и рококоа: А. Корели, А. Вивалди, Ј. С. Бах, Г.Ф. Хендл. Криза италијанске опере серије и реформа К. В. Глука, Рађање комичне опере и њени први представници: Ђ. Б. Пергрези и Д. Чимароза. Слушање – избор музичких примера у складу са наведеним садржајем Извођење једноставнијих музичких примера у вези са обрађеном темом.</p> <p>Музика преткласицизма и класицизма Преткласицизам: Д. Скарлати, Манхажмска школа, Бахови синови, Л. Бокерини. Инструментална дела: развој класичне сонате, концерта симфоније. Почеци камерне музике. Вокално-инструментална и музичко-сценска дела. Представници бечке класике: Ј. Кајдан, В. А. Моцарт, Л. ван Бетовен Слушање – избор музичких примера у складу са наведеним садржајем Извођење једноставнијих музичких примера у вези са обрађеном темом.</p> <p>Романтизам Романтизам у музici-општа обележја. Вокално инструментална и инструментална музика романтизма. Апсолутна и програмска музика. Музички облици романтизма: соло песма, клавирска минијатура, симфонијска поема, програмска симфонија, концерт. Најзначајнији представници музике романтизма: Ф. Шуберт, Р. Шуман, Ф. Шопен, Х. Берлиоз, Ф. Лист, Ф. Менделсон Слушање – избор музичких примера у складу са наведеним садржајем</p> <p>Опера у романтизму Развој опере у романтизму у Италији, Немачкој и Русији. Појава националних школа у првој половини 19. века. Ђ. Росини, В. Белини, Г. Доницети, К. М. Вебер, М. И. Глинка Слушање – избор музичких примера у складу са наведеним садржајем</p>

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на исходе наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује програм потребама конкретног одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја наставник најпре креира свој годишњи план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Исходи дефинисани по областима олакшавају наставнику даљу операционализацију исхода на ниво конкретне наставне јединице. Сада наставник за сваку област има дефинисане исходе. Од њега се очекује да за сваку наставну јединицу, у фази планирања и писања припреме за час, дефинише исходе за час који воде ка остваривању исхода прописаних програмом.

При планирању треба, такође, имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. У фази планирања наставе и учења веома је важно имати у виду да је уџбеник наставно средство и да он не одређује садржаје предмета. Зато је потребно садржајима датим у уџбенику приступити селективно и у односу на предвиђене исходе које треба достићи. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и искуство коришћења и других извора сазнавања.

Међупредметна корелација може бити полазиште за бројне проектне предлоге у којима ученици могу бити учесници као истраживачи, креатори и извођачи. Код ученика треба развијати вештине приступања и коришћења информација (интернет, књиге...), сараднички рад у групама, као и комуникационске вештине у циљу преношења и размене искустава и знања. Рад у групама и радионицама је користан у комбинацији са осталим начинима рада, поготово када постоји изазов значајнијег (нпр. емотивног) експонирања ученика, као вид премошћавања стидљивости или анксиозности.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Настава и учење предмета Музичка култура усмерена је на остваривање исхода и даје предност искustвенному учењу кроз активно слушање одабраних музичких дела смештених у одговарајући друштвено-историјски и културни контекст и лично музичко изражавање, у оквиру којих ученик користи теоријска знања као средства за партиципацију у музici.

Приступ програму подразумева отвореност и прилагодљивост процеса подучавања и учења, а реализује се кроз дидактички и методички плурализам, тематско, односно пројектно и индивидуализовано учење, уз употребу савремених ИТ технологија.

Слушање музике чини централни део часа. Кроз слушање музичких дела, ученици анализирају музику, опажају грађу музичког дела, изражajne елементе, разликују извођачке саставе. Развијање става о музici и одређеном стилу, врсти и жанру и конкретном делу које се слуша, изграђује се разговором, рефлексијом, дискусијом и дебатом.

Музичка култура је као предмет постављена кроз историјску компоненту развоја, хронолошки, и дотиче се карактеристика географских подручја на којима се развија. Најуочљивије повезивање музике са географским областима присутно је у упознавању ученика са музиком раних цивилизација које се развијају током Античког периода, где се развој музике непосредно повезује са развојем првих држава на Блиском, Средњем и Далеком истоку, а затим и појавом античке Грчке и формирањем античког Римског царства. У том смислу, могуће је, осим историјског, већи значај дати географским компонентама упоређивањем реконструисаних звучних примера музике Блиског и Далеког истока, поређењем мелодија оријенталног, богато мелизматичног карактера са мелоди-

јама пентатонског типа дистанцираног, уздржаног израза Далеког Истока, и посебно указивањем на сличности и разлике фолклорне, традиционалне музике данашњих народа који живе на тим територијама; свакако треба поменути харфу из Ура (Месопотамија), приказе инструментата у египатским пирамидама... као што се такође може указати на разлику између мелодија аутохтоног грчког порекла (сачувани одломци из Еурипидове грчке трагедије – град Атина као центар, амфитеатри у Епидарусу, Делфима) и сачуваних хеленистичких примера где је претежан утицај оријенталне музике (нпр. Аполонове химне, град Александрија као хеленистички центар културе). Такође, кроз имена античких лествица – (дорска) фригијска, лидијска, директно се указује на њихово географског порекло и на везу између карактеристика мелодија и карактеристика које су антички Грци придавали тим областима.

Развој музике у оквиру Источног римског царства (Византије), са центром у Цариграду, пружа могућност да се потврди оријентални утицај области на музичко стваралаштво духовног типа (црквена музика) које се пренело и на обележја духовне музике у средњовековној Србији (кроз преглед манастира), као што је ранохришћанска музика – псалмодија, прелазећи пут од Јерусалима до христијанизованог Рима мењала своје карактеристике од хебрејских и раскошних оријентализованих мелодија до речитативног, наративног типа мелодике, сведеног музичког израза, усредсређеног на молитвени карактер. Усвојени римски (латински) тип литургије постаће јединствени хришћански обред на целој територији Западне Европе средњег века супротстављајући се византијском моделу.

У европској средњовековној и ренесансној музики, ученицима треба нагласити да, поред историографског, постоји и даље развој који евидентно даје значај одређеној географској области преузимајући као поједине музичке термине географске одреднице – попут назива *Нотрдамска школа, француски момет* (за момет 13. века *енглески момет, Франко-фламанска школа* (15 век), док се историјски развој музике од 14. века углавном сагледава по земљама у којима се одређене музичке појаве и жанрови најизразитије испољавају, попут *Арс Нова* у Француској и Италији (14. век), већ поменута *Франко-фламанска школа* (15. век), Ренесанса у Италији, Француској (16. век)...

Ученицима треба скренути пажњу да се, иако су у средњовековном периоду манастири и цркве носиоци музичког развоја, све више у том смислу истичу и поједини градови (Париз – *Нотрдамска школа*), а у ренесансу то су пре свега градови и дворови у Италији – Фиренца, Милано, Болоња, Рим (цркве у којима је деловао Ђ.П. Палестрина), у Немачкој – Минхен (Орландо ди Ласо), у Шпанији – Мадрид...

Треба указати и на то да се световна музика (народна и дворска), она о којој има сачуваних података, посматра такође првенствено и природно у оквиру територијалних карактеристика.

Од периода 16 и 17. века географске одреднице развоја музике све више се прожимају са одредницама националног обележја. На тај начин, ученицима ће се презентовати да се барокна опера (17., 18. век) скоро искључиво посматра у оквиру развоја по европским земљама, са све изразитијим националним карактеристикама, али се у бароку формирају и италијански и француски тип опере, који превазилазе географске и националне оквире и постају универзалне ознаке за врсту оперског дела. Музичко стваралаштво барока треба везати за неколико градова који постају музички центри као што су у Италији – Фиренца, Венеција, Рим, Напуљ, у Француској – Париз, Версај (двор Луј XIV и XV), у Немачкој – Дрезден, Хамбург, градови-места у којима је радио Ј.С. Бах: Вајмар, Кетең, Лайпциг (показати мапу кретања Ј.С. Баха), Лондон – у којем су стварали Х. Персл и Г. Ф. Хендл, у Шпанији – Мадрид (Д. Скарлати)...

Рококо ће се у музici уобичајено и доминантно повезати са француским духом и карактеристикама двора у Версају, док ће се Преткласицизам и Класицизам (и поред тежњи ка универзалним значењима музичког језика) везати за представнике са немачког говорног подручја (Хабсбуршка монархија) и музичке центре – Манхайм (преткласичари), Беч – класичари.... Животни пут В. А.

Моцарта је посебно занимљиво пратити кроз његове турнеје из Салцбурга у Немачку, Италију, Париз, Лондон, са коначним позиционирањем у Бечу и боравак у Прагу.

Романтизам у музici наставиће ту доминацију немачких представника у оквиру инструменталне музике где ће Беч заузимати водећу позицију, док ће Париз и италијански градови – Милано, Венеција, Рим, Напуљ бити неприкосновени центри оперске музике.

Неопходно је указати да појава Националних школа у 19. веку јасно указује на проширивање музичке мапе Европе укључивањем стваралаца из до тада културолошки маргинализованих средина, односно земаља, као што је Русија чији представник М.И. Глинка, долази из Петрограда, али треба поменути да су и изузетно популарни Ф. Шопен из Пољске и Ф. Лист, родом из Мађарске, иако су деловали широм Европе (Париз/односно Париз, Вајмар, Рим, Пешта), одређеним делима свог стваралачког опуса такође представници националних школа, као и К.М. Вебер опером *Чаробни стрелац*, првом немачком националном опером.

Поред избора композиција за слушање, филмоване опере као и одабране ТВ емисије, пружиће ученицима ону неопходну „спону” између историјског знања и искуства које они свакодневно имају у садашњости – у свом „природном” медијском окружењу. Пожељно је омогућити ученицима одлазак на концерте и музичке представе чиме би се подстакао непосредан доживљај и емоционални одговор на музику. За организован одлазак са ученицима на концерт потребно је планирати бар 4 школска часа.

Слушање музике – избор аудио и видео снимака

Музика у првобитној друштвеној заједници и културама старог века

– Снимци традиционалне народне музике разних народа, племенских заједница и етничких група.

– Традиционална музика народа Близког и Далеког истока, античке Грчке и Рима (на реконструисаним инструментима, солистичко и хорско /унисон/ певање, видео снимци традиционалног позоришта Кине и Индије)

Музика средњег века

– Грегоријански корал, Византијско певање, органум, мотет 13. века

– **Рамбо де Вакера:** *Календа маја*

– **Адам де ла Ал:** *Игра о Робену и Мариони*

– **Кир Стефан Србин:** *Ниња сили*

– **ТВ емисије (инсерт):** Серијал Драгослава Гостушког о развоју српске музике кроз векове

Музика ренесансне

– **Г. де Машо:** *Misca Notre Dame*

– **Ж. де Пре:** *Motet*

– **Ђ. П. да Палестрина:** *Misca pane Marchela*

– **О. ди Ласо:** *Матона миа кара, Exo*

– **Л. Маренција или Ђ. да Венозе:** Изабрани мадригал (хроматски)

– **К. Жанекен:** *Битка код Марињана; Певање птица – шансоне*

– **Ђ. Габриели:** *Соната пиан е форте*

– **Ансамбл Ренесанс:** избор

Музика барока и рококоа

– **К. Монтеверди:** *Орфејев ламент, Аријаднина тужбалица (Lasciate mi morire)*

– **Ж. Б. Лили:** Увертира по избору

– **Х. Персл:** *Тужбалица Дионе из опере Диодона и Енеј*

– **А. Скарлати:** *Виртуозна арија (за контратенор)*

– **А. Корели:** *Кончертто гросо (бр. 8 Божићни); La Folia (варијације) за виолину и континуо оп. 5 бр. 12*

– **А. Вивалди:** *Годишња доба (по избору)*

– **Ј. С. Бах:** *Француска или Енглеска свита; Виолински концерт Е-дур, Бранденбуршки концерт бр. 2; Свита бр. 2, ха-мол, за оркестар; Токата и фуга д-мол за органуље; Одломци из Пасије по Матеју и Мисе ха-мол*

– **Г. Ф. Хендл:** *Музика на води (одломак); Арија (Ombra mai fu) из опере Ксеркс; Алелуја из ораторијума Месија*

– **Ф. Купрен:** *Жетеоци, Мистериозне барикаде, за клавсен*

– **К. В. Глук:** *арија Орфеја и Хор духова из опере Орфеј и Еуридика; Увертира за оперу Алчеста или Ифигенија на Аулиди*

– **Ђ. Б. Перголези:** *арија Серпине из опере Служавка господарица*

– **Д. Чимароза:** *Увертира за оперу Тајни брак*

– **Филмови (delta video) 2008:** *Сведочанства о генијима (инсерт): Ј. С Бах, Г. Ф. Хендл (филм Фаринели), Ж. Б. Лили – Краљ плеши (Le Roi Dance)*

– **ТВ емисије (инсерт):** *Хистори: по избору, Образовни програм РТС 3*

Музика преткласицизма и класицизма

– **Д. Скарлати:** *Избор соната за чембало*

– **Л. Бокерини:** *Менует*

– **Ј. Хајдин:** *Симфонија са ударацем тимпана, Лондонска симфонија Де-дур бр. 104 1. став, Концерт за трубу и оркестар, Гудачки квартет по избору, Ораторијум по избору*

– **В. А. Моцарт:** *Симфонија ге-мол 1. став, Опера Чаробна фурула – Арија Краљице ноћи, Увертира или нека арија из опере Фигарова женибба, Соната за клавир А-дур са варијацијама, Мала ноћна музика, Клавирски концерт по избору, Реквијем*

– **Л. в. Бетовен:** *сонате по избору – Месечева, Валдштајн, Патетична, Клавирски концерт бр 3, Симфоније 3, 5, 7, 9, Квартет по избору, Виолинска соната по избору*

– **Филмови:** *Амадеус, Immortal Beloved (о Бетовену)*

– **ТВ Емисије – РТС 3**

Романтизам

– **Ф. Шуберт:** *соло песме – Пастрмка и Вилењак; Недовршења симфонија 1. став; Гудачки квартет Смрт и девојка*

– **Р. Шуман:** *Карневал; Санђарење; Клавирски концерт а-мол; Симфонијске етиде за клавир*

– **Ф. Шопен:** *Полонеза Ас-дур; Мазурке; Соната бе-мол; Прелудијуми; Валцери; Скерцо; Балада; Етиде; Сонате; Концерт – по избору*

– **Х. Берлиоз:** *Фантастична симфонија*

– **Ф. Лист:** *Прелиди; Мефисто валцер; Соната ха-мол; Љубавни снови; Мађарске рапсодије; Године ходочашћа; Концерт Ес-дур*

– **Ф. Меделсон:** *Песме без речи; Виолински концерт е-мол 1. став; Сан летње ноћи-Свадбени марш*

– **Филмови:** *Ф. Лист; Шопен у потрази за љубављу; Емпромти*

– **ТВ Емисије – РТС 3**

Опера у романтизму

– **Ђ. Росини:** *Увертира и арија Фигара из опере Севиљски бербери, Увертира за оперу Виљем Тел*

– **В. Белини:** *Арија Каста Дива из опере Норма*

– **Г. Доницети:** *Одломци из опере Љубавни напитак*

– **К. М. Вебер:** *Хор ловаца из опере Чаробни стрелац и Сцења-Вучија јазбина; Позив на игру, за оркестар*

– **М. И. Глинка:** *Увертира за оперу Руслан и Људмила; Одломци из опере Иван Сусањин; Камаринскаја – за оркестар*

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У процесу вредновања резултата учења наставник треба да буде фокусиран на ученичке ставове и мотивацију за учествовање у музичким активностима кроз слушање, извођење и стваралаштво. Теоретско знање треба да има своју примену и функцију у изражавању ученика кроз музику и у контакту са музиком. Сумативно вредновање треба да буде осмишљено кроз задатке и активности које захтевају креативну примену знања. У смислу активности, постигнућа ученика се могу проценити на основу доприноса

ученика кроз индивидуалан и групни рад, израду креативних затака на одређену тему, рад на пројекту (ученик даје решење за неки проблем и одговара на конкретне потребе), кроз начин размишљања у анализи музичких дела, као и у односу на специфичне вештине.

ЛИКОВНА КУЛТУРА

Циљ наставе и учења предмета Ликовна култура је оспособљавање за комуникацију и развијање креативности и одговорног односа према очувању културе и уметничког наслеђа свог и других народа.

ОПШТА ПРЕДМЕТНА КОМПТЕНЦИЈА

Ученик свесно опажа и тумачи разноврсне визуелне и аудиовизуелне информације са којима се среће. Повезује нова сазнања са претходно стеченим знањем и искуством у сmisлене целине и истражује њихову примену у различитим ситуацијама. Користи разноврсне подстицаје за развијање креативних идеја. Бира најефикаснији начин да изрази своја запажања, идеје, имагинацију, искуство, естетске доживљаје, осећања и позитивне ставове. Препознаје своје потребе и способности, развија самопоуздање и самопоштовање и мотивисан је да се континуирано усавршава. Комуницира испољавајући разумевање и уважавање других и одговорно сарађује са другима. Разуме значај и улогу визуелне уметности у друштву, вредност сопствене културе и културе других народа и има одговоран однос према очувању културне баштине.

Основни ниво

На основном нивоу ученик има следеће компетенције: Уважава различитости у опажању и доживљавању визуелних и аудиовизуелних информација. Разуме свакодневне визуелне и аудиовизуелне поруке. Самостално се изражава у одабраном медију и доприноси у заједничком раду. Разуме значај наслеђа културе свог и других народа.

Средњи ниво

На средњем нивоу ученик има следеће компетенције: Умеје да пренесе другима свој доживљај визуелних и аудиовизуелних информација. Разуме садржаје уметничких дела и продуката. Изражава се у различитим медијима, самостално и у сарадњи са другима. Користи одабране садржаје као подстицај за стваралачки рад.

Укључује се у културни живот заједнице.

Напредни ниво

На напредном нивоу ученик има следеће компетенције: Разуме значај и утицај визуелних садржаја у односу на контекст. Мотивисан је да континуирано развија естетичке критеријуме. Умеје да преведе идеје и информације из једне форме у другу. Примењује одабране методе и поступке за развијање креативних идеја и стварање оригиналних радова. Доприноси очувању и неговању културног живота заједнице.

СПЕЦИФИЧНЕ ПРЕДМЕТНЕ КОМПТЕНЦИЈЕ

Основни ниво

На основном нивоу ученик има следеће компетенције: Испољава одговоран однос према себи и другима када преузима, модификује, објављује и коментарише визуелне и аудиовизуелне садржаје на интернету, друштвеним мрежама и у осталим видовима комуникације. Опажа и тумачи садржаје билборда, рекламих паноа, промотивних спотова, огласа на телевизији и интернету и друге визуелне и аудиовизуелне поруке са којима се свакодневно среће. Бира медиј и одговарајућу технику/апликацију којом најефикасније може да изрази своја запажања, идеје, имагинацију, искуство, естетске доживљаје, осећања и позитивне ставове, у самосталном и заједничком раду. Разматра значај наслеђа културе за национални идентитет, смањење сиромаштва, туризам и развој локалне и шире заједнице.

Средњи ниво

На средњем нивоу ученик има следеће компетенције: Умеје да изрази своја опажања, тумачења и доживљај визуелних и аудиовизуелних информација, у усменој, писаној, визуелној или аудиовизуелној форми. Процењује свој доживљај уметничких дела поредећи исте теме, мотиве и поруке изражене различитим средствима и техникама визуелних уметности и различите теме, мотиве и поруке изражене истим средствима/материјалом. Умеје да изрази запажања, идеје, имагинацију, искуство, естетске доживљаје, осећања и позитивне ставове различитим медијима, средствима и техникама визуелних уметности, самостално и у сарадњи са другима. Мотивисан је да истражује примену изражajних својства материјала, техника и принципа компоновања (дизајна). Самостално истражује различите изворе информација или наслеђе културе и користи одабрани појам, текст, визуелне, аудитивне и аудиовизуелне информације као подстицај за стварање оригиналног рада. Стекао је навику да прати и поссећује догађаје културе у заједници.

Напредни ниво

На напредном нивоу ученик има следеће компетенције: Тумачи значај и утицај визуелних садржаја на посматрача и друштво у односу на место, време, друштвене прилике, технолошки развој и културолошки оквир. Истражује форме уметничких дела кроз историју, њихове међусобне утицаје и утицај на савремену уметност и друштво. Пореди критеријуме за процену естетичких квалитета уметничких и неуметничких дела. Преводи визуелне садржаје у текстуалне и вербалне и текстуалне, вербалне, аудитивне и мисаоне садржаје у визуелне. Истрајан је у развијању техничких вештина у одабраном медију/дисциплини. Познаје начине на које уметници развијају креативне идеје, превазилазе стваралачку блокаду и проналазе подстицај за рад. Примењује научено у различитим ситуацијама које захтевају креативна решења. Активно доноси очувању и неговању уметности и културе, као конзумент, промотор и/или учесник уметничким дешавањима и пројектима.

Разред	Трећи
Недељни фонд часова	2 часа
Годишњи фонд часова	74 часа

ИСХОДИ	ТЕМА и кључни појмови садржаја програма
По завршетку разреда ученик/ученица ће бити у стању да:	ОДНОСИ
<ul style="list-style-type: none"> - разматра улогу и значај уметности у различитим периодима и једно уметничког дела и публике; - обликује радове одабраним ликовним техникама и савременом технологијом, истражујући изражайна својства ликовних елемената, принципе компоновања, пропорцији и перспективу; - образложи свој естетски доживљај археолошких налаза, споменика културе, уметничких дела и архитектуре; - користи уметничку и културно-историјску баштину, појаве и иновације у друштву и уметности као подстицај за стварање ликовних радова; - уважава етичке, здравствене и сигурносне норме и принципе одрживог развоја у истраживачком и стваралачком раду; - користи стручну литературу и релевантне податке са интернета за истраживачке и пројектске задатке; - дискутује о сличностима, разликама и међусобним утицајима различитих култура, историјских стилова, тема, мотива и начина изражавања водећих уметника; - користи различите начине презентовања ликовних радова, резултата истраживања и пројектних задатака; - пише есеје и приказе уметничких дела и изложби употребљавајући стручне термине и исказујући своје естетске доживљаје и мишљење; - анализира тековине уметности различитих епоха у савременом свету; - извештава о посетама или учешћу у дешавањима у култури и уметности образлаžуји свој избор, интересовања и ставове; - обележи на картама Европе и Србије најзначајније музеје, културно-историјске споменике и археолошке локалитете; - прави, самостално или у сарадњи са другима, планове које значајне споменике, археолошка налазишта, музеје и културне манифестације може посетити на одређеној дестинацији; - дискутују о значају уметности и уметничке баштине за очување културног идентитета, међуљудске односе, решавање актуелних проблема и развој друштва; - пружи повратну информацију о темама које гаје највише мотивишу за учење и стваралачки рад. 	Однос уметности и природе. Однос уметности и друштва у различитим периодима. Улога уметности у савременом свету. Материјали, технике и савремена средства. Композиција, ликовни елементи и принципи компоновања. Пропорције. Подстицаји за стварање.
	ПОЈАВЕ
	Уметност праисторије. Уметност древних цивилизација. Античка уметност. Средњовековна уметност. Китори. Ренесанса. Мешене и колекционари. Теме и мотиви кроз епохе.
	ПРОСТОР
	Перспектива. Реални и имагинарни простор. Архитектура. Уметничко дело у простору. Тековине културе и уметности различитих епоха у савременом свету. Музеји. Културна и уметничка баштина у Србији и одрживи развој.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО МЕТОДИЧКО ОСТАВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм наставе и учења Ликовне културе намењен је ученицима са посебним способностима за географију и историју и прилагођен је њиховим интересовањима и предзнајима, као и датом плану наставе и учења.

Визуелна уметност (ликовне уметности, примењене уметности и дизајн) је блиско повезана са природом и друштвом. Током праисторије и историје имала је различите улоге, а у савременом свету има већи значај и све комплекснију улогу захваљујући потенцијалу да утиче на појединце и друштво и доприноси решавању актуелних проблема савременог друштва. Из тог разлога, основна идеја која повезује све теме, кључне појмове и садржаје програма Ликовне културе са садржајима програма Историје и Географије је један визуелне уметности и друштва у различитим периодима, епохама и контекстима уз поређење са улогом уметности у савременом друштву и животу ученика, где је то могуће. Приликом планирања и реализације наставе важно је стално имати на уму основну идеју програмске концепције, с обзиром на то да наставни план не подржава традиционалну хоризонталну корелацију засновану на хронолошком редоследу садржаја.

Како је програм намењен ученицима са посебним способностима за друштвено-хуманистичке науке, настава и учење се у већој мери ослањају на анализирање, поређење, разматрање и истраживачки рад, али не треба занемарити сврху ученика Ликовне културе – оспособљавање за комуникацију (тумачење визуелних садржаја и изражавање традиционалним и савременим средствима визуелних уметности), коришћење различитих подстицаја за развијање креативних идеја и стваралачки рад, разумевање и доживљавање уметничких дела различитих епоха и култура, што омогућава развијање позитивног става према неговању уметности и културе и очувању културне и уметничке баштине.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У првој колони табеле дати су исходи учења за крај разреда који се достижу постепено, учењем и стварањем током целе школе.

ске године. На основу једног исхода могуће је осмислити више разноврсних задатака/активности. Такође, пажљivo осмишљен задатак/активност обједињује више исхода. Исходи су смернице за развој компетенција и достижни су за сваког ученика.

У другој колони су дати називи тематских целина и кључни појмови садржаја програма који указују на неизоставне садржаје. Редослед тема и кључних појмова није обавезујући. Треба имати у виду и то да кључни појмови указују на садржаје који се међусобно преплићу и допуњују, није предвиђено да се обраћају као изоловане наставне јединице.

Програмска концепција и исходи учења осмишљени су у складу са Финковом таксономијом смисленог учења прилагођеној настави и учењу Ликовне културе, а која обухвата следеће области учења: Разумевање и памћење (кључних појмова, података, уметничких дела, концепата, процеса...); Примена знања (решавање проблема, стваралачки рад, критичко процењивање информација, примена у свакодневним ситуацијама, рад са подацима, вештине...); Повезивање (појмова, садржаја, идеја, људи, дела, догађаја, феномена...); Хумана димензија (однос према себи, однос према другима, однос према наслеђу, однос према окружењу...); Мотивација (развијање нових интересовања, емоција, радозналости, вредности...); Метакогниција (учење како се учи, самосталност у учењу, свест о сопственим способностима и ограничењима, свест о стваралачким процесима и начину развијања иновативних идеја...). Таксономије нису прописане и наставник може да користи неку другу таксономију која му више одговара за планирање наставе и учења, али је важно водити рачуна о томе да настава и активности ученика не буду усмерени само на знања, а да се занемари целовити развој ученика. Посебно је потребно посветити већу пажњу метакогницији, научити ученике како да проналазе мотивацију за учење и подстицај за стварање, како да ефикасно уче, истражују и стварају за краће време, да би могли да достигну свој максимум без непотребног преоптерећивања.

Препорука је да наставници Ликовне културе, Историје и Географије прво дефинишу заједничке теме за истраживање које логично повезују одобрane садржаје сва три програма и да исплаћирају време и начин реализације. Теме могу да буду везане за

истраживање неког друштвеног феномена, за поређење личности или епоха, за одређена места од туристичког значаја за земљу, за одабране установе, за неки актуелни догађај или проблем... Неке од заједничких тема могу да се реализују у интегративној, односно пројектној настави. Поједини садржаји програма Ликовне културе, као и активности ученика које се односе на стваралачко изражавање нису погодни за интегративну наставу и заједничке пројекте. Потребно је комбиновати интегративну, предметну и амбијенталну наставу како би се постигла динамичност наставе и подстакла мотивација ученика. Када је то потребно, настава и учење могу да се организују онлајн, на одабраној платформи за учење.

Треба имати у виду и то да је нови приступ настави и учењу фокусиран на развој компетенција ученика и да је приликом избора и повезивања садржаја, смишљања задатака и активности ученика и избора наставних метода неопходно промислiti на који начин и у којој мери одобрани садржаји и методе доприносе развоју кључних, међупредметних и предметних компетенција.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У овом делу дати су предлози за остваривање наставе, понуђени као помоћ наставнику, а од наставника се очекује да и сам испољи креативност приликом избора садржаја, наставних метода и поступака и осмишљавања задатака и активности ученика.

ОДНОСИ

Садржаји који се односе на различите дефиниције појма уметност, различите поделе уметности на врсте, однос визуелне уметности и природе, различите улоге уметника и уметности кроз историју, однос уметника и његовог дела, однос уметничког дела и публике, комуникативну функцију уметности кроз историју, комерцијализацију познатих уметничких дела, плаџијате и ауторска права... су садржаји из теорије уметности који су близко повезани са гранама филозофије (естетика, аксиологија), уче се током целе школске године у овом и у наредном разреду и потребно их је константно повезивати са осталим садржајима. Циљ учења је да ученици развију интересовање и лични однос према уметности и уметничким делима и да се постепено оспособљавају да аргументовано обrazlože свој естетски доживљај и став.

У савременом свету уметност је кључна за очување културног идентитета; има капацитет да повезује породицу, пријатеље, људе исте и различитих професија, етничких, социјалних и старосних група, да доприноси разумевању и поштовању културних и индивидуалних сличности и различитости. Кроз ефикасну комуникацију са публиком/корисницима уметност указује на актуелне проблеме савременог света (климатске промене, загађење, сиромаштво, миграције...), нуди креативна решења и подстиче јавност на размишљање и предузимање акција које унапређују живот локалне и шире заједнице. Археолошки локалитети, споменици културе, уметничка дела и културно-уметничке манифестације су значајни ресурси за развијање културног туризма и запошљавање младих. Професије које укључују уметничке вештине су све актуелније... Из тог разлога, садржаји који се односе на улогу и значај уметности у савременом свету пружају све програмске садржаје. Предлог је да наставник на почетку године прво испита ставове ученика, колико су упознати са значајем и улогом уметности у савременом друштву и у њиховом приватном животу, а затим да постепено усмерава ученике да уочавају значај уметности за њихов свакодневни живот и будућу професију.

Ученици су у основној школи примењивали све традиционалне ликовне технике које могу да се примене у школи или код куће, као и поједина савремена средства (мобилне телефоне или photo-апарате за снимање фотографија и видео записа, апликативне програме за цртање, сликање и анимацију). У гимназији није потребно понављати оно што већ знају, фокус треба да буде на самосталном избору технике/средства у складу са идејом за ликовни рад, при чему је важно да наставник на самом почетку обавести ученике да се од њих очекује да током године користе различите материјале, технике и средства, односно да се не изражавају увек једном техником.

Врсте композиција, ликовни елементи и принципи компоновања су садржаји из теорије обликовања (теорије форме) које је потребно поновити, проширити и продубити, повезати са садржајима предмета Психологија, а затим и применити у раду. Теорија обликовања није егзактна наука и у трећем разреду ученици имају довољно предзнања и зрелости да ове садржаје уче и разматрањем (на пример, да ли линија као ликовни елемент постоји у природи, да ли простор јесте или није ликовни елемент, на који начин опажамо пурпурну боју...). Вежбе су везане за компоновање на равној подлози (површини) различитих формата и коришћење традиционалног прибора за цртање и сликање који је погодан за употребу у школи. Пропорције су сложенији садржај и пожељно је да ученици прво вежбају уочавање и приказивање односа величине у окружењу, а тек онда пропорције људске главе и тела. Циљ учења је развијање визуелног опажања, вештине процењивања односа величине и вештине компоновања, што ће примењивати већ у наредним темама.

Учење о стваралачким процесима је важан садржај који омогућава ученицима да развијају стваралачко мишљење, а који је неоправдано запостављен у настави. Препорука је да наставник упозна ученике са техникама за развијање креативних идеја и разбијање стваралачке блокаде, јер ће им то знање и искуство бити корисно и у наставку школовања и у будућој професији. Ефикасне вежбе су: превођење једне визуелне форме у другу (напр. коришћење познате уметничке слике као подстицај за дизајнирање столице); превођење аудио информације у визуелну (криирање ликовног рада на основу звука или музичке композиције...); трансформација једног облика у други; креирање заједничке слике већег формата или инсталације; креирање мудбордова; играње улога (нпр. наставник је клијент који наручује дизајн и има специфичне захтеве, ученици су дизајнери); стварање ликовног рада на основу неколико насумично одобраних и наизглед неспојивих појмова; коришћење елемента познатог уметничког дела за стварање оригиналног ликовног рада (напр. коришћење истих боја, а садржај је различит)...

ПОЈАВЕ

Садржаји ове тематске целине односе се на појаве и промене које су се током развоја уметности дешавале у свету и код нас. Развој се може пратити хронолошки или тематски, у зависности од методологије која је прихватљивија за наставника и ученике. Хронолошки приступ подразумева праћење развоја појава и промена у уметности од праисторије до ренесансне, најзначајнијих археолошких локалитета, уметничких и архитектонских остварења и водећих уметника у контексту времена и простора. Тематским приступом могуће је пратити како се један феномен, мотив или тема у уметности развијала/мењала током времена. Без обзира који приступ наставник одабре, посебну пажњу треба посветити значајним споменицима уметности и културе на нашем поднебљу, њиховој обнови и очувању, али и поређењу са истовремено насталим делима у другим европским земљама. У том смислу, незабилазни садржаји ове тематске целине су праисторијске културе (култура Лепенског вира, Винчанска, Старчевчка) које су нације на територији наше земље, као и дела праисторијске уметности која се налазе у музејима; антички градови, каструми и царске палате који се простиру на готово читавој територији Србије; рановизантијски локалитети; средњовековна утврђења, цркве и манастири од Војводине до Косова и Метохије. Ученици треба да се упознају и са најзначајнијим остварењима средњовековне уметности Европе и различитим стиловима који су се смењивали, али и утицали на нашу уметност. Уметност ренесансне треба посматрати као одраз значајних друштвено-историјских промена и доводити је у везу са променама у науци. Веома је важно обрадити ремек-дела водећих уметника и архитектонска остварења уз указивање на улогу мецена у развоју уметности и уметника. Такође, када се говори о археолошим налазима из праисторије, битно је прецизирати задатак археологије као науке која се бави интерпретацијом прошлости на основу материјалних остатака и упоредити археологију са сродним наукама, како би ученици имали тачну и јасну слику о наукама.

Препоручује се да се поједињи садржаји обрађују као истраживачки задаци, индивидуални или групни, без обзира да ли их ученици раде користећи податке са терена (ако је то могуће), из литературе или са интернета, уз примену знања из историје и географије која су развијали у претходним разредима. Од велиоког значаја је сарадња са другим наставницима, а посебно Историје и Географије, јер се поједина истраживања или теме могу ради ти интердисциплинарно. Резултати истраживања се представљају презентацијом у одабраној или договореној форми. Уколико је презентација електронска и садржи цртеже, фотографије или видео прилог који ученици креирају, потребно је да примене знања о компоновању која су развијали током реализације претходне теме.

Поређење и тумачење тема и мотива је активност која оспособљава ученике за декодирање садржаја уметничког дела и, генерално, визуелних информација које их окружују. Током реализације овог садржаја акценат је на делима од праисторије до краја ренесансе, али наставник може да покаже и примере уметности 20. и 21. века или да зада ученицима да сами потраже на интернету савремена дела која се баве одређеном (одабраном или договореном) темом и да направе презентацију, уз захтев да одабрана дела имају потврђену уметничку вредност. Приликом тумачења садржаја ликовних дела потребно је истаћи садржаје који имају посебну вредност као историјски извори.

ПРОСТОР

Тему је потребно започети подсећањем на врсте перспектива о којима су ученици већ учили у основној школи, а наставити поређењем и анализирањем приказивања простора (реалног и имагинарног) на примерима дела која су упознали у претходној теми. На те анализе се надовезују анализе приказивања грађевина у перспективи, а затим и анализе архитектуре и уметничких дела у отвореном простору.

Тековине културе и уметности различитих епоха у савременом свету је могуће обрадити кроз истраживачки рад. Неке од истраживачких тема могу да буду: утицај орнаментике једне културе на орнаментику друге; дорски, јонски, коринтски, тоскански и композитни стил стубова у архитектури на територији Србије; дизајн средњовековне племићке одеће и витешке опреме и савремени витешки фестивал у Манастиру Манасија; професионална удружења и статус уметника од ренесансе до данас...

Веома је значајно упознавање ученика са великим европским музејима, али и музејима широм Србије у којима се налазе дела различитих епоха, како би их ученици могли посетити виртуелно, на интернету или, пак, планирати њихове обиласке приликом евентуалних будућих путовања. Музеји у Србији, осим сталних поставки, имају и различите програме и тематске изложбе и појельно је да школа успостави сарадњу са локалним или најближим музејом и по могућности договори са музејским педагогом програм амбијенталне наставе, бар једном у току школске године.

Садржај који се односи на културну и уметничку баштину и одрживи развој у Србији обухвата праћење културних и уметничких манифестација, према интересовањима ученика и извештавање о посетама или учешћу. Од ученика се очекује и да у тимском или групном раду припреме предлог за унапређивање културног туризма у свом крају или за решавање неког актуелног проблема кроз уметнички пројекат.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење и вредновање наставе и учења треба да се врши у складу са препорукама о праћењу и вредновању које су дате у Општем упутству за остваривање програма наставе и учења обавезних предмета и Правилником о оцењивању ученика у средњем образовању и васпитању.

Наставник одређује елементе за процењивање напретка и оцењивање постигнућа у складу са задацима/активностима ученика које је планирао. Неопходно је да наставник постави јасне критеријуме и да редовно информише ученике о циљевима часа/задатка/активности и о томе шта се од њих очекује.

Препоручени елементи за праћење напредовања ученика су:

- 1) Разумевање (појмова, процеса, концепта, контекста, садржаја уметничког дела);
- 2) Комуникација и презентација (визуелно, писано и вербално изражавање);
- 3) Развијање креативних идеја;
- 4) Селектовање и организација података;
- 5) Партиципација и сарадња...

Препоручује се да наставник комбинује технике процењивања и оцењивања.

ИСТОРИЈА

Циљ учења Историје је да ученик, изучавајући историјске догађаје, појаве, процесе и личности, стекне знања и компетенције неопходне за разумевање савременог света, развије вештине критичког мишљења и одговоран однос према себи, сопственом и националном идентитету, културно-историјском наслеђу, поштовању људских права и културних различитости, друштву и држави у којој живи.

ОПШТА ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНЦИЈА

Учењем историје обогађују се знања о прошлости, развијају аналитичке вештине неопходне за критичко сагледавање савременог света, његових историјских корена и актуелних цивилизациских токова. Настава и учење историје припрема ученика за одговорно учешће у демократском друштву брзих друштвених, технолошких и економских промена, оспособљава га да кроз удрживање и сарадњу допринесе да се адекватно одговори на савремене изазове на локалном, регионалном, европском и глобалном нивоу. Ученику се кроз наставу историје омогућава развој групних идентитета (национални, државни, регионални, европски), чиме се обогађује и лични идентитет. Посебан акценат је стављен на разумевање историјских и савремених промена, али и на изградњу демократских вредности које подразумевају поштовање људских права, развијање интеркултуралног дијалога и сарадњу, односно према разноврсној културно-историјској баштини, толерантног односа према другачијим ставовима и погледима на свет. Ученик кроз наставу историје треба да искаже и проактиван однос у разумевању постојећих унутрашњих и регионалних конфликтата са историјском димензијом и допринесу њиховом превазилажењу.

Основни ниво

Ученик користи основна историјска знања (правилно употребљава историјске појмове, хронологију, оријентише се у историјском простору, познаје најважнију историјску фактографију) у разумевању појава и процеса из прошлости који су обликовали савремено друштво, као и одређене националне, регионалне, па и европски идентитет. Развијају се вештине неопходне за успостављање критичког односа према различitim историјским и друштвеним појавама. Ученик изграђује свест о сопственој одговорности у савременом друштву, развија ставове неопходне за живот у савременом демократском окружењу и учешћу у различитим друштвеним процесима (поштовање људских права, неговање културе сећања, толеранција и уважавање другачијег културног идентитета и наслеђа, и решавање неспоразума кроз изградњу консензуса).

Средњи ниво

Ученик развија посебна историјска знања и нарочито аналитичке вештине компарације различитих извора информација, процењујући њихову релевантност, објективност и комплексност. Веома важну димензију наставе историје представља разумевање функционисања савременог света, његових историјских корена и оних појава које својим дугим трајањем обликују садашњицу.

Напредни ниво

Ученик разуме, анализира и критички просуђује комплексније историјске, као и савремене догађаје, појаве и процесе са исто-

ријском димензијом, уз употребу различитих историјских извора. Ученик је у стању да уочи последице стереотипа и пропаганде на савремено друштво, људска права и политичко окружење, да аргументовано води дебату уз међусобно уважавање, неговање толеранције и унапређивање интеркултуралног дијалога, као и да писмено и графички приказује резултате свог истраживања уз коришћење одговарајућих компјутерских програма.

СПЕЦИФИЧНЕ ПРЕДМЕТНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Специфична предметна компетенција: Разумевање историје и критички однос према прошлости и садашњости

Основни ниво

Именујући најважније историјске догађаје, појаве, процесе и личности ученик ствара основ за боље разумевање прошлости сопственог народа, државе, региона, Европе и човечанства. Познаје и користи хронологију неопходну за сналажење у свакодневним животним ситуацијама. Оријентише се у историјском и савременом простору. Разуме историјске феномене који су утицали на стварање цивилизација, друштва, држава и нација. Препознаје друштвене, економске, културолошке промене које су обликовале савремени свет. Има критички однос према тумачењу и реконструкцији прошлости и тумачењу савремених догађаја примењујући мултиперспективни приступ. Квалитетно бира разноврсне информације из различитих извора, критички их анализира, пореди и синтетише да би свеобухватније сагледали прошлост и садашњост.

Средњи ниво

Анализира специфичности одређених историјских појмова и користи их у одговарајућем контексту. Разуме различите државне, политичке и друштвене промене у историји, чиме се боље оријентише кроз историјско време, историјски и савремени геополитички простор. Процењује релевантност и квалитет различитих извора информација преко којих се формира слика о појединим историјским или савременим феноменима. Повезује поједине процесе, појаве и догађаје из националне, регионалне и опште историје. Развија и надграђује своје различите идентитетете.

Напредни ниво

Анализира и критички просуђује поједине историјске догађаје, појаве и процесе из националне, регионалне и опште историје, као и историјске и савремене изворе информација. Унапређује функционалне вештине употребом различитих рачунарских програма неопходних за презентовање резултата елементарних исто-

ријских истраживања заснованих на коришћењу одабраних извора и историографске литературе. Продубљују разумевање прошлости анализирајењем савремених, пре свега друштвених и културолошких појава и процеса у историјском контексту.

Специфична предметна компетенција: Разумевање историје и савремених идентитета као основа за активно учествовање у друштву

Основни ниво

Уочава различите културолошке, друштвене, политичке, религијске погледе на прошлост чиме гради и употпуњује сопствени идентитет. Развија вредносни систем демократског друштва утемељен на хуманистичким постулатима, поштовању другачијег становишта. Примењује основне елементе интеркултуралног дијалога ослањајући се на прошлост, идентитет и културу свог, али и других народа у Србији, региону, Европи и свету. Негује толерантан вид комуникације, поштовање људских права, разноврсних културних традиција. Препознаје узроке и последице историјских и савремених конфликтата и развија ставове који воде њиховом превазилажењу. Уочава разноврсне последице преломних друштвених, политичких, економских и догађаја из културе и света науке, појава и процеса из прошлости, чиме се омогућава боље сагледавање савременог контекста у коме живе и стварање предуслова креативан однос према непосредном друштвеном окружењу.

Средњи ниво

Анализира предрасуде, стереотипе, различите видове пропаганде и њихове последице у историјским и савременим изворима информација. Вреднује објективност извора информација и гради одговоран однос према осетљивим појавама из прошлости и садашњости. Дефинише историјске појаве дугог трајања; уочава сличности и разлике у односу на савремени контекст, што доприноси разумевању историјске основе савремених појава. Препознаје регионалне везе на пољу заједничке политичке, друштвене, економске и културне прошлости. Гради толерантан однос према припадницима других нација или вероисповести у регионалном и унутардржавном контексту, неопходан у превенцији потенцијалних конфликтата. Развија и надграђује своје различите идентитетете и разуме различитост идентитета других људи.

Напредни ниво

Унапређује толерантни однос у комуникацији вођењем аргументоване дебате о важним темама из историје и савременог живота засноване на међусобном уважавању ставова, различитих националних, идејних, конфесионалних или културолошких позиција, чиме се гради конструктиван однос за квалитетан живот у мултикултуралном друштву.

СТАНДАРДИ	ИСХОДИ По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	ТЕМЕ и клучни појмови садржаја програма
<p>2.ИС.1.1.1. Разуме значење основних историјских и појмова историјске науке.</p> <p>2.ИС.1.1.2. Користи хронолошке термине у одговарајућем историјском и савременом контексту.</p> <p>2.ИС.1.1.3. Препознаје историјски простор на историјској карти.</p> <p>2.ИС.1.1.4. Именује најзначајније личности и наводи основни процесе, појаве и догађаје из опште и националне историје.</p> <p>2.ИС.1.2.1. Самостално прикупља и разврстава различите изворе информација о прошлости и садашњости у функцији истраживања.</p> <p>2.ИС.1.2.2. Уочава да постоје различита виђења исте историјске појаве на основу поређења више историјских извора.</p> <p>2.ИС.1.2.3. Препознаје предрасуде, стереотипе, пропаганду и друге видове пристрасности у тумачењу историјских појава у историјским и савременим изворима информација.</p> <p>2.ИС.1.2.4. Усмено интерпретира историјски наратив и саопштава резултате самосталног елементарног истраживања.</p> <p>2.ИС.1.2.5. Писано саопштава резултате елементарног истраживања уз употребу текстуалне word датотеке (фајла).</p> <p>2.ИС.1.3.1. Препознаје историјску димензију савремених друштвених појава и процеса.</p> <p>2.ИС.1.3.2. Идентификује улогу историјских личности у обликовању савремене државе и друштва.</p> <p>2.ИС.1.3.3. Разуме значај и покажује одговоран однос према културно-историјском наслеђу сопственог и других народа.</p> <p>2.ИС.1.3.4. Разуме смисао обележавања и неговања сећања на важне личности, догађаје и појаве из прошлости народа, држава, институција.</p> <p>2.ИС.1.3.5. Уочава елементе интеркултуралних односа и препознаје вредности друштва заснованог на њиховом неговању.</p> <p>2.ИС.1.3.6. Поред историјски и савремени контекст поштовања људских права и активно учествује у интеркултуралном дијалогу.</p> <p>2.ИС.1.3.7. Препознаје узроке, елементе и последице историјских конфликтата и криза са циљем развијања толеранције, културе дијалога и сензibilитета за спречавање потенцијалних конфликтата.</p> <p>2.ИС.2.1.1. Анализира специфичности одређених историјских појмова.</p> <p>2.ИС.2.1.2. Показује историјске појаве на историјској карти и препознаје историјски простор на географској карти.</p> <p>2.ИС.2.1.3. Објашњава и повезује улогу личности, процесе, појаве, догађаје из националне и опште историје.</p> <p>2.ИС.2.2.1. Процењује релевантност и квалитет различитих извора информација о прошлости и садашњости и примењује их у истраживању.</p> <p>2.ИС.2.2.2. Анализира предрасуде, стереотипе, пропаганду и друге видове пристрасности у тумачењу историјских појава у историјским и савременим изворима информација и уочава њихове последице.</p> <p>2.ИС.2.3.1. Наводи и описује појаве дугог трајања, уочава сличности и прави разлику у односу на њихов савремени и историјски контекст.</p> <p>2.ИС.3.1.1. Разуме и анализира променљивост историјског простора у различитим периодима, уз употребу историјске, географске и савремене политичке карте.</p> <p>2.ИС.3.1.2. Критички просуђује важне процесе, појаве, догађаје и личности из опште и националне историје.</p> <p>2.ИС.3.2.1. Закључује на основу истраживања различитих извора информација о прошлости и садашњости.</p> <p>2.ИС.3.2.2. Издава и објашњава специфичне разлике и сличности у тумачењима исте историјске појаве на основу различитих историјских извора.</p> <p>2.ИС.3.2.3. Усмено објашњава резултате самосталног елементарног истраживања и аргументовано брани изнете ставове и закључке.</p>	<p>- идентификује узroke и последице историјских догађаја, појава и процеса из опште и националне историје;</p> <p>- анализира историјске догађаје и појаве на основу доступних визуелних, аудио-визуелних извора и статистички-табеларно обрађених података;</p> <p>- наведе типове државних уређења у периоду новог века;</p> <p>- користи хронолошке одреднице и исправним хронолошким редоследом наводи клучне догађаје, појаве, процесе и личности;</p> <p>- у усменом и писаном излагању користи основне научне и историјске појмове;</p> <p>- пореди изворе различите сазнање вредности и процени њихову релевантност за истраживање;</p> <p>- примењује основну методологију у елементарном историјском истраживању и резултате презентује у усменом, писаном, или дигиталном облику;</p> <p>- анализира специфичности и утицај међународних односа на положај држава и народа;</p> <p>- на основу датих примера изводи закључак о повезаности појава и процеса из националне историје са појавама и процесима у регионалним, европским и светским оквирима;</p> <p>- анализира положај и начин живота деце, жена и мушкираца, припадника различитих друштвених слојева и мањинских група у у новом веку;</p> <p>- учествује у организованују и спровођењу заједничких активности у школи или локалној заједници које подстичу друштвену одговорност и неговање културе сећања;</p> <p>- користи сазнања из других научних области, ради потпунijeg сагледавања историјских појава и процеса;</p> <p>- анализира развој и промене државних институција у новом веку;</p> <p>- препозна историјске корене савремених институција и друштвених појава;</p> <p>- наводи најважније одлике српске држavnosti у новом веку;</p> <p>- идентификује најважније друштвене групе, њихове улоге и односе у периоду новог века;</p> <p>- анализира структуру и особености српског друштва и уочава промене изазване политичким и економским процесима у периоду новог века;</p> <p>- наведе специфичности друштвених појава, процеса, политичких идеја, ставова појединача и група насталих у новом веку;</p> <p>- анализира, на примерима, процес настанка модерних нација;</p> <p>- повезује појаву нових идеја, научног, технолошког и културног напретка са променама у друштву, привреди, образовању и начину живота;</p> <p>- уочава утицај и улогу књижевних и уметничких дела на формирање националног идентитета у прошлости;</p> <p>- уочава важност одређених историјских догађаја и личности кроз истраживање меморијала у локалној заједници, доприносећи неговању културе сећања;</p> <p>- препознаје и пореди различите виђења једне историјске појаве, личности или догађаја на основу тумачења историјских извора;</p> <p>- уочава историјске промене, поређењем политичке карте савременог света са историјским картама;</p> <p>- уочава везу између развоја српске држavnosti током новог века и савремене српске државе;</p> <p>- препозна пропаганду, стереотипе и идеолошку позицију у историјском извору и формулише став који се супротставља манипулатици;</p> <p>- анализира утицај представа о прошlosti на формирање модерног националног идентитета;</p> <p>- илуструје примерима значај прокимања различитих народа, култура и цивилизација.</p>	<p>ОСНОВИ ИСТОРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА Хронологија и простор – нови век Историјски извори за епоху новог века (порекло, анализа, уочавање специфичности различитих медија и њихове сазијајне вредности, примена у истраживању) Основни елементи теорије и метода историјске науке. Вежбе: анализа одабраних историјских извора и остваривање пројектних задатака</p> <p>ЕВРОПА И СВЕТ ОД КРАЈА XV ДО КРАЈА XVIII ВЕКА Доба географских, научних и технолошких открића, штампе, цркве и религија, стаљешко друштво, слободни краљевски градови, заједнице ван стапежа, ропство и робови, колонизација и уништавање домородачких заједница, хуманизам и ренесанса, реформација и противреформација, верски ратови, апсолутистичке монархије, успон и опадање Шпаније, Низоземска револуција, Бурбони у Француској, Енглеска револуција, успон Русије, Пруска барок, класицизам и просветитељство, Османско царство, настанак и уређење Хабзбуршких монархија, аустро-турски ратови, војна крајина, Бечки рат, Млетачка Република, Морејски рат. Истакнуте личности: Леонардо да Винчи, Микеланђело Буонароти, Рафаел Санти, Никола Макијавели, Никола Коперник, Ђордано Бруно, Рене Декарт, Исаак Нютн, Мартин Лутер, Жан Калвин, Фернандо Магелан, Карло V и Филип II Хабзбург, Хенри VIII, Елизабета I, Сервантес, Вилијам Шекспир, Молијер, Чарлс I и Оливер Кромвел, Априј IV, кардинал Ришелеј и Луј XIV, Фридрих Велики, Јохан Себастијан Бах, Волфганг Амадеус Моцарт, Петар Велики и Катарина Велика, Сулејман I, Рустем-паша, Мехмед-паша Соколовић, Синан-паша, цар Леополд, принц Еуген Савојски, Карло VI, Марија Терезија и Јосиф II. Вежбе: анализа одабраних историјских извора и остваривање пројектних задатака</p> <p>СРПСКИ НАРОД ОД КРАЈА XV ДО КРАЈА XVIII ВЕКА Пропаст српских средњовековних држава, Српска црква у државама Османлија, Хабзбурга и Млечана, српске сеобе XV–XVIII века, сремски Бранковини, Српска патријаршија, Велика сеоба, Српске привилегије, Карловачка митрополија, Београдска митрополија, Краљевина Србија, народно-црквени сабори, Темиšварски сабор, Срби у Млетачкој Републици, Срби у Морејском рату, Црна Гора и Цетињска митрополија, Херцег Нови, племе Паштровићи, Дубровачка Република, Српско друштво, исламизација, унијање, народна и усмена култура, дубровачка култура, култура Срба у Хабзбуршкој монархији. Истакнуте личности: цар Јован Ненад, Божидар и Вићенцо Вуковић, патријарх Макарије, патријарх Јован, патријарх Пајсије, митрополит Василије Јовановић – Свети Василије Острошки, патријарх Арсеније III Црнојевић, Исајаја Ђаковић, гроф Ђорђе Бранковић, Стојан Јанковић, Бајо Пивљанин, Мавро Орбин, Руђер Бошковић, Иван Гундулић, Патријарх Арсеније IV Јовановић, Христофор Жефаровић, Захарије Орфелин, Јован Рајић, владика Данило, Шћепан Мали, Сава Владиславић, Вукашин Гавриловић. Вежбе: анализа одабраних историјских извора и остваривање пројектних задатака.</p> <p>ЕВРОПА И СВЕТ ОД КРАЈА XVIII ВЕКА ДО СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА Индустријска револуција, политичке револуције и укидање стапежа, идеја народног суверенитета, Америчка револуција, почетци Источног питања, Француска револуција, романтизам, Наполеонови ратови, Бечки конгрес и Света Алијанса, Грчка револуција, Револуције 1848., реализам у европској култури, Кримски рат, уједињење Италије, Рат Севера и Југа у САД, уједињење Немачке, Велика источна криза и Берлински конгрес, демократија, национална идеја, масонерија, либерализам, радикализам, конзервативизам, социјализам, природна и људска права, капитализам, класе и класно друштво, радничка класа, школство и образовање, новине и штампа, популарна култура.</p>

2.ИС.3.2.4. Писано и графички приказује резултате елементарног истраживања уз употребу компјутерских програма за презентацију (текстуалних, визуелних, филмских даготека и powerpoint програма).
2.ИС.3.3.1. Анализира савремене појаве и процесе у историјском контексту и на основу добијених резултата изводи закључке.

Истакнуте личности: Наполеон, Александар I, Метерни, Мацини, Кавур, Бизмарк, Волфганг Гете, Лорд Бајрон, Оноре де Балзак, Шарл Бодлер, Александар Пушкин, Фјодор Достојевски, Лав Толстој, Лудвиг Ван Бетовен, Рихард Вагнер, Чемс Ват, Чарлс Дарвин, Луј Пастер, Карл Маркс.
Вежбе: анализа одабраних историјских извора и остваривање пројектних задатака.

СРПСКИ НАРОД ОД КРАЈА XVII ВЕКА ДО СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА

Српско друштво под страном влашћу, теократска Црна Гора, устанчика Србија, борбе Црне Горе за слободу и независност у време Петра I и Петра II, Први и други српски устанак, Кађорђева и Милошева Србија, језичка реформа Вука Карадића, језичка реформа Људевита Гаја, побуна Хусеин Капетана Грађашевића, аутономна српска кнежевина, српски устави, Србија уставобранилеља, Начертаније Илије Гарашанина, друга влада Милоша и Михаила Обреновића, устанци Срба у Босни и Херцеговини, Црна Гора ка кнежевина, време Данила и Николе Петровића, Намесништво и Милан Обреновић, управа у српским државама, српска војска, покрет Срба у јужној Угарској, Војна крајина, Српска Војводина, Стара Србија и Македонија, Невесињска пушка, Српско-турски ратови и Берлински конгрес, независност Србије и Црне Горе, друштво у обновљеним српским државама, владари и владарски двор, чиновници, градови и села, породица и задруга, српска национална идеја, српски либерализам, радикализам, конзервативизам, социјализам, покрет за уједињење и ослобођење српског народа, култура у ослобођеним српским државама, Колегијум Висариона Павловића, Препарандија у Сомбору, Карловачка богословија, Лицеј, Велика Школа, Матица српска, Друштво српске словесности, Српско учено друштво. Истакнуте личности: митрополит Петар I Петровић – Свети Петар Цетињски, Сава Текелија, митрополит Стефан Стратимировић, Доситеј Обрадовић, Кађорђе Петровић, Милош Обреновић, Вук Карадић, Петар II Петровић Његош, патријарх Јосиф Рајачић, кнез Александар Кађорђевић, Илија Гарашанин, Омер Паша Латас, Лука Вукаловић, Јован Хаџић, Марија Трандафил, кнез Михаило Обреновић, кнез Данило Петровић, кнез Никола Петровић, Јован Јовановић Змај, Ђура Јакшић, Лаза Костић, кнез Милан Обреновић, Јован Ристић, Светозар Милетић, Владимира Јовановић, Светозар Марковић, Сима Андрејевић Игуманов, Илија Коларац.

Вежбе: анализа одабраних историјских извора и остваривање пројектних задатака.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм је концептиран тако да су уз стандарде постигнућа и исходе дефинисане за крај разреда дати и кључни појмови садржаја разврстани у пет тематских целина (*Основи историјског истраживања; Европа и свет од краја XV до краја XVIII века, Српски народ од краја XV до краја XVIII века, Европа у свету од краја XVIII века до седамдесетих година XIX века и Српски народ од краја XVIII века до седамдесетих година XIX века*).

Концепт наставе и учења заснован на исходима подразумева да ученици, посредством садржаја предмета, стекну не само основна знања, већ да их користе у развоју вештина историјског мишљења и изградњи ставова и вредности. Програм, у том смислу, нуди садржински оквир, а наставник има могућност да изабере и неке додатне садржаје уколико сматра да су примерени средини у којој ученици живе, или процени да одговарају њиховим интересовањима. Програм се, на пример, може допунити и садржајима из прошлости завичаја, чиме се код ученика постиже јаснија представа о историјској и културној баштини у њиховом крају – археолошка налазишта, музејске збирке. Сви садржаји су дефинисани тако да су у функцији остваривања исхода предвиђених програмом.

У остваривању свих тема и достицању датих исхода часови вежби отварају широку могућност за израду истраживачких задатака и пројекта, као и коришћење метода који подразумевају активно учествовање ученика и употребу ИКТ-а. На овим часовима

највише простора биће посвећено раду на историјским изворима. Пројектним задацима и радом на историјским изворима подстичемо ученике на самостално учење и закључивање и развијање критичког и аналитичког мишљења. Пажљivo одабраним историјским изворима и добро формулисаним питањима ученици се стављају у позицију да сами доносе закључке, уместо да им се чињенице само презентују. Временом ће развити вештине које ће им омогућити да читањем одабраних извора самостално долазе до закључака и без питања која их воде кроз анализу. Израдом пројектних задатака ученици се подстичу на самостално истраживање и развијање тимског духа. Задаци треба да буду интердисциплинарно осмишљени како би ученици интегрисали знања и вештине из различитих предмета.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Већина предметних исхода постиже се кроз непосредну истраживачку активност ученика, а уз подстицај и подршку наставника. Најефикасније методе наставе и учења јесу оне које ученика стављају у адекватну активну позицију у процесу развијања знања и вештина. При остваривању циља предмета и достицању исхода мора се имати у виду да су садржаји, методе наставе и учења и активности ученика неодвојиви у наставном процесу. Да би сви ученици достигли предвиђене исходе и да би се остварио циљ наставе историје, потребно је да наставник упозна специфичности начина учења својих ученика и да према њима планира и прилагођава активности. Наставник има слободу да сам одреди распоред и

динамику активности за сваку тему, уважавајући циљ предмета и дефинисане исходе. Редослед исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање циља предмета. Између исхода постоји повезаност и остваривање једног исхода доприноси остваривању других исхода.

Програм оријентисан на процес и исходе учења наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању наставе и учења. Улога наставника је да контекстуализује дати програм потребама конкретног одељења имајући у виду: састав одељења и карактеристике ученика; уџбенике и друге наставне материјале које ће користити; техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже; ресурсе, могућности, као и потребе локалне средине у којој се школа налази. Полазећи од датих исхода и садржаја, наставник најпре креира свој годишњи план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Од њега се очекује и да, у фази планирања и писања припреме за час, дефинише исходе за сваку наставну јединицу. При планирању треба имати у виду да се исходи разликују, да се неки лакше и брже могу остварити, али је за већину исхода потребно више времена и више различитих активности. Наставник за сваки час планира и припрема средства и начине провере остварености пројектованих исхода. У планирању и припремању наставе и учења, наставник планира не само своје, већ и активности ученика на часу. Поред уџбеника, као једног од извора знања, на наставнику је да ученицима омогући увид и истакнути коришћења и других извора сазнавања.

Ученици у трећем разреду гимназије већ поседују извесна знања о најважнијим историјским појмовима, имају нека животна искуства и формирани ставове који су основ за изградњу нових знања, вештине, ставова и вредности. Битно је искористити велике могућности које *Историја* као наративни предмет пружа у подстицању ученичке радозналости, која је у основи сваког сазнања. Посебно место у настави историје имају питања, како она која поставља наставник ученицима, тако и она која долазе од ученика, подстакнута оним што су чули у ученици или што су сазнали ван ње користећи различите изворе информација. Добро осмишљена питања наставника имају подстицајну функцију за развој историјског мишљења и критичке свести, не само у фази утврђивања и систематизације градива, већ и у самој обради наставних садржаја. У зависности од циља који наставник жели да оствари, питања могу имати различите функције, као што су: фокусирање пажње на неки садржај или аспект, подстицање поређења, трагање за објашњењем. Одговарајућа питања могу да послуже и као подстицај за елементарна историјска истраживања, прилагођена узрасту и могућностима ученика, што доприноси достизању прописаних стандарда постигнућа.

Настава би требало да помогне ученицима у стварању што јасније представе не само о томе „како је уистину било”, већ и зашто се нешто десило и какве су последице из тога процеса. Да би схватио догађаје из прошlosti, ученик треба да их „оживи у свом уму”, у чему велику помоћ може пружити употреба одабраних историјских извора, литературе, карата и других извора података (документарни и играчки видео и дигитални материјали, музејски експонати, илустрације), обилажење културно-историјских споменика и посете установама културе. Треба искористити и утицај наставе и учења историје на неговање језичке и говорне културе (вештине беседништва и дебате), као и на развијање културе сећања и свести о друштвеној одговорности и људским правима.

Неопходно је имати у виду и интегративну функцију историје, која у образовном систему, где су знања подељена по наставним предметима, помаже ученицима да постигну целовито схватање о повезаности и условљености географских, економских и културних услова живота човека. Пожељно је избегавати фрагментарно и изоловано учење историјских чињеница јер оно има најкраће трајање у памћењу и најслабији трансфер у стицању других знања и развоју вештине. С тим у вези, у процесу планирања наставе и учења треба имати у виду интердисциплинарни приступ у изучавању историјских процеса и појава и важност корелације са другим обавезним предметима и изборним програмима. У том смислу треба искористити чињеницу да се у гимназији за ученике са

посебним способностима за географију и историју, као обавезан предмет, изучавају и *Основе геополитике*. Предмет изучавања геополитике као науке се односи на феномене и процесе који повезују географски (физички) простор са политиком (државом) и становништвом (демографијом), с тим што она повезује и интегрише више дисциплина, од географије и историје, до економије, права и политологије, као и других наука. Увидом у каталог појмова геополитике, може се установити да се исти појмови обрађују и у историји: *идентитет, суверенитет, територијални интегритет, аутономија, сецесија, међународно признавање, дипломатија, рат, мир, фронт, продор, агресија, копно, море* итд; потом и појмови економске природе – *природни ресурси, производња, трговина, тржиште, профит, економске санкције* и друго. Током изучавања историје ученици су се већ сусретали са појмовима *копнене и поморске моћи, поморске цивилизације, континенталне цивилизације, велике силе* и слично, што припада терминологији класичне геополитике. Гледишта геополитике се могу укључити приликом планирања и остваривања готово свих наставних тема, а посебно се препоручује у оном делу који се односи на географска открића и њихове последице, или – на ратове у Европи, ратове хришћанских сила и Османског царства, Наполеонове ратове, као и на међународне односе, Бечки конгрес, Источно питање, Берлински конгрес. Могу да се планирају истраживачки и пројектни задаци у којима би ученици могли да се баве истраживањем геополитичких утицаја у прошlosti на глобалном, регионалном и националном нивоу. Геополитички приступ омогућава да се установе константе које су постојале у прошlosti, које важе и данас, а биће важеће и у долазећим процесима. На тај начин могу се схватити циљеви великих и регионалних сила, конфликти у одређеним регионима, успостављање савеза између мање-више истих актера и на сличним интересним основама, континуитет геополитичких интереса. Улога оваквих истраживања јесте и та да се установе разлике између историје и геополитике као наука. Преко оваквих задатака моћи ће директно да се оствари више предметних исхода, као што су, на пример, следећи:

„По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- користи сазнања из других научних области, ради потпунијег сагледавања историјских појава и процеса;
- анализира специфичности и утицај међународних односа на положај држава и народа;
- на основу датих примера изводи закључак о повезаности појава и процеса из националне историје са појавама и процесима у регионалним, европским и светским оквирима;
- анализира на примерима процес настанка модерних нација;
- уочава историјске промене, поређењем политичке карте савременог света са историјским картама“.

Препоручује се наставницима да у процесу планирања наставе и учења користе литературу наведену у програму предмета *Основи геополитике*.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Основи историјског истраживања

Наставна тема *Основи историјског истраживања* подразумева одређивање хронолошких и просторних оквира периода који се изучава, при чему се очекује активирање постојећих знања ученика о периодизацији историје, о датој епохи и географском простору, али и проширивање тих знања кроз дефинисање најважнијих појмова, процеса, догађаја и личности епохе.

Током реализације ове теме ученици би требало да кроз анализу одабраних историјских извора примене усвојена знања о врсти, пореклу, тумачењу и сазнјајној вредности историјских извора. Приликом одабира, акценат би требало да буде на историјским изворима специфичним за период, као и на историјским изворима који се први пут појављују, а који настају као резултат напретка технологије (новине, фотографије...). Тако би ученици применили постојећа знања на новим типовима историјских извора, увидевши потребу за новим елементима анализе, проблематику коју на-

мећу ови типови историјских извора, али и њихов значај за стварање потпуније слике времена и за тумачење историјских догађаја, процеса и појава. Треба, наравно, бирати и оне примере који превазилазе задате временске оквире, закључно са савременим изворма информација и проблематиком њихове релевантности.

Вежбе у оквиру ове тематске целине, током којих ће се одвијати практичан истраживачки рад ученика, могу имати неколико видова. Њихова сврха је да ученици савладају метод проналажења и анализе извора, издвајања битних података, њихове провере, организовања и извођења закључака. Пре приступања вежбама ученицима треба теоријски објаснити шта чини историографију у ширем смислу, а шта историјску науку.

Теоријски оквир

Знање није дато једном за свагда. Оно се увек изнова ствара и мења. Ученици треба да прошире основна знања из методологије и теорије историјске науке, а потом да кроз истраживачки рад та знања примене у пракси. На тај начин ће се, уз помоћ наставника, упознати са основама заната историчара.

Ученици треба најпре да усвоје неколико основних елемената теорије историјске науке:

– **постоје три врсте знања историчара:** знања о историји (тј. прошлој стварности); знања о начину долажења до историјских чињеница и представа (методологија); знања о науци која проучава историју (историја историјске науке)

– **постоје три начина стварања свести о прошлости:** књижевни начин; филозофија историје; историографија (која није увек наука)

– **постоје различите историографске врсте:** анегдотска историја; хронике, хронологије, анализи; мемоари; историјска есејистика; ненаучна историјска дела (немају развијен метод, њихов аутор не доживљава историју као објекат ван себе, критика извора је слаба, закључци нису засновани на доказима); научна историографија (ствара је историјска наука)

– **историографске врсте се разликују:** квалитетом знања; методом; начином изношења резултата

– **одлике историјске науке:** тежња за истином (постоје и супротне тежње и ометајући фактори); историју посматра као објективност ван себе (тј. ван истраживача); примењује развијен и строг метод (по коме се наука разликује од осталих историографских врста)

– **проблем историјске истине извире из припадања историчара историји**

– **историја постоји само у људској свести** (зато је то апстрактан појам)

– **није могуће потпуно досезање историјске истине, већ само приближавање њој**

– **основи метода научне историографије:**

– мора да има посредник (историјске изворе);
– мора да створи егзактну базу (велики број чињеница, временски и географски одређених);

– има своје опште принципе („законе“) историјског кретања;
– резултате износи, пре свега, у књижевној форми (писано или усменој);

– упућена је на сарадњу са другим наукама (социологијом, психологијом, лингвистиком, филозофијом, етнологијом, географијом, геополитиком, правном науком, економијом, антропологијом, археологијом, информатиком...)

– **значај историјских извора:**

– повезују историју као процес и историјску науку;
– повезују прошло и садашње време;
– истовремено су препреграда између истраживача и предмета истраживања;

– критика извора је суштина метода историјске науке.

У остваривању ове теме наставник се може одлучити да организује гостовање неког историчара који се професионално бави науком и који је у могућности да одржи теоријско предавање на нивоу разумљивом средњошколцима.

Основна литература за наставнике: Mitrović, Andrej, Raspravljanja sa Klio o istoriji, istorijskoj svesti i istoriografiji, Sarajevo: Svjetlost 1991; Kar, Edvard Halet, Šta je istorija? Beograd: Gradac 2001; Историја. Лексикон појмова, (прир. Рихард ван Дилмен), Београд: Клио 2010.

Видови вежби за истраживање историје

Вежбе које следе су примери како се може реализовати тај сегмент наставе и учења. Наставник има пуну слободу да их прилагођава према својим потребама и замислима – да их прошири, скрати или на други начин измени. Наведене вежбе су више пута испробане у пракси, па се поуздано може рећи да ученици средњих школа могу да их реализују. Наравно, неће сви бити подједнако успешни, али – то је тако у свакој школи.

I – упознавање егзактне базе историјске науке

Први вид вежби представљају задаци усмерени на усвајање знања и вештина неопходних за касније истраживање. Ове вежбе треба да оспособе ученике за рад са литературом која садржи верификовано знање о прошлости и служи као база при сваком истраживању. То укључује неколико мањих задатака за индивидуални рад ван учионице. Задаци се могу решавати сукцесивно, током школске године.

1. Истражити у речницима, енциклопедијама, лексиконима и другим приручницима значење одређених термина по избору наставника. Најбоље би било да ученици папирају са терминима извлаче „из шешира“. Њихов задатак је да објасне значење термина осталими у разреду и библиографски коректно наведу приручнике које су користили.

2. На основу електронског библиотечког каталога саставити библиографију домаће и стране литературе за одређену тему (до 30 библиографских јединица). Наставник треба да пажљиво одабере тему за коју се може саставити библиографија. Библиографске јединице треба да буду коректно исписане стилом који се користи у хуманистичким наукама (нпр. чикашким) и поређане азбучним редом. Одвојити изворе од литературе.

3. Наћи на интернету десетак сајтова за одређену тему коју ученик договори са наставником. Навести назив и адресу сајта и датум приступа. Направити хијерархију поузданости тих сајтова. Образложити због чега су неки сајтови поузданiji од других. Наћи примере различитих тумачења исте теме (догађаја, појаве) на разним сајтовима.

4. Направити компаративно истраживање одређених историографских важних појмова у разним домаћим и страним енциклопедијама. Нпр: империја; експанзија; меркантилизам; диктатура; идеологија; концентрациони логор; капитализам; фашизам; комунизам; национализам; расизам, и сл. Утврдити има ли сагласја око тумачења појма у разним приручницима. Наставник вреднује бројност и разноврсност коришћених енциклопедија.

II – анализа неколико извора о истој теми

Други вид вежби са изворима изводи се у учионици. Тај облик рада се спроводи у групама. Одељење се подели у 4–5 група, зависно од његове бројности. Више група уједно значи и дуже трајање целе вежбе. Група не би требало да има више од 5–6 чланова, да би рад био ефикасан. Чланови група треба да извлаче број своје групе „из шешира“, да се не би груписали према личним афинитетима и да би састав група био уједначенији с обзиром на њихово знање и могућности.

Овај вид рада може се извести са писаним и визуелним историјским изворима. Писани могу бити архивски документи, мемоари, писма, новински чланци и слично, а визуелни фотографије, карикатуре, плакати, уметничка дела, политичке мапе држава. Овде немојмо изнети два примера групног рада са изворима:

Вежба са писаним историјским изворима

– Време потребно за извођење ове вежбе зависи од броја и дужине извора који се дају за рад. Не би требало користити више

од 5 различитих текстова (тј. онолико колико има и група). Свака група треба да добије онолико копија истог текста колико има чланова. Ученици треба да у извору нађу и на папир извуку потребне податке.

– Задатак ученика је да утврде стајну тачку аутора извора у односу на догађај о коме је он писао, и то по три аспекта: ауторова просторна удаљеност од средишта догађаја; ауторова временска удаљеност од средишта догађаја; ауторова близост центру моћи у време када је извор настајао.

– Кроз консултације са осталим члановима групе треба формирати заједничко мишљење о догађају описаном у документу и о вредности извора.

1. По један представник сваке групе излаже пред одељењем њихове закључке на паноу или табли. Остали из групе могу да га допуне својим коментаром.

2. На основу анализа по три наведена аспекта треба хијерархизовати тих пет извора тако што ће се оценити степен њихове информативности, односно поузданости или тенденциозности. Најртати скале просторне и временске удаљености аутора извора од догађаја и од центра политичке моћи.

3. Поређати све коришћене изворе по степену њихове сазнајне вредности.

4. Време потребно за вежбу са пет извора који су приближно исте дужине (до 5 страница): 5 минута – подела ученика на групе и подела текстова; 10 минута – наставник излаже контекст и даје инструкције за рад; 30 минута – анализа извора; 30 минута – излагање представника групе; 15 минута – дискусија. Укупно: 2x45 минута.

Основна литература за наставнике: Miloradović, Goran, „Tri groba jednog pesnika. Smrt Ivana Gorana Kovačića: činjenice, interpretacije, mit”, *Desničini susreti* 2011. Zbornik radova s Desničinih susreta 2011., (uredili Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2012., str. 25–41; https://www.academia.edu/7428887/_Tri_groba_jednog_pesnika_Smrt_Ivana_Gorana_Kova%C4%8D%C4%87a_%C4%8Dinjeni_ce_interpretacije_mit_Desni%C4%8Dini_susreti_2011_Zbornik_radova_Zagreb_2012_str_25_42 Милорадовић, Горан, „Хрватски ‘Рашмон’: југословенска штампа о поколју у Керестинцу 16. априла 1936. године”, *Токови историје*, 2/2020, стр. 11–46. http://tokovi.istorije.rs/cir/uploaded/1%202020/1%20clanak%20_g_miloradovic.pdf

Вежба са визуелним историјским изворима

– Време потребно за ову вежбу зависи од броја извора који се дају за рад. Вежба је замишљена за 5 група ученика, од којих би свака радила са 3–5 различитих визуелних извора. Број слика по групама треба да буде подједнак, да би сви имали доволно времена за анализу. Сви чланови сваке групе прегледају све слике које су дате њиховој групи. Из извора извлаче потребне податке на папир.

– Рад у оквиру групе:

1. Кроз консултације са осталим члановима групе формира се заједничко мишљење о томе каква прича се може испричати кроз анализу слика

2. На основу анализе садржаја слика треба осмислити пано на пакпапиру

3. Посматрати пажљиво, детаљно, повезивати, тумачити симболику

4. Дати заједнички наслов (по потреби и поднаслов) сваком паноу

5. Осмислити потпис испод сваке слике

6. На посебном папиру написмено протумачити паное (у форми теза)

– Један представник групе образлаже заједничко тумачење на основу теза.

– Ако су групе слика повезане, оне могу имати заједничку поенту.

– Време потребно за вежбу са пет извора: 5 минута – подела ученика на групе и подела текстова; 10 минута – наставник излаже контекст и даје инструкције; 30 минута – анализа извора и пра-

вљење паноа; 30 минута – излагање представника група; 15 минута – дискусија. Укупно: 2x45 минута.

Основна литература за наставнике: Николић, Коста, *Немачки ратни плакат у Србији 1941–1944*, Београд: Бонарт, 2000; Ристовић, Милан, *Црни Петар и балкански разбојници: Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима: (1903–1918)*, Београд: Удружење за друштвену историју/Чигоја штампа, 2018.

Сазнајни и васпитни циљеви вежби са изворима

Зашто рад са изворима?

1. показује како настаје знање о прошлости
2. развија аналитичке способности ученика
3. омогућује самостално извођење закључчака
4. изискује повезивање нових чињеница са претходним знањем

5. мотивише за рад, јер је интелектуално изазован

Зашто рад по групама?

1. омогућује да буде коришћен већи број извора
2. подстиче културу дијалога и сарадњу унутар групе
3. омогућује укључивање свих учесника вежбе
4. омогућује спречу знања појединача у оквиру групе
5. изискује поређење различитих виђења и тумачења

Зашто писати током рада?

1. тиме се акумулирају различита мишљења и подаци
2. остају белешке као подсетник за убудуће
3. лакше се структурише конкретна подтема
4. тиме се конкретизује дијалог и фокусира тема
5. штеди се време

Зашто написано излагати на паноу?

1. израда паноа изискује консензус око његовог садржаја
2. панои омогућују компарацију виђења и дискусију о теми вежбе

3. везује се пажња свих учесника вежбе

4. може се мењати и допуњавати током дискусије
5. тезе на паноу омогућују комуникацију између група

Зашто је важна дискусија?

1. омогућује се иницијатива појединца
2. могу се отворити нови аспекти теме
3. чују се другачија, па и супротна мишљења
4. размењују се искуства
5. дискусијом се обједињује рад појединача и група

III – анализа једног извора и извођење закључчака

Трећи вид рада је анализа садржаја дугометражног играног филма у ученици. Та врста филма је погодна за анализу јер поседује заокружену нарацију, развијене карактере ликова и односе међу њима. Предност оваквог рада је да цео разред учествује у анализи истог дела и сви су интелектуално ангажовани. То омогућује дискусију и супротстављање мишљења. Наставник на почетку треба да укаже какве историјске, моралне, културне и естетске садржаје филм може да има, ако је слојевит и идејно богат. То значи да успех вежбе умногоме зависи од тога који и какав уметнички филм је одабран. Наставник треба да се добро обавести о филму, да га бар два пута погледа пре пројекције у разреду и да пре заједничке анализе филма са ученицима направи своје тезе, које ће му помоћи да води дискусију.

Током пројекције сви ученици и наставник треба да пишу белешке: своја запажања, идеје, тумачења и питања на која их је филм подстакао. После пројекције наставник треба да поведе разговор о садржају филма и његовој интерпретацији, уз обавезне дигресије везане за историјски и друштвени контекст у коме је филм стваран и о коме говори. Тежиште треба да буде око неколико питања:

1. У које време и на ком месту се одвија радија?
2. Шта је тема филма, а шта контекст радије?
3. Какви су односи међу ликовима?
4. Шта мотивише деловање ликова у филму?
5. Колико је филм у складу са историјским чињеницама?
6. Какве идеје и вредности се износе у филму?
7. Шта је порука филма?

Резултат вежбе не треба да буде филмска критика, јер она филм посматра као уметнички артефакт. Фilm треба анализирати као да је историјски извор. Сврха вежбе је да развија аналитичко мишљење код ученика, да им помогне да разумеју целину и сложевитост садржаја филма, да кроз радњу и дијалог препознају феномене, процесе и узрочно-последичне везе. Потом, да на основу прикупљених података и размене мишљења изнесу своје виђење филма. Вежба је припрема за самостални рад ученика са изворима и литературом при изради семинарског рада.

Предлог филмова за анализу на основу квалитета, теме и дужине: *Коцка (Cube)*, р. Винћенцо Натали, 1997, 1:30; *Рашомон (Rashomon)*, р. Акира Куросава, 1950, 1:28; *Заседа*, р. Живојин Павловић, 1969, 1:20; *Оклопњача Потемкин (Броненосец Потемкин)*, р. Сергеј Ејзенштайн 1925, 1:06; *Крадљивци бицикала (Ladri di biciclette)*, Виторио де Сика, 1948, 1:29; *Петријин венац*, р. Срђан Караповић (1980), 1:39; *Кажи зашто ме остави*, Олег Новковић (1993), 1:30.

Тематске целине Европа и свет од краја XV до краја XVIII века, Српски народ од краја XV до краја XVIII века, Европа у свет од краја XVIII века до седамдесетих година XIX века и Српски народ од краја XVIII века до седамдесетих година XIX века осмишљене су као одређена врста „каталога“ кључних појмова. Кроз њихово остваривање ученици ће да обнове и прошире знања о основним карактеристикама, појавама, процесима и истакнутим личностима дефинисаних периодова, која су већ усвојили у основној школи.

Наведене тематске целине могу да се реализују на следећи начин:

Тематска целина: ЕВРОПА И СВЕТ ОД КРАЈА XV ДО КРАЈА XVIII ВЕКА

Наставници могу да реализују садржаје ове теме кроз следеће функционалне целине:

1. Структуре свакодневице у раном новом веку

Препоручени садржаји

Ученици се могу упознати с разликама између егзистенцијалних могућности људи у раном новом веку и данас. Могу се поредити физички изглед људи некада и сада и уочити да су људи у прошлости били ситнијег стаса (обратити пажњу на археолошке налазе из средњег и раног новог века). Могу се поредити физички изглед и технике чувања домаћих животиња некада и сада и уочити да су домаће животиње у раном новом веку биле мањег раста, имале мање меса и давале мање млека (поред археолошких налаза, може се користити и ликовни материјал). За крупну стоку углавном нису подизане стаје, а свиње су се слободно кретале по шуми. Може се говорити о врстама житарица, култури исхране и ограниченим могућностима за производњу хране. Због ниског приноса хлебних жита (пшеница, јечам, раж), који је у просеку био свега три до четири пута већи од утрошеног семена, посебан значај у исхрани сељака имало је просо од којег се спровљала кашија. Важно место у развоју европске цивилизације имала је велика потражња за зачинима, увођење у исхрану биљних култура из Америке – кукуруза (у српским крајевима познат као *турско просо*, отуда *проја*) и кромпира. Особену динамику развоју кинеске цивилизације омогућио је узгој чампа риже, која је давала две жетве годишње. Може се говорити о култури пића, подручјима на којима су доминирали вино, пиво и јабуковача, као и о појави и ширењу опијата (алкохолна дестилована пића, дуван и кафа). Ученици би могли да се на конкретним примерима упознају с разликама у бројности људских заједница некада и сада, с чиниоцима који су онемогућавали значајан пораст становништва (глад, епидемије куге и других болести, висока стопа смртности жена на порођају и мале деце), с културом становљања и њеним утицајем на ширење заразних болести. Висока стопа смртности утицала је на психологију људи, па се може разговарати о феномену породице, детињства и образовања у раном новом веку. Ученици могу да се упознају с проблемима спорог

саобраћаја и лоше путне инфраструктуре, с техничким проналасцима који су допринели развоју и ширењу европске цивилизације (штампарство, ватрено оружје, средства за пловидбу и навигацију), с правцима и динамиком географске експанзије европских народа и европског начина живота – „географска открића“.

Основна литература за наставнике: Pierre Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd: Jugoslavija 1977; Filip Arijes, *Vekovi detinjstva*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 1989; Žan Delimo, *Civilizacija renesanse*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada 1989; Fernan Brodel, *Meditoran i mediteranski svet u doba Filipa II I-II*, Beograd: Geopoetika, Podgorica: CID 2001; Fernan Brodel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka (Prva knjiga: Strukture svakodnevice: moguće i nemoguće)*, Beograd: JP Službeni list SRJ, Novi Sad: Stylos 2007. (Наставницима се препоручује да обогате наставу и одговарајућим садржајима из литературе на страним језицима.)

2. Држава и друштво у раном новом веку

Препоручени садржаји

У оквиру ове целине наставник би могао да упозна ученике са структуром друштва у сталешким монархијама. Ученицима би на првом месту требало истаћи разлику у значењу који је појам *нацију* имао у раном новом веку и који има данас. *Нацију* је у прошлости чинио мањи део становништва – представници трију стапежа (црквени прелати, племство и слободни краљевски градови). Они су сматрани слободним људима и поседовали су властелинства на којима су живели зависни сељаци. Иако су били бројнији, зависни сељаци нису имали политичка права, а у неким земљама нису имали могућност да се слободно крећу, закључују бракове и бирају занимања без дозволе властелина. Сталежи су имали представнике у скупштини, која је под председавањем владара (или његовог делегата) доносила законе. Ученицима би ваљало указати да су у различitim земљама постојале мање разлике у установама и структури друштва, а због повезивања са садржајима наредних тема препоручује се да им буде објашњен модел друштва у хабзбуршкој Краљевини Угарској. Једна од важнијих функција скупштине била је да одобрава и спроводи сакупљање пореза. Прелати и племићи нису плаћали порезе, већ су договорене свете сакупљали од сељака на својим властелинствима. Владар се издржавао од *регатија* (приходи од царина, рудника, ковања новца, монопола на продају соли) и без ванредних прихода чије је сакупљање одобравала скупштина није могао да организује одбрану земље на ефикасан начин. Поред привилегија црквеног клира и племства, ученицима треба објаснити разлику између *града* у данашњем смислу речи и *слободног краљевског града*, који је представљао установу друштва у средњем и новом веку. Сваки слободни краљевски град био је правни субјекат, потчињен непосредно владару. Имао је градски статут и магистрате који су управљали градом. Имао је своју имовину и земљишта и могао је да води судске парнице с другим правним лицима. Многа урбана насеља нису имала статус слободног града, већ су се развијала на властелинствима световних и црквених лица као трговишта. Важан део теме требало би да буде установа властелинства и обавезе које су зависни сељаци имали према земљишном господару. Ове обавезе биле су регулисане урбарима и спадале су у област приватног права. Државна интервенција која је имала за циљ ослобађање сељака од власти земљишних господара започела је у доба просвећеног апсолутизма, а значајнији успеси остварени су после револуција с краја XVIII и средине XIX века.

Препорука за реализацију другог дела целине је да се ученици упознају с политичком мапом Европе, најважнијим европским државама и њиховим државним уређењем, владарским династијама и војно-политичким односима (Француска, Шпанија, Енглеска, Низоземска, Свето римско царство, Хабзбуршка монархија, Русија, Папска држава, важније државе на Апенинском полуострву). Садржаје би требало свести на основне информације, а зависно од интересовања ученика, историја појединих држава могла би се обрадити детаљније као засебна наставна тема.

Основна литература за наставнике: Хелмут Георг Кенигсбергер и др., *Европа у шеснаестом веку*, Београд: Clio 2002; Доналд Пенингтон, *Европа у седамнаестом веку*, Београд: Clio 2002; Метју С. Андерсон, *Европа у осамнаестом веку: 1713—1789*, Београд: Clio 2003. (Наставницима се препоручује да обогате наставу садржајима из литературе на страним језицима. Посебно се препоручује монографија Pál Engel, *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary 895–1526*, London, New York: I.B.Tauris 2001)

3. Верски сукоби и верска толеранција

Препоручени садржаји

У оквиру ове целине ученике би требало упознати с основним разликама између верског учења православних хришћана, римокатолика, лутерана и калвина с једне, и муслимана и Јевреја с друге стране. Треба указати на најважније последице верских сукоба у Француској и Светом римском царству у XVI и XVII веку. Посебну пажњу требало би посветити Тридесетогодишњем рату и значају Вестфалског мира (1648) за изградњу политичке равнотеже у средњој Европи и настанак појма државног суверенитета. Ученици би требало да усвоје појам верске толеранције и да се упознају с три степена верских слобода за римокатолике и протестантске у Европи (јавно, приватно и кућно исповедање вере). Препоручује се да буду обрађени и модели толерисања Јевреја у европским државама и у Османском царству, као и начин толерисања православних хришћана у земљама римокатоличке Европе (Хабзбуршка монархија и Венеција) и у Османском царству. Пожељно би било да ученици схвате појам унија и унијаћења.

Основна литература за наставнике: Жан Делимо, *Католицизам између Лутера и Волтера*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића 1993; Жан Делимо, *Настанак и учвршење реформације*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића 1998; Франсијско Бетанкур, *Инквизиција у модерном добу: Шпанија, Италија и Португалија од XV до XIX века*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића 2007; Томас Кауфман, *Спасени и прогледи: Историја реформације*, Београд, Clio 2017. (Наставницима се препоручује да обогате наставу одговарајућим садржајима из литературе на страним језицима.)

4. Сарадња и сукоби великих сила у средњој и југоисточној Европи

Препоручени садржаји

Ученици би могли темељније да се упознају с особеностима друштвеног и државног уређења европских сила које су суштински утицале на историјске прилике у југоисточној Европи, а посебно на историју српског народа – Османско царство, Хабзбуршка монархија, Млетачка република.

Ученици би требало да стекну основна знања о процесу настајања Османског царства, да упознају обележја статуса немуслимана (зимија), разлику између друштвених група аскера и раје, основна обележја тимарског система, установу девширме (данак у крви). Било би пожељно да стекну основна знања о државном и друштвеном уређењу хришћанских држава под османском врховном влашћу – Ердељ, Влашка, Молдавија, Дубровник. Ученици би требало да буду у стању да на мапи прикажу важније управне и историјске области у Османском царству (језалете Румелију, Анадолију, Босну, Будим и Темишвар; Дубровачку републику; војводства Ердељ, Влашку и Молдавију). Требало би да упознају појам „турски страх”, методе османског ратовања и њихов утицај на демографске прилике у средњој и југоисточној Европи. Требало би да познају најважније ратове које су хришћанске силе водиле против Османског царства у раном новом веку, најзначајније мировне уговоре и промене државних граница на српском етничком простору — мир на ушћу Житве (1606), Карловачки мир (1699), Пожаревачки мир (1718), Београдски мир (1739), Свиштовски мир (1791).

Ученици би требало да упознају разлику између појмова Свето Римско царство и Хабзбуршка монархија, да знају да об-

јасне њихову структуру, да прикажу на мапи важније државе и историјске области (Свето римско царство, Пруска, Саксонија, Баварска, Хановер, Палатинат; Хабзбуршка монархија, Аустрија, Чешка, Угарска, Хрватска, Славонија, Војна крајина, Темишварски Банат, Краљевина Србија). Требало би да упознају установу кнежева-изборника и начин на који је обављан избор цара Светог римског царства, да упознају обележја и последице ривалитета између аустријског владарског дома Хабзбурга с једне и француских династија Валоа и Бурбона с друге стране. Да упознају најважнија обележја хабзбуршке владавине у Краљевини Угарској, као и значај који је Војна крајина у Хрватској и Славонији имала за заустављање османске експанзије.

Ученици би требало да упознају и особености државног и друштвеног уређења Венеције (Млетачка република), да прикажу на мапи насеља и историјске области које су се у раном новом веку налазиле под млетачком влашћу, нарочито на српском етничком простору – Млетачка Далмација, Млетачка Албанија, Бока Которска, Паштровићи, Грбље, Задар, Котор, Нови. Да стекну основна знања о млетачкој златној монети – дукату (цекину) и његовом значају у регионалној и светској трговини и култури.

Ученици би требало да се упознају и с најважнијим моментима у настанку и развоју Руског царства – нарочито у доба цара Петра I и царице Катарине Велике – и почецима руског политичког ангажовања на подручју југоисточне Европе.

Основна литература за наставнике: Ekmeleddin İhsanoğlu, *Historija Osmanske države i civilizacije I*, Sarajevo: Orientalni institut 2004; Gherardo Orthali i dr, *Povijest Venecije*, I-II, Zagreb: Antibararus, 2007; Carls V. Ingrao, *Habzburška monarhija 1618–1815*, Beograd: Zadruga Res publica, Novi Sad: Centar za regionalizam 2014; Павле Миљуков и др., *Историја Русије*, Београд: Народна култура 1939. (Наставницима се препоручује да обогате наставу одговарајућим садржајима из литературе на страним језицима.)

5. Култура у раном новом веку

Препоручени садржаји

Ученицима би требало указати на разлике између културе коју су неговали представници друштвене елите с једне и припадници низших друштвених класа с друге стране. Треба им омогућити да препознају везе и односе између стваралачког изражавања уметника и филозофа у епохи ренесансе, барока и просветитељства с друштвеним и политичким приликама у којима су они стварали своја дела. Препознати утицај који су верски ратови имали на обликовање културе барока и појаву апсолутистичких монархија, као и утицај апсолутизма на обличавање филозофије просветитељства. Ученике би требало упознати с најзначајнијим уметницима и филозофима ових епоха и с тековинама научне револуције.

Основна литература за наставнике: Pierre Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd: Jugoslavija 1977; Euđenio Garen, *Kultura renesanse*, Beograd: Nolit 1982; Žan Delimo, *Greh i strah I-II*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada 1986; Žan Delimo, *Strah na Zapadu I-II*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada 1987; Euđenio Garen, *Italijanski humanizam: filozofija i građanski život u renesansi*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada 1987; Žan Delimo, *Civilizacija renesanse*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada 1989; Розарио Билари (ур.), *Ликови барока*, Београд: Clio 2004; Еуђенијо Гарин (ур.), *Човек ренесанса*, Београд: Clio 2005; Hajnrih Velflin, *Renesansa i barok*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića 2000; Мишел Вовел (ур.), *Човек доба просвећености*, Београд: Clio 2006; Андре Шастел, *Уметност и хуманизам у Фиренци у доба Лоренца Величанственог*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића 2015. (Наставницима се препоручује да обогате наставу одговарајућим садржајима из литературе на страним језицима.)

Тематска целина: СРПСКИ НАРОД ОД КРАЈА XV ДО КРАЈА XVIII ВЕКА

Наставници могу да реализују садржаје ове теме кроз следеће функционалне целине:

1. Српски народ у Османском царству

Препоручени садржаји

Ученике би требало оспособити да препознају на мапи већије историјске области у средњем у раном новом веку – простор средњовековних српских држава (Српска земља), османске санџаке на српском етничком простору (Смедеревски, Сремски, Босански и др.). Могу се упознати с генезом данашњих географских појмова који су настали као последица организовања османских управе у раном новом веку (Србија, Херцеговина, Босна, Црна Гора, Далмација). Могли би се упознати са структуром српског друштва у Османском царству, најважнијим друштвеним групама и обележјима њиховог статуса (раја, спахије, мартолоси, кнезови, власи, дервенције, свештеници и архијереји). Требало би их упознати с организацијом и историјским значајем Српске патријаршије, с важнијим личностима и догађајима из њене прошлости од средине XVI века до 1766. године.

Основна литература за наставнике: Радован Самарџић (ур.), *Историја српског народа III/1–2*, Београд: СКЗ 1993; Славко Гавриловић (ур.), *Историја српског народа IV/1–2*, Београд: СКЗ 1986; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве I*, Београд: ЈРЈ 2000; Милан Васић, *Насеља на Балканском полуострву од XV до XVIII вијека*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства 2005.

2. Српски народ у Хабзбуршкој монархији

Препоручени садржаји

Ученике би требало оспособити да на мапи препознају историјске области које су се налазиле под хабзбуршком влашћу, а чиниле су део српског етничког простора или су значајне за разумевање српске прошлости – „Остаци остатака Краљевина Хрватске и Славоније”, Хрватска војна крајина (Карловачки генералат), Славонска војна крајина (Вараждински генералат), Банска крајина (Банија), Посавска војна крајина, Подунавска војна крајина, Потиска војна крајина, Поморишча војна крајина, Краљевина Србија, Темишварски Банат. Ученицима би требало указати на разлике у социјалном статусу српског становништва у крајинама и на приватним властелинствима у Провинцијалу. Требало би их упознати с основним функцијама Војне крајине у XVIII веку, нарочито с функцијом санитарног кордона (контумацији) и контроле државне границе. Треба им упознати са садржајем Српских привилегија, установама Карловачке митрополије, Београдске митрополије и Народно-црквених сабора. Посебну пажњу треба посветити Краљевини Србији (1718–1739) и указати на њен значај за даљи развиг српског етничког идентитета. Од времена када је ова хабзбуршка држава утемељена, српска елита почиње да је посматра као историјско језгро српског етничког простора, а реч Србија потискује средњовековно државно име – Српска земља. Ученике треба оспособити да схвате основна обележја просвећеног апсолутизма и утицај који су просвећена владавина Марије Терезије и Јосифа II имали на свакодневни живот Срба у Хабзбуршкој монархији.

Основна литература за наставнике: Радован Самарџић (ур.), *Историја српског народа III/1–2*, Београд: СКЗ 1993; Славко Гавриловић (ур.), *Историја српског народа IV/1–2*, Београд: СКЗ 1986; Душан Поповић, *Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира (1718–1739)*, Београд: СКЗ 1950; Војин Дабић, *Војна крајина: Карловачки генералат 1530–1746*, Београд: Архијерејски Синод СПЦ 2000; Војин Дабић, „Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века”, *Зборник о Србима у Хрватској 6* (2007), 7–123; Славко Гавриловић, *Студије из привредне и друштвене историје Војводине и Славоније: од краја XVII до средине XIX века*, Нови Сад: Матица српска 2009.

3. Српски народ у ратовима хришћанских држава против Османског царства

Препоручени садржаји

Кроз ову целину ученици би требало да се упознају са значајем османских ратова за историју српског народа, као и с важнијим догађајима и личностима који су постали део српске народне традиције. Требало би да се упознају и с улогом средњовековног српског племства у одбрани Краљевине Угарске крајем XV и почетком XVI века (Бранковићи, Јакшићи, Белмужевић, Павле Бакић, цар Јован Ненад), да упознају кључне личности и догађаје из времена Дугог рата (1593–1606) (Старина Новак, спаљивање моштију Светог Саве, татарско пустошење Бачке, устанак у Банату, насељавање Вараждинског генералата), да схвате улогу хайдука и ускока и познају њихове најзначајније старешине из времена Кандијског и Морејског рата, да познају улогу српске милиције (хайдука) у Аустријско-османском рату 1737–1739, да схвате значај Последњег аустријско-османског рата (1788–1791) за успех Првог српског устанка.

Основна литература за наставнике: Јованка Калић (ур.), *Историја српског народа II*, Београд: СКЗ 1982; Радован Самарџић (ур.), *Историја српског народа III/1–2*, Београд: СКЗ 1993; Славко Гавриловић (ур.), *Историја српског народа IV/1–2*, Београд: СКЗ 1986; Душан Пантелић, *Београдски пашалук пред први српски устанак (1794–1804)*, Београд: САН 1949; Глигор Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI–XVIII вијека*, Београд: Историјски институт 1970; Божко Десница, *Сабрана дјела*, Загреб: СКД „Просвјета” и др. 2008.

4. Српске сеобе у раном новом веку

Препоручени садржаји

Будући да су интензивне сеобе једно од најважнијих обележја српске историје у раном новом веку, наставницима се препоручује ово питање обраде кроз посебну тему. Осланајући се на знања која су стекли током обраде претходних тема, ученике треба упознати с узроцима и основним правцима српских сеоба у раздобљу XV–XVIII века. Најважније сеобе могле би се поделити у три групе: (1) сеобе на подручје Краљевине Угарске у предмоћачко доба, од краја XIV до почетка XVI века; (2) сеобе унутар Османског царства од почетка XVI до краја XVIII века (Срем, Бачка, Банат, Поморије, османска Славонија, околина Блатног језера, источна Босна, западна Босна, Босанска крајина; Лика и Крабава); и (3) сеобе из Османског царства на територије Хабзбуршке монархије и Венеције од почетка XVI до краја XVIII века (Жумберак, Вараждински и Карловачки генералат, Равни котари, Бока Которска; Велика сеоба). Могу се обрадити и мање сеобе из XVIII века, које су имале одређене историјске последице, попут сеобе Срба из Поморишке крајине на подручје Баната и у Русију средином XVIII века. У оквиру ове теме може се обрадити и мала, али економски и културно значајна српска дијаспора у Трсту.

Основна литература за наставнике: Јованка Калић (ур.), *Историја српског народа II*, Београд: СКЗ 1982; Радован Самарџић (ур.), *Историја српског народа III/1–2*, Београд: СКЗ 1993; Славко Гавриловић (ур.), *Историја српског народа IV/1–2*, Београд: СКЗ 1986; Славко Гавриловић, *Прилог историји трговине и миграције Балкан—Подунавље XVIII и XIX столећа*, Београд: САНУ 1969; Марија Митровић (ур.), *Светлост и сенке: Култура Срба у Трсту*, Београд: Clio 2007; Војин С. Дабић, *Мала Влашка (Parva Walachia)*; *Прилог историји српског народа у Славонији од XVI до XVIII века*, Нови Сад: Матица српска 2020.

5. Српска култура у раном новом веку

Препоручени садржаји

У оквиру ове целине ученике би требало упознати с најважнијим достигнућима на пољу уметничког стваралаштва код Срба

у раном новом веку, као и с подвизима и неуспесима у утемељивању система образовања. Ученици би требало да упознају значај штампарске делатности и најважније штампаре ћириличних књига у XVI веку, пре свега радионицу Божидара Вуковића. Треба да познају важније манастире који су подигнути или обновљени у XVI и XVII веку (нарочито храмове које су саградили српски сеобници – Гомирје, Ораховица, Папраћа, Ловница, Бођани, Грабовац и др.), најзначајније сликаре и писце црквене књижевности и њихова дела, зачетнике српске историографије у XVIII веку. У оквиру теме, ученици би се могли упознati и с основним обележјима свакодневног живота Срба у раном новом веку.

Основна литература за наставнике: Радован Самарџић (ур.), *Историја српског народа III/2*, Београд: СКЗ 1993; Славко Гавриловић (ур.), *Историја српског народа IV/2*, Београд: СКЗ 1986; Сретен Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557–1614*, Нови Сад: Матица српска 1965; Марица Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI–XVII век*, Београд: Институт за историју уметности, Филозофски факултет 1991; Едib Хасанагић (ур.), *Историја школа и образовања код Срба*, Београд: Историјски музеј СР Србије 1974; Александар Фотић (ур.), *Приватни живот у српским земљама у осмит модерног доба*, Београд: Clio 2005; Мирослав Тимотијевић, *Рађање модерне приватности: Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд: Clio 2006.

Тематска целина: ЕВРОПА И СВЕТ ОД КРАЈА XVIII ВЕКА ДО СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА

Наставници могу да реализују садржаје ове теме кроз следеће функционалне целине:

1. Индустриска револуција и њене последице

Препоручени садржаји

Ученици би требало да разумеју суштинске и свеобухватне привредне, друштвене, културне и политичке промене које је донела Индустриска револуција и које ће одредити историју Европе и света у XIX и XX веку.

Потребно је да се дефинишу временски и просторни оквири Индустриске револуције – од шездесетих година XVIII века до седамдесетих година XIX века, почетак у Великој Британији и ширење на западну, средњу и источну Европу, потом и на цео свет. Дојести нагомилавање капитала у Британији у везу са колонијалним освајањима и британском контролом над пространим атлантским тржиштима. Нагласити и постојање површинских копова угља у Великој Британији. Проучити настанак првих машина на пару и њихову употребу у текстилној и тешкој индустрији, у рударству и саобраћају. Потом показати какве су последице Индустриске револуције по друштвене промене: масовне сеобе из села у градове, нестанак традиционалне поделе друштва на три сталежа, нагли успон средње, грађанске класе пословних људи, појава нове, радничке класе, и др. Због све сложенијих процеса производње захтева се ширење образовања и писмености, што доводи до настанка масовне културе. Револуција у саобраћају доводи до наглог проширења знања о светским, ваневропским културама. Технолошке иновације доносе супериорно наоружање, што омогућава довршавање колонијалног покоравања готово целог света. Грађанска класа захтева да њена политичка права одговарају њеној економској моћи. Радници траже своја радна и политичка права. Са ширењем образовања проширује се и право гласа, што доводи до настанка масовних, социјалистичких, католичких и сличних политичких партија и покрета.

Основна литература за наставнике: М. Ковић, *Четири револуције*, Београд 2022; Ч. Попов, *Грађанска Европа 1770–1914 I–III*, Београд 2010; М. Андерсон, *Европа у осамнаестом веку*, Београд 2003; Е. Hobsbaum, *Doba revolucije 1789–1848*, Zagreb 1987; Ch. Morazé, *Devetnaesto stoljeće 1775–1905, Historija čovječanstva: Kulturni i misaoni razvoj*, sv. 5, knj. 1–4, Zagreb 1976.

2. Доба револуција 1774–1848.

Препоручени садржаји

Обухватити четири таласа револуција које су у овом добу погодиле Европу и Америку. Први, у коме се издавају Америчка и Француска револуција са Наполеоновим ратовима, потом револуције јужне хемисфере из 1820-их (Латинска Америка, Шпанија, Португалија, Италија, Грчка), револуције из 1830-их (Француска, Белгија, Пољска, Италија) и коначно „Пролеће народа” из 1848–1849, које је захватило готово цео европски континент. Потребно је да се проучи настанак модерних идеологија (либерализам, конзерватизам, социјализам), као последица промена које је донела, пре свих, Француска револуција. У исто време, обратити пажњу на настанак модерне националне идеје, блиску повезане са идејама народног суверенитета и демократије. Објаснити везу између револуција и моћне духовне струје романтизма, која је сменила до тада доминантно просветитељство и класицизам.

Основна литература за наставнике: М. Ковић, *Четири револуције*, Београд 2022; Ч. Попов, *Грађанска Европа 1770–1914 I–III*, Београд 2010; М. Андерсон, *Европа у осамнаестом веку*, Београд 2003; Е. Hobsbaum, *Doba revolucije 1789–1848*, Zagreb 1987; Ф. Л. Форд, *Европа у доба револуција 1780–1830*, Београд 2005; Ж. Godšo, *Revolucije 1848*, Beograd 1987; М. Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, Beograd 2000; *Ликови романтизма*, приредио Ф. Фире, Београд 2009; Н. В. Parks, *Istoriја Sjedinjenih Američkih Država*, Beograd 1985; F. Dženkins, *Istoriја SAD*, Beograd 2002; I. Vollerstine, *Moderni svetski sistem*, Podgorica 2012; Н. Zin, *Narodna istorija SAD od 1492. do danas*, Beograd 2013.

3. Уједињење Италије и Немачке, укидање ропства у САД

Препоручени садржаји

Уједињење Италије (1861) и Немачке (1871) представљало је победу идеје националне државе и образаца на који ће позивати остали народи у борби за, како се тада говорило, „ослобођење и уједињење”. Дипломатски и војни методи националног уједињења, које су спровели Камило Кавур и Ото фон Бизмарк, окончали су доба романтизма и отворили епоху реалполитике. После тога, односи снага у Европи из корена су промењени. Посебно треба обрадити геноцид над староседеоцима и робовласнички систем у САД, затим победу Севера над Југом у Америчком грађанском рату (1865), ново уједињење нације и почетак претварања САД у велику привредну, потом и војну силу.

Основна литература за наставнике: К. Даган, *Кратка историја Италије*, Београд 2013; М. Палеолог, *Кавур*, Београд 1938; *Kratka istorija Nemačke*, ир. U. Dirlmajer, Beograd 2009; М. Фулбрук, *Кратка историја Немачке*, Београд 2012; Е. Лудвиг, *Бизмарк*, Београд 1937; А. Ц. П. Тейлор, *Хабзбуршка монархија 1809–1918*. *Историја Аустријске царевине и Аустроугарске*, Београд 2001; Н. В. Parks, *Istoriја Sjedinjenih Američkih Država*, Beograd 1985; F. Dženkins, *Istoriја SAD*, Beograd 2002; Н. Zin, *Narodna istorija SAD od 1492. do danas*, Beograd 2013.

4. Успон Русије

Препоручени садржаји

Потребно је да ученици разумеју да западноевропски политички модели нису били једини у Европи XIX века. Најзначајнија чињеница историје источне Европе у 19. веку био је успон Русије. После победе над Наполеоном, она је била најјача европска војна сила. Била је, у исто време, највећа држава на свету која је непрекидно, превасходно у средњој Азији, проширила своје границе и убрзано повећавала број својих становника. У историји ослобођења балканских народа, Русија је одиграла кључну улогу. Пораз у Кримском рату привремено ће успорити ширење њеног утицаја

у Европи, али ће убрзати њену експанзију у Азији. Политички и друштвени поредак ове циновске, православне империје, био је, такође, специфичан и потребно је да се он поближе упозна.

Основна литература за наставнике: *Историја Русије*, приредили Д. Оболенски, Р. Оти, Београд 2003; Дž. Bilington, *Ikona i sekira. Istorija ruske kulture, jedno tumačenje*, Beograd 1988; Д. М. Ковачевић, *Историја спољне политике Руске империје: 1801–1917*, Београд 2019; С. Терзић, *На капијама Константинопоља: Русија и балканско питање у 19. веку*, Београд и Нови Сад 2021.

5. Балканско полуострво (од Кучук-Кајнарџијског мира 1774. до Берлинског конгреса 1878)

Препоручени садржаји

Политичко преобликовање Балканског полуострва после повлачења Османског царства из Европе представљало је, после италијанског и немачког питања, најозбиљнији геополитички проблем старог континента (Источно питање). Балкански народи покренули су се са почетком Првог српског устанка 1804, да би до Берлинског конгреса, уз подршку Русије, основали своје независне државе – Грчку, Србију, Црну Гору и Румунију, као и аутономну Бугарску. Османско царство је остало држава која се простирала на три континента, при чему његова административна и друштвена организација, као и културна испреплетаност са историјом балканских хришћанских народа, такође захтева посебну пажњу ученика.

Основна литература за наставнике: С. К. Павловић, *Историја Балкана*, Београд 2001; L. Stavrijanos, *Balkan posle 1453*, Beograd 2005; T. Stojanović, *Balkanski svetovi. Prva i poslednja Evropa*, Beograd 1997; *Историја Османског царства*, приредио Р. Мантран, Београд 2002. В. Поповић, *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 1996; Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, Београд 1995; С. Терзић, *На капијама Константинопоља: Русија и балканско питање у 19. веку*, Београд и Нови Сад 2021.

Тематска целина: СРПСКИ НАРОД ОД КРАЈА XVIII ВЕКА ДО СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА

Наставници могу да реализују садржаје ове теме кроз следеће функционалне целине:

1. Карађорђева и Милошева Србија

Препоручени садржаји

Неопходно је да ученици посебну пажњу посвете историји *Васкрса државе српске* (по речима Стојана Новаковића) у времену од Кочине крајине (1788–1791), до пада кнеза Милоша са власти (1839). Ратни подвизи и страдања из Карађорђевог доба ту су од суштинског значаја, као и коначно стицање аутономије у саставу Османског царства, у време кнеза Милоша. Обратити посебну пажњу на личности и дела вожда Карађорђа и кнеза Милоша Обреновића. Важно је проучити рат и дипломатију, друштво и привреду тога доба, као и културне прилике, са посебним акцентом на деловање Доситеја Обрадовића и Вука Каракића.

Основна литература за наставнике: М. Ковић, *Велике силе и Срби 1496–1833*, Београд 2022; Д. Пантелић, *Београдски пашалук пред Први српски устанак 1794–1804*, Београд 1949; Л. Ранке, *Србија и Турска у 19. веку*, Нови Сад 2019; М. Вукићевић, *Карађорђе I–II*, Београд 1988; М. Гавrilović, *Милош Обреновић I–III*, Београд 1992; В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 2020; G. Jakšić, *Evropa i Vaskrs Srbije (1804–1834)*, Beograd 1933; М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Београд 2011; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918 I*, Београд 1989.

2. Србија од аутономије до независности

Препоручени садржаји

Потребно је да ученици добро савладају хронологију, са најважнијим датумима овог доба. У тим оквирима пажња би и овде требало да се обрати на четири области – политика, друштво, привреда и култура. Настојати да се, колико је то могуће, све смешта, нарочито кроз поређења, у шире европске и светски контекст. Требало би, пре свега, проучити политику великих сила на Балкану и српску спољну политику, потом уставну и унутрашњу политику Србије, при чему је потребно да се посебна пажња посвети главним циљевима српске политике овога доба: опстанку новоосноване државе, ослобођењу и уједињењу српског народа. У изучавању српског друштва и привреде овога доба, посебну пажњу би требало обратити на слободе које су видљиве нарочито у поређењу са остатком Европе и света (кметство, ропство, итд). Српску културу овога доба проучити нарочито кроз историју вере и језика, културних институција и појединачних истакнутих личности. Истаки идентитетско јединство српског народа упркос његовој подељености на различите државе и политичке режиме. Нагласити и дезинтеграционе процесе, видљиве нарочито кроз промену вере и националних идентитета.

Основна литература за наставнике: *Историја српског народа V–I, V–2*, (ур. В. Стојанчевић), Београд 1981; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Сабрана дела Слободана Јовановића 3, Београд 1990; С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Сабрана дела Слободана Јовановића 3, Београд 1990; С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића, књига I (1868–1878)*, Сабрана дела Слободана Јовановића 4, Београд 1990; Д. Ђорђевић, *Историја модерне Србије 1800–1918*, Београд 2017; Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II*, Београд 2018; В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 2020; М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Београд 2011; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918 I*, Београд 1989.

3. Црна Гора у време митрополита и кнезова из куће Петровић (1784–1878)

Препоручени садржаји

Црну Гору овога доба проучити у процесу претварања теократије у независну, световну кнежевину. Потребно је да се њена историја у овоме добу такође сагледа кроз политику, друштво, привреду и културу. Нагласити, пре свега, оно што је Црној Гори било заједничко са Србијом: српски идентитет и културу њеног становништва, друштво слободних сељака, сличну политику Великих сила према њој, спољну политику која за циљ има опстанак државе, уједињење и ослобођење српског народа. Посебно проучити личности двојице митрополита, Петра I Петровића и Петра II Петровића.

Основна литература за наставнике: *Историја српског народа V–I, V–2*, (ур. В. Стојанчевић), Београд 1981; *Историја Црне Горе III–I*, Титоград 1975; Ђ. Пејовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II: Оснивање државе и услови њеног развоја*, Београд 1981; Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II*, Београд 2018; В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 2020; М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Београд 2011; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918 I*, Београд 1989.

4. Српски народ у Хабзбуршкој монархији: Војна крајина, Банат, Бачка, Барања, Срем, Славонија, Хрватска, Далмација

Препоручени садржаји

Потребно је да ученици разумеју сложени организам Хабзбуршке монархије и место српског народа унутар њега у овоме добу. Нагласити важност њеног претварања у Аустроугарску по-

сле нагодбе из 1867. године. Од посебног значаја за слободу и идентитет Срба била је институција Крајине, при чему је потребно да се обрати посебна пажња на њено укидање на крају проучава- ног периода. Нагласити и ујединитељску улогу Српске цркве, али и суштински другоразредан положај православног српског народа унутар изразито римокатоличке царевине. Истаћи и идентитетску важност крупних догађаја у којима учествује тамошњи српски народ, поготово револуције 1848–1849. Морају се, коначно, проучити узроци и последице политике продора Аустроугарске ка југо-истоку, као и њене окупације Босне и Херцеговине 1878. године.

Основна литература за наставнике: Историја српског народа V–2, (ур. В. Стојанчевић), Београд 1981; В. Крестић, Срби у Угарској 1790–1918, Нови Сад 2013; В. Крестић, Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914, Београд 1991; Ђ. Слијепчевић, Историја српске православне цркве II, Београд 2018; М. Екмечић, Дugo кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992), Београд 2011; М. Екмечић, Стварање Југославије 1790–1918 I, Београд 1989.

5. Српски народ у Османском царству: Босна и Херцеговина, Стара Србија, Македонија

Препоручени садржаји

Мора се објаснити како функционише Османско царство на својим европским поседима у XIX веку. Обратити пажњу на сукобе између реформаторских намера централне власти и отпора муслиманског становништва на ободима царства (Босна, Херцеговина, Албанија, Македонија). После подсећања на аутономан статус Србије унутар Османског царства, објаснити положај српског народа у Босни, Херцеговини, Старој Србији и Македонији. Нагласити неповерење и непријатељски став османске администрације према Србима, као последицу руско-турских ратова и српских устанака, почевши од 1804. године. Посебно обрадити историју устанака Луке Вукаловића и Невесињске пушке у Босни и Херцеговини.

Основна литература за наставнике: Историја српског народа V–I, V–2, (ур. В. Стојанчевић), Београд 1981; С. Терзић, Стара Србија: Драма једне цивилизације – Рашика, Косово и Метохија, Скопско-тетовска област, Нови Сад 2012; Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење, ур. П. Слијепчевић (са предг. Д. Т. Батаковића), Бања Лука и Београд 2017, Ђ. Слијепчевић, Историја српске православне цркве II, Београд 2018; М. Екмечић, Дugo кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992), Београд 2011; М. Екмечић, Стварање Југославије 1790–1918 I, Београд 1989.

Предложени пројектни задаци за часове вежби:

1. Историјски простор новог века

- простор новог века из европоцентричне перспективе;
- синхроност и компарација са цивилизацијама других континената које су егзистирале и развијале се у периоду новог века.

2. Извори за историју новог века, хеуристика

- класификација и главне особености извора;
- уочавање и компарација основних карактеристика различитих историјских извора укључујући материјалне, писане, визуелне (сликовне), духовну и световну музiku епохе;
- врсте извора, критика, рад са историјским изворима, методологија и коришћење научних радова, различити начини презентовања резултата (есеји, презентације, панои, чланци...), упознавање са структуром сваког од ових облика изношења резултата истраживања, значај научног апарата и стандарди који се користе у историографији); ученици би обновили раније научено и на часовима вежби би анализирали различите врсте историјских извора и историографских радова; овај задатак би се током читаве године надограђивао при обради одређених тема;

– важно је да ученици савладају поделу писаних извора на документарне и наративне; разликовање тих двеју група извора омогућава ученицима да вреднују податке које ти извори садрже;

– упознавање са материјалним изворима ученици ће савладати основе препознавања и чувања историјских објеката и предмета (накит, посуђе, књиге, одећа, оружје и сл.); анализирајући би се идеалне реконструкције археолошких остатака на местима где су оне спроведене или представљене у литератури; на примерима очуваних грађевина указајуће се на њихове изворне облике и каснија прилагођавања потребама корисника, испитујући однос који су према историјском наслеђу имали људи из прошлости;

– формулисање савремених догађаја из окружења ученика по обрасцу изучаваних извора (у форми биографије, путописа, хронике, новина);

– прикупљање и анализа историјских извора и историографских тумачења.

3. Историја ван учионице (учење у музеју, институцији, на локалитету)

Овај пројектни задатак подразумева посету неком од локалних амбијенталних целина (утврђење, значајно историјско место у граду, место меморијализације), објеката (црква, манастир, цамија, и др), или установи културе у којој се налазе збирке уметничких предмета и историјских извора важних за проучавање периода новог века (Народни музеј, Историјски музеј Србије, Музеј СПЦ, Војни музеј, Музеј Војводине, локални музеј). Наставник би у договору са ученицима, у зависности од места на коме се одиграва настава, преко одговарајућих садржаја остваривао прописане исходе. Ученици би били у могућности да користећи погодности ИКТ-а организују сопствено истраживање везано за значај материјалних и визуелних историјских извора, културно-историјског, тј. уметничког наслеђа у изградњи и очувању идентитета, местима сећања и сл.

4. Велика географска открића и њихове последице

Овај пројектни задатак би требало да ученицима укаже на значај великих географских открића и њихових последица, карактер подухвата и изазове на који су истраживачи и освајачи били спремни, али и да им приближи њихове мотиве и путање којима су се кретали.

Ученици би били подељени у неколико група, свака група би добила одређену тему, односно истраживање из овог периода или освајање до којег долази као последица резултата истраживања. Приликом избора теме треба водити рачуна о доступности историјских извора који би ученицима помогли током задатка.

Задатак би најпре подразумевао прикупљање података о периоду, циљу и исходу путовања (истраживања или освајања), броју учесника, бродовима и техничким помагалима која су им била доступна, којим су информацијама располагали. Затим би се бавили током и дужином путовања, путањом којом су се кретали, исхраном, проблемима са којима су се суочавали, оружјем које су поседовали, а онда и самим исходом путовања. Посебно би било значајно да се ученици баве последицама одређеног истраживања, односно освајања, како по домаће становништво тако и по оне који су дошли, при чему би се бавили разменом биљних и животињских култура, утицајем домаћих култура, улогом мисионара, погубном деловању заразних болести, сукобима, материјалном богатством...

Као завршни део задатка ученици би требало да представе како би такво путовање изгледало данас, колико би трајало, кроз које би државе пролазили, које народе би срели на том путовању, колико би се разликовало њихово превозно средство и техничка помагала која су им на располагању, колико би им новца било потребно, које би валуте морали да користе, колико се разликује њихов начин живота и начин живота домаћег становништва, да ли би им били потребни хришћански мисионари, да ли би морали да приме неке заштитне вакцине или лекове...

5. Српска црква у османским документима XVI и XVII века

Посебну групу хришћанског становништва у Османском царству чинили су припадници црквеног клира. На основу одабраних извора који су преведени на српски језик, ученици могу да дефинишу права и обавезе патријарха и епископа, монашког и мирског свештенства. Може се поредити статус неких значајнијих манастира, на пример Раванице, у средњем веку и у османској доба. Посебна тема могла би да буде заплена црквене имовине у време великог везира Мехмед-паше Соколовића, догађај који је релативно добро документован, а који је имао штетне последице за све црквене организације у Османском царству. Посебно питање могао би да буде проблем исламизације и начина на који је српски клир покушавао да се супротстави тој појави. У том контексту могло би се говорити о житију светог Ђорђа Кратовца и његовој функцији у црквеној књижевности XVI века.

6. Хабзбуршка Краљевина Србија (1718–1739)

Појмови *Српска земља* и *Србија* – кроз упоредни преглед одабраних писаних извора из различитих епоха (на пример, титула српских владара и архиепископа од средњег века до XIX столећа), и тумачењем одабраних мапа из квалитетнијих историјских атласа, ученици могу да уоче промене значења важнијих географских и политичких појмова у прошлости. Могу да уоче да су различите генерације људи који су настањивали један географски простор понекад користили исте политичко-географске термине у различитом значењу. Термин *Српска земља* – како је српским изворима означавана средњевековна држава – у време хабзбуршке Краљевине Србије трајно је замењен термином *Србија*. Посматрањем и анализом хабзбуршких мапа из XVIII и XIX века, могу да уоче и то да су аустријски картографи подручје Смедеревског санџака наставили да називају Србијом и после 1739. године. Такође, могу да уоче и то да је данашња државна граница Републике Србије на Дрини дефинисана у време хабзбуршке Краљевине Србије, и да се у континуитету очувала током османске владавине (1739–1878), за време аутономне и независне српске државе у XIX и XX веку, а актуелна је и данас. Пре 1718. године, наиме, река Дрина није била погранична река, јер се Смедеревски санџак пружао до река Колубаре и Ибра.

Попут појмова *Српска земља* и *Србија*, могуће је направити и анализу других историјско-географских појмова, који су важни за разумевање прошлости региона у којем ученици живе. Такав је, на пример, појам *Херцеговине* (чије се административно седиште у османској доба налазило у Пљевљима, а припадала јој је и област Пријепоља; манастир Милешева је једно време био седиште Херцеговачке митрополије), *Црне Горе*, *Албаније*, *Босне*, *Хрватске*, *Славоније*, *Далмације* и друге. Може се разговарати о историјским и географским појмовима који су припадали дискурсима одређених епоха, на пример – *Поморје* (у титули средњовековних владара, или и српских патријараха у османској доба), *Вретанија* или *Вретанијска острва* (Британија), израз којим су у XVII веку српски патријарси у службеним актима означавали православну српску заједницу у Славонској и Хрватској Војној крајини), *Илирик* (у титули српских митрополита у Хабзбуршкој монархији), *Балкан* (појам који се уобличио у дискурсу европских путника из XVIII и XIX века као израз за европске покрајине Османског царства). Подразумева се да се ови садржаји могу обраћивати само уз помоћ квалитетног визуелног материјала и дигиталних презентација чијом би израдом руководио наставник.

Организација хабзбуршке управе у Краљевини Србији. За часове вежби се могу користити преводи документата о организацији цивилне и војне управе у Краљевини Србији, које је у неколико стручних часописа објавио Срета Пецињачки. Посебну пажњу би вљало посветити организацији Војне крајине, да би ученици стекли представу о томе да ова хабзбуршка установа није везана само за подручје Хрватске и Славоније, већ и за географску средину која им је блија. Систем крајишког капетанства и најважнијих војних постава могао би се мапирати, чиме би се ученици вежбали у познавању географије своје земље. Требало би обратити пажњу на

чињеницу да Војна крајина није имала искључиво војну функцију, већ и функцију *санитарног кордона*, којим је хабзбуршке територије штитила од ширења епидемија куге из Османског царства. Део крајишке инфраструктуре били су *контумаци* – карантини за путнике и места за преглед и царињење трговачке robe. Најстарији хабзбуршки контумација основан је у време Краљевине Србије у Параћину, а за вежбе би се могли користити описи Земунског контумаца, који се налазио на месту данашњег градског парка.

Митрополијски двор. На основу објављених извора и литературе могу се реализовати различити облици вежби, где би ученици истраживали свакодневни живот на митрополијском двору у Београду. Једна од тема могла би да буде исхрана, будући да су сачувани спискови намирница од којих су припремљани оброци на двору. Поред спискова намирница, сачувани су и спискови цена.

7. Књига, писање и читање – нови век

Ученици би се упознали са неколико врста књига у зависности од материјала на којем су исписане и са два основна медија комуникације која су обележила поменуте епохе. Указало би се на разлике и сличности између рукописне и штампане књиге и значај штампане књиге за ширење писмености. Прелазак са једног на други медиј у прошлости анализира би се кроз актуелизацију савремених процеса који су обележени употребом штампаног и електронског вида комуникације. Задатак је погодан да се повежу садржаји из опште и националне историје, где би се могли користити електронски садржаји које нуде веб-презентације домаћих и страних библиотека. Ученици би се упознали с раном штампарском терминологијом и делатношћу најзначајнијих српских штампара из XVI столећа. Посебну пажњу требало би посветити штампајама Ђурђа Црнојевића, Божидара Вуковића у Венецији и Љубавића (Горажданска штампарија). Као наставни материјал користила би се фототипска издања рукописних књига, на пример: Мирослављево јеванђеље, Београдски паримејник и књиге из штампајарија Црнојевића и Љубавића. На веб-страницама Народне библиотеке Србије могу се такође наћи фотографије различитих средњовековних рукописних књига као и књига из других старих српских штампајарија.

8. Европљани и Османлије у мемоарској и путописној литератури XVI–XVIII века

Креативни часови вежби могу се реализовати и упоређивањем изабраних одломака из путописних и мемоарских дела која су настала у раздобљу XVI–XVIII века. Наставник би расподелио одабране делове из текстова које су писале особе из различитих културних средина. Један аутор могао би да буде Ожје Гислен де Бузбек, изасланик немачког цара Фердинанда који је посетио Цариград у другој половини XVI века (*Pisma iz Turske*, Beograd: Kагрос 2003). Други би могао да буде језуитски монах Бартол Кашић, који је у првим деценијама XVII века путовао по европским областима Османског царства (*Autobiografija isusovca Bartola Kašića*, Zagreb: Školska knjiga 2006). Трећи би могао да буде османски војник из Темишвара који је за време Бечког рата одведен као ратни заробљеник у Беч (*Autobiografija Osman-age Temišvarskog, preveo Ekrem Čaušević*, Sarajevo 2000). Четврти аутор би могао да буде Мери Монтержу, супруга енглеског дипломате која је почетком XVIII века део живота провела у Цариграду. Могућности за реализацију часова су веома широке, јер је сваки од наведених аутора описивао њему непознату земљу, људе и обичаје. Могу се упоређивати њихови описи српског етничког простора. Свако од њих је, рецимо, говорио о Београду. Друга могућност је, на пример, да се упореде њихови искази о култури конзумације вина у Османском царству, јер се свако од аутора осврнуо на ово питање.

9. Ерлангенски рукопис

Значајна тема из историје српске културе која би могла да се обрађује на вежбама је и најстарија збирка српских народних песама, коју је саставио непознати хабзбуршки службеник у Београду око 1720. године. Претпоставља се да је аутор овај руко-

пис поклонио председнику Земаљске администрације у Београду – војводи Александру Виртембершком, који га је понео са собом у Немачку. Рукопис је пронађен у Универзитетској библиотеци у Ерлангену, а објавио га је почетком прошлог века немачки слависта Герхард Геземан. Поред упознавања с контекстом у којем је ова збирка насталла, ученици би могли да се упознају садржајем збирке и да га упореде с песмама, које је у наредном столећу забележио Вук Каракић. Да препознају познате песме и песничке мотиве из Вукових збирки за које може доказати да су састављене пре 1720. године (на пример, чувени мотив с којим се ученици срећу на часовима српског језика и књижевности „Што је небо да је лист хартије“). Могуће је мапирати простор на којем се одвија радња песама, утврдити простор и теме о којима се најчешће пева (љубав, рат, издаја). О којим се средњевековним јунацима највише певало у крајевима где је аутор сакупљао песме? Има ли песама о Марку Краљевићу, Косовском боју, знаменитим ускоцима и хајдуцима из Далмације или су чешћи мотив Змај Огњени Вук и личности с територије Краљевине Угарске? Тема даје простора за креативни приступ тумачењу друштвене стварности XVIII века.

10. Велике силе и Срби (од Кучук-Кајнаријског мира 1774. до Берлинског конгреса 1878)

Циљ овог пројектног задатка је упознавање са политиком и утицајима великих сила – Русије, Аустрије (Аустроугарске), Велике Британије, Француске, Пруске (Немачке) и Италије, на историју српског народа у овом добу. У проучавању ових питања ученици би требало да искористе своја знања из геополитике. На основу основне литературе (Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Сабрана дела Јована Цвијића 2, Београд 1991; В. Поповић, *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 1996; Ф. Успенски, *Источно питање*, Београд 2013; В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 1940, или издање из 2020; М. Екмечић, *Друго кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Београд 2011; М. Ковић, *Велике силе и Срби (1496–1833)*, Београд 2021; итд.), ученици могу да стекну прва знања о овој теми. Потом им се могу давати задаци да, подељени на групе, при чему би се свака бавила једним догађајем или једном великом силом, сами дођу до литературе и извора о датој теми или земљи, о њеним интересима и спољној политици у овом добу. Посебну пажњу требало би обратити на Русију, Аустрију (Аустроугарску) и Велику Британију. Поред Србије, требало би обрадити и Црну Гору, као и српски народ у Османском и Хабзбуршком царству. Тема се, по потреби, може проширити на културне утицаје и прожимања. У томе би требало искористити знања ученика из историје књижевности, историје уметности, итд.

11. Наслеђе Француске револуције и Наполеоновог доба

Проучавање Француске револуције и Наполеоновог доба ученицима би требало да пружи увид у настанак савремених политичких поредака и, посебно, у стварање савремених политичких идеологија. О овој теми постоји значајна литература на српском језику, коју би ученици требало да сами прикупљају. Уз ослонац на њу, требало би да се прво савладају узорци, хронологија, кључне личности, догађаји и последице Француске револуције. Потребно је да се, потом, Наполеоново доба сагледа као део и наставак Француске револуције, у коме су ратом проширене њене идеје и достигнућа. Потом би требало обратити пажњу на настанак и уобличавање идеја народног суверенитета, нације, демократије, републике, природних и људских права, опште војне обавезе и наоружаног народа, као и на настанак модерних идеологија, на основу опредељивања за и против поједињих фаза Француске револуције: конзервативизма, либерализма и, потом, социјализма. Пожељно је да се нагласе везе Француске револуције са Америчким ратом за независност. Могу се, такође, обрадити промене у тумачењима Француске револуције у историографији, од њеног окончања до данашњег дана. Као полазна литература могу да послуже: Ф. Фире и М. Озуф, *Критички речник Француске револуције*, Сремски Кар-

ловци и Нови Сад 1996; Ч. Попов, *Грађанска Европа 1–3*, Београд 2010; М. Ковић, *Четири револуције*, Београд 2021.

12. Први српски устанак у историјским изворима и епској поезији

У контексту целе српске историје, Први српски устанак заједнички служије посебну пажњу наставника и ученика. У извођењу овог задатка, ученици би прво требало да, на основу литературе (вид. С. Мереник, *Библиографија радова о Српској револуцији*, Београд 2004), добро савладају историју Првог српског устанка. Потом би, на примеру овог историјског догађаја, вежбали рад са историјским изворима. За почетак, ћаци би били подстакнути да сами трагају за њима. Потом би прво били анализирани подаци које доносе документарни извори (вид. на пример, збирку Р. Перовић, *Први српски устанак: Акта и писма на српском језику*, књ. I, 1804–1808, Београд 1978). Затим би се прешло на наративне изворе, какви су *Мемоари* Проте Матеје Ненадовића, или историјски списи Вука Стефановића Каракића.

Потом би биле проучене епске песме Филипа Вишњића. Требало би пажљиво истражити његову биографију, нарочито његова путовања и изворе његових података о Устанку (вид. нпр. М. Панић Суреп, *Филип Вишњић: Жivot и дело*, Београд 2014). На основу претходно стечених знања, требало би да се испита шта је у Вишњићевим песмама историја, а шта машта и уметност. На крају би, на основу тих песама, требало истражити, или бар поставити кључна питања о менталитетима и духовном свету људи онога доба. Подразумева се да би на овим вежбама требало користити знања из српског језика и историје српске књижевности.

13. Култура сећања – истраживање локалне историје

Задатак ученика био би, на пример, да истраже историју Првог српског устанка или Револуције 1848–1849. у свом крају или граду. Може се проучити историја њихове гимназије, или поједини догађаји из историје њиховог града или села. За ранију епоху, од 16. до 18. века, ученици могу да истражују историју манастира у свом крају, подигнутих у том добу, или историју средњовековних манастира у том добу (на пример, њихово страдање у Великом бечком рату 1683–1699). Нарочито би могли, подељени на групе, да истражују историју поједињих манастира на Фрушкој гори. Предмет изучавања може да буде историја Карловачке митрополије и других епархија СПЦ на тлу Србије. Може се проучити и историја поједињих локалних цркава, чије су архиви или друге врсте извора сачувани. Све ово важи и за историју осталих верских заједница на тлу Србије, у периоду од 16. до 19. века.

Ученици бирају догађаје, процесе, институције, здања или материјални остатак/споменик/историјски извор, који припада епохи која се изучава, а одиграо се/налази се у месту, у ужем или ширем смислу, у којем и школа. Важно је да ученици могу посетити локалитет и обавити неке задатке на лицу места. Ученици се баве одређеним догађајима, процесима, установама, здањем односно материјалним остатком/спомеником, његовом улогом и местом у историји, значајем у тренутку дешавања/настајања и у садашњем тренутку, политичком и/или културном, духовном вредношћу; опстанком и очувањем, слојевима сећања, народним сећањем, и анализом тренутног стања. Ученици у оквиру овог задатка могу да осмисле пројекат представљања теме задатка широј јавности, односно на који начин би било могуће ову тему учинити актуелном, а конкретну тему пројектног задатка употребити и у ширем образовном и културном контексту. Задатак подразумева и представљање резултата истраживања на нивоу школе, а пожељно би било остварити контакт са институцијама и организацијама локалне заједнице, како у току процеса истраживања, тако и ради презентације пројекта.

14. Вукова реформа – политичка значења

У оквиру овог пројектног задатка требало би да ученици прво, на основу садржаја из српског језика и књижевности, обнове своја знања о животу и делу Вука Стефановића Каракића. Потом би се проучавао однос Хабзбуршке монархије према Срби-

ма, са посебним акцентом на реформе царице Марије Терезије у XVIII веку, у циљу окретања њиховог духовног живота од Русије ка немачким земљама и Средњој Европи (вид. о томе посебно М. Костић, *Одобрани студије 1–2*, Загреб 2010). Као ближи увод у политички контекст Вукове мисије може да послужи и Љ. Стојановић, *Жivot i rad Vuka Stefanovića Karađića*, Београд 1987, прво издање 1924). Посебну пажњу требало би посветити утицају и уз洛зи Јернеја Копитара у Вуковој реформи. Требало би да се обради и узимање Вуковог српског, штокавског, јекавског језика за основу хрватског књижевног језика, од стране Људевита Гаја, као кључног тренутка у историји југословенске идеје, али и српско-хрватских сукоба. За ове теме вид. П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Целокупна дела Павла Ивића 5, Сремски Карловци и Нови Сад 2001; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1–2*, Београд 1987; М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Београд 2011. За рад на овој теми доступно је мноштво извора, посебно збирке докумената Г. Добрашиновић, *Копитар и Вук*, Београд 1980; Г. Добрашиновић, *Вук под присмотром полиције*, Београд 1986; Вук Стефановић Карадић, *Срби сви и свуда*, прир. Д. Иванић, Андрићград 2014. Вукова Сабрана дела, укључујући и његову преписку, дигитализована су захваљујући Народној библиотеци Србије (https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/Knjige/sabrana_dela_vuka_karadzica), као и збирка оригиналних издања његових дела (https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/Stara_irétki_knjiga/Zbirka_knjiga_Vuka_Stefanovica_Karadzica).

15. Староседеоци („Индijанци”) и робови у САД

Због данашње улоге САД у свету важно је познавање историје ове земље, нарочито два феномена који су трајно одредили њену историју и културу: геноцида над староседеоцима америчког континента и поробљавања становника афричког континента. Потребно је да се пажљиво проучи основна хронологија уништења староседелаца и историје робовласништва у САД од XVII до XIX века. Потом би се прешло на проблемско истраживање, које би морало да обухвати трагање за одговорима на питања порекла расизма у САД, правног статуса староседелаца и робова, начина уништења и броја жртава геноцида над староседеоцима, именовања староседелаца страним именом („Индijанци”), а колонизатора „Американцима”, последица ових феномена по историју и културу САД. Литература на енглеском језику је огромна, док би на српском језику основну литературу чинили: R. Rajt, *Oteti kontinenti*, Beograd 1995; E. Дебо, *Историја северноамеричких Индијанаца*, 2011; Di Braun, *Sahranite mi srce kod ranjenog kolena: Indijanci o istoriji američkog zapada*, Beograd 2010; H. B. Parks, *Istorijski Sjedinjenih Američkih Država*, Beograd 1985, 29–158; H. Zin, *Narodna istorija SAD od 1492. do danas*, Beograd 2013.

16. Кнез Михаило Обреновић и његово доба

У оквиру овог пројектног задатка, ученици би требало да проуче личност и живот кнеза Михаила Обреновића. Посебну пажњу требало би обратити на његову националну политику. У оквиру тога, нарочито је важна улога Илије Гарашанина и његових концепција решавања српског националног питања, укључујући и нешто старије „Начертаније”. Требало би да се проучи сарадња кнеза Михаила са балканским народима и стварање Балканског савеза, његово ослањање на Русију и Француску, као и средишње место које су кнез Михаило и Србија имали у балканској политици великих сила. Различитост између његових планова решавања српског питања и схватња либералне и демократске опозиције, као и Уједињене омладине српске, такође је веома важна. У српској унутрашњој политици, ту су били и почети сукоба између монархије и демократије, који ће бити разрешен победом демократије после 1903. године. Коначно, требало би проучити наглу промену Михаилове политике из 1867. и њену повезаност са променама у његовом приватном животу. Сам атентат на кнеза Михаила из 1868. може да буде посебна тема истраживања. Као основна литература могу да послуже С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Сабрана дела Слободана Јовановића 3, Београд 1990;

Историја српског народа V–I, ур. В. Стојанчевић, Београд 1981; В. Јовановић, *Изабрани списи*, Београд 2011; Ј. Милићевић, *Јеврем Грујић: Историјат светоандрејског либерализма*, Београд 1964.

17. Устанци српског народа у Херцеговини и Босни 1852–1878.

Ученици би требало да се упознају са основним чињеницама из историје устанака у Херцеговини Луке Вукаловића (1852–1862) и Невесињске пушке, која је прво прерасла у устанак у Босни и Херцеговини 1875–1878, потом у српско-турске ратове 1876–1878. и у руско-турски рат 1877–1878. Требало би да се проуче национални и социјални узроци устанака, место Босне и Херцеговине у националној политици Србије и Црне Горе (нарочито у добу кнеза Михаила Обреновића), улоге Црне Горе, Србије и великих сила у избијању и току устанака, сличности и разлике између херцеговачких устанака и Првог српског устанка и друга питања, која би ученици могли да поставе. Важно је, такође, да ученици упореде истовремене националне покрете Италијана и Немаца, који су довели до стварања уједињених држава (1861. и 1871.), са покретима Срба 1852–1878, који су се завршили неуспехом на Берлинском конгресу и уласком Аустроугарске у Босну и Херцеговину (1878). У основну литературу требало би уврстити: В. Поповић, *Аграрно питање у Босни и турско нереди за време реформног режима Абдул-Медида*, Београд 1949; Д. Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1863*, Билећа 2007; М. Екмечић, *Устанак у Босни 1875–1878*, Београд 1996; В. Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, Београд 1996; *Славно доба Херцеговине: Спомен књига о Херцеговачком устанку 1875–1878*, Београд 2005; *Историја српског народа V–I*, ур. В. Стојанчевић, Београд 1981; М. Радевић, *Библиографија југословенске литературе о Великој источној кризи 1875–1878*, књ. I, Београд 1979.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Праћење напредовања ученика започиње иницијалном проценом нивоа на коме се он налази и у односу на шта ће се процењивати његово даље напредовање. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а ученике треба оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у остваривању исхода предмета, као и напредак других ученика. Сваки наставни час и свака активност ученика су, у том смислу, прилика за регистровање напретка ученика и упућивање на даље активности. Наставник треба да подржи саморефлексију (промишљање ученика о томе шта зна, уме, може) и подстакне саморегулацију процеса учења кроз постављање личних циљева напредовања.

Како ниједан од познатих начина вредновања није савршен, потребно је комбиновати различите начине оцењивања. Једино тако наставник може да сагледа слабе и јаке стране сваког свог ученика. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање тако постаје инструмент за напредовање у учењу. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

Потребно је да наставник резултате вредновања постигнућа својих ученика континуирано анализира и користи тако да унапреди део своје наставне праксе. Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања и праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано прати и вреднује, осим постигнућа ученика, и процес наставе и учења, као и себе и сопствени рад.

ГЕОГРАФИЈА

Циљ учења Географије је да ученик развија систем географских знања и вештина, свест и осећање припадности држави Србији, разумевање суштине промена у свету, неговање и стицање

моралних вредности, еколошке културе, одрживог развоја, етничке и верске толеранције које ће му помоћи у професионалном и личном развоју.

ОПШТА ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНЦИЈА

Учењем наставног предмета Географија ученик је оспособљен да користи практичне вештине (оријентација у простору, практично коришћење и познавање географске карте, географских модела, савремених технологија – ГПС и ГИС и инструменте (компас, термометар, кишомер, ветроказ, барометар) ради лакшег сналажења у простору и времену. Ученик је оспособљен да примењује географска знања о елементима географске средине (рельеф, клима, хидрографија, живи свет, природни ресурси, привреда, становништво, насеља, саобраћај), о њиховом развоју, међусобним односима, везама, очувању и рационалном коришћењу ради планирања и унапређивања личних и друштвених потреба, националних и европских вредности.

Основни ниво

Примењује и тумачи различите изворе са географским информацијама (географска карта, географски модели, ГПС, часописи, научно-популарна литература, статистички подаци, интернет) ради планирања и организовања различитих активности. Користи основна знања о географским чињеницама да би разумео, заштитио и рационално користио природне и друштвене ресурсе у локалној средини, Републици Србији и земљама у окружењу.

Средњи ниво

Картографски приказује географске објекте, појаве и процесе; разуме могућности примене савремених технологија ради планирања и решавања различитих личних и друштвених потреба. Самостално објашњава природне и друштвене услове и ресурсе и разуме њихов утицај на неравномеран друштвено-економски развој Републике Србије и региона и активно учествује у валоризацији географске средине. Разуме савремене проблеме у локалној средини и својој држави, предлаже начине и учествује у акцијама за њихово решавање.

Напредни ниво

Користи аналогне и дигиталне географске карте, географске и статистичке истраживачке методе; упоређује и критички разматра одговарајуће научне податке да би објаснио географске чињенице и њихов допринос за решавање друштвених потреба и проблема. Критички анализира и објашњава географске везе и односе између соларног система, геолошког развоја Земље, природних услова и ресурса и поштује принципе одрживог развоја. Анализира и аргументовано објашњава друштвено-економске карактеристике регионалног развоја Републике Србије и регионалних целина у свету; предвиђа и учествује у регионалном развоју, заштити и унапређивању локалне средине.

СПЕЦИФИЧНА ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНЦИЈА: Примена географских вештина за организовање активности у простору и времену.

Основни ниво

Примењује и тумачи географске елементе који су приказани на картама различитог размера и садржаја, користи ГПС (систем за глобално позиционирање) и остale усмене и писане изворе са географским информацијама за сакупљање података на терену које повезује и користи за планирање и организовање својих активности у непосредном окружењу.

Средњи ниво

Представља географске елементе картографским изражајним средствима и разуме могућности примене савремених технологија (ГИС) за архивирање и приказивање картографских података ради планирања и обављања различитих активности које су значајне за развој друштва.

Напредни ниво

Анализира географске елементе приказане на аналогним и дигиталним картама; процењује квалитет и тачност; разуме потребу ажурирања података ради њиховог коришћења за научна, привредна, демографска и друга планирања.

СПЕЦИФИЧНА ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНЦИЈА: Коришћење географских знања за активно и одговорно учешће у животу заједнице.

Основни ниво

Користи знања о основним природним и друштвеним ресурсима у локалној средини и Републици Србији, разуме њихове вредности и рационално их користи у свакодневном животу.

Средњи ниво

Изучава и процењује природне и друштвене услове и ресурсе, њихов утицај на неравномеран друштвено-економски развој Републике Србије и региона и у својој средини предлаже начине за њихово ублажавање.

Напредни ниво

Анализира, дискутује и тумачи регионални развој Републике Србије и регионалних целина у свету; поштује принципе одрживог развоја и учествује у унапређивању националних и европских вредности.

СТАНДАРДИ	ИСХОДИ	ТЕМА
<p>2.ГЕ.1.1.1. Чита и тумачи географске карте различитог размера и садржаја, користи компас и систем за глобално позиционирање (ГПС) ради оријентације у простору и планирања активности.</p> <p>2.ГЕ.1.1.3. Правилно дефинише географске појмове и користи различите изворе (статистичке податке, научно популарну литературу, географске часописе, информације из медија, интернет) за прикупљање и представљање географских података у локалној средини, Републици Србији и земљама у окружењу.</p> <p>2.ГЕ.1.2.4. Разуме концепт одрживог развоја као услов за опстанак и напредак људског друштва и привредни развој.</p> <p>2.ГЕ.1.2.5. Наводи еколошке проблеме и њихове последице у локалној средини, Републици Србији и региону (прекомерна сеча, сушње и паљење шума, неадекватна испаша, ерозија тла, загађивање вода, ваздуха, земљишта, киселе кишне, поплаве, суше) и учествује у активностима за њихово решавање.</p> <p>2.ГЕ.1.3.1. Описује историјско-географске факторе и њихов утицај на неравномеран регионални развој Републике Србије и земљама у окружењу.</p> <p>2.ГЕ.1.3.2. Наводи географске факторе који утичу на размештај становништва, насеља и привреде у Републици Србији и земљама у окружењу.</p> <p>2.ГЕ.1.3.3. Описује демографски развој (природни и механички) и структуре становништва у Републици Србији и земљама у окружењу.</p> <p>2.ГЕ.1.3.4. Разуме појмове: транзиција, интеграција, глобализација и вијов утицај на промене и проблеме у Републици Србији и земљама у окружењу.</p> <p>2.ГЕ.1.4.1. Објашњава математико-географски, физичко-географски, економско-географски и војно-стратешки положај Републике Србије.</p> <p>2.ГЕ.1.4.2. Описује природно-географске и друштвено-географске одлике локалне средине и Републике Србије.</p> <p>2.ГЕ.1.4.3. Издава регионалне целине у Републици Србији и описује њихов неравномеран развој.</p> <p>2.ГЕ.1.4.4. Наводи природна и културна добра локалне средине, Републике Србије и разуме потребу за њиховим очувањем и унапређивањем.</p> <p>2.ГЕ.2.1.2. Разуме значај и могућности практичне примене географског информационог система (ГИС).</p> <p>2.ГЕ.2.2.2. Објашњава географске везе између природних услова, ресурса и људских делатности.</p> <p>2.ГЕ.2.2.3. Објашњава географски размештај природних ресурса у Републици Србији, региону и Европи и објашњава њихов утицај на економски развој.</p> <p>2.ГЕ.2.2.4. Описује настаник, развој и последице еколошких проблема на локалном националном нивоу и предлаже мере за њихова решавање.</p> <p>2.ГЕ.2.4.1. Објашњава историјско-географске факторе и проценује њихов утицај на друштвене и економске токове у Републици Србији и земљама у окружењу.</p> <p>2.ГЕ.2.4.2. Описује факторе који утичу на неравномеран регионални развој у Републици Србији и предлаже решења за ублажавање тих разлика.</p> <p>2.ГЕ.2.4.3. Објашњава трансформације регија на националном нивоу и препознаје правце њиховог даљег развоја.</p> <p>2.ГЕ.2.4.4. Описује природна и културна добра локалне средине, Републике Србије и учествује у акцијама за њихов заштиту и унапређивање.</p> <p>2.ГЕ.3.1.1. Анализира различите изворе података и истраживачке резултате (географске карте, сателитске снимке, статистичке податке, научну литературу, географске часописе, информације из медија, интернет); изводи закључке и предлаже мере за решавање друштвених проблема.</p> <p>2.ГЕ.3.1.2. Примењује географски информациони систем (ГИС) за креирање једноставних географских карата.</p> <p>2.ГЕ.3.1.4. Анализира аналогне и дигиталне тематске карте (природних појава, система и природне средине, друштвених појава и створених добара) и објашњава узroke који су утицали на актуелно стање, постојеће појаве и објекте.</p>	<p>По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дизајнира географски истраживачки пројекат што подразumeva: постављање хипотезе, избор метода, техника и ресурса, периода мерења (узорковања), обраду података и извођење и презентацију закључчака; - упоређује различите географске изворе информација и проценује њихову поузданост и препознаје могуће грешке; - анализира утицај природних услова на друштвено-географски развој Балканског полуострва и Подунавља; - доведе у везу географски положај Србије са друштвено-географским развојем; - вреднује аспекте географског положаја Србије и издваја природно-географске и административне регије користећи географску карту; - анализира геополитичке, економске и културно-историјске аспекте географског положаја Србије; - установи сличности и разлике географског положаја Србије и суседних држава; - опише територијалну организацију и наведе управне окружине Републике Србије; - користи функције ГИС апликације, анализира особине простора и доноси закључке о географским процесима; - самостално анализира особине потребних геопросторних података и преузима јавно доступне податке са званичних сајтова; - објашњава физичко-географске елементе простора Србије у смислу генезе, типологије и њихових општих карактеристика; - вреднује утицај географских фактора на демографски развој, размештај становништва, насеља и привреде у Србији; - изводи закључке о географском, економском, политичком и научно-технолошком контексту развоја привреде Србије од Берлинског конгреса до савременог доба; - дефинише принципе регионализације и доводи их у везу са савременим просторно-функционалним развојем Србије; - изводи закључке о узајамном односу физичко-географских и друштвено-географских одлика на развој Србије и регионалних целина; - разликује генетске и морфолошке типове рељефа на простору Србије и протумачи факторе њиховог настанка; - користи дигиталне алате за визуелизацију и анализу рељефа; - процени утицај природних непогода на географску средину; - помоћу општих и тематских географских карата демонстрира регионалне специфичности развоја становништва, привреде и насеља Србије и њених географских регија; - разликује просторе који имају својство основне развоја у односу на неразвијена подручја; - предвиђа ефekte заштите природних добара на животне и привредне активности људи; - анализира успешне примере одрживог развоја у различitim областима и предлаже решења за примену одговарајућих модела у својој локалној средини; - изводи закључке о узроцима и последицама историјских и савремених миграција на просторни размештај Срба у регији и у свету; - упоређује положај националних мањина у Србији и положај Срба у земљама регије; - проценује утицај различитих институција на очување националног идентитета Срба ван Србије; - објашњава географски положај, физичко-географске, друштвено-географске и регионалне одлике Републике Српске. 	<p>Кључни појмови садржаја програма</p> <p>Географски положај Републике Србије и територијална организација Балканско полуострво и Подунавље. Физичко-географски положај. Друштвено-географски положај. Територија и границе Србије. Територијална организација Републике Србије. <ul style="list-style-type: none"> ● Јединица локалне самоуправе (општине, градови и град Београд). ● Аутономне покрајине. Управни округи Републике Србије.</p> <p>ГИС и картографија Рад са растерским подацима, мап алгебра. Преузимање јавно доступних геопросторних података са званичних сајтова. Сложенеје форме картографске презентације података. <i>Вежбе:</i> <ol style="list-style-type: none"> 1. Геореференцирање и дигитализација картографских података у растерском облику. 2. Растеризација векторског формата. 3. Коришћење мап алгебре у анализи података. 4. Израда картографског приказа промене појаве у времену. </p> <p>Посета институцији са реализованим просторним ИС: Посета Служби за катастар непокретности, упознавање са реалним информационим системом и учешће у његовом коришћењу.</p> <p>Физичко-географске карактеристике Рељеф. Геотектонска еволуција територије Србије. Вулканизам и земљотреси. Геологија Србије. Морфометријске карактеристике. Морфоструктурне карактеристике Србије. Падински процеси. Флувијални рељеф. Крашки рељеф. Палеорељеф (глацијални рељеф). Еолски рељеф. Антропогени рељеф. Објекти геонаслеђа. Природне непогоде. Клима. Климатски елементи. Климатски фактори. Климатске области Србије. Климатске промене на територији Србије. Модели промене климе у будућности. Утицај климатских промена на људске активности. Улога заједница и појединача на очување атмосфере. Временске прилике и здравље људи. Воде. Хидрографија. Постанак и типови подземних вода у Србији. Извори, врела и термоминералне воде. Коришћење подземних вода. Речна мрежа, речни и морски сливови у Србији. Водни биланс река Србије. Водни режими река Србије. Хидрографска обележја наших највећих река. Каналска мрежа Дунав-Тиса-Дунав. Природна језера Србије, постанак и типови. Вештачка језера Србије, врсте и значај. Квалитет и заштита вода у Србији. Земљиште. Биогеографске зоне. <i>Вежбе:</i> <ol style="list-style-type: none"> 5. Инвентар спелеолошких објеката у Србији. 6. Ризик од сеизмичког хазарда. 7. Водни биланс Србије. 8. Водни режим река Србије. <p>Студије случаја: Лазарева пећина. Делиблатска пешчара. Вештачка језера, pro et contra.</p> </p>

<p>2.ГЕ.3.2.3. Објашњава основна начела одрживог коришћења природних ресурса и њихов утицај на економски развој Републике Србије.</p> <p>2.ГЕ.3.3.3. Објашњава глобалну и националну економију, глобално и национално тржиште и анализира факторе који утичу на њихов развој.</p> <p>2.ГЕ.3.4.2. Анализира географске факторе и њихов утицај на развој регионалних целина на глобалном нивоу.</p> <p>2.ГЕ.3.4.3. Објашњава трансформације регија на глобалном нивоу и познаје правце њиховог даљег развоја.</p> <p>2.ГЕ.3.4.4. Описује геодиверзитет биодиверзитет и заштићена подручја у Републици Србији.</p>	<p>Друштвено-географске карактеристике</p> <p>Становништво.</p> <p>Извори података о становништву.</p> <p>Кретање броја становника Србије и њихов просторни размештај.</p> <p>Природно кретање становништва.</p> <p>Миграциони процеси.</p> <p>Структуре становништва.</p> <p>Савремени демографски процеси.</p> <p>Популациони политика.</p> <p>Насеља.</p> <p>Историјски развој насеља Србије.</p> <p>Рурални и урбани процеси.</p> <p>Обнова градских и сеоских насеља.</p> <p>Привреда.</p> <p>Извори података о привреди и методе проучавања географског развоја и размештаја привреде Србије.</p> <p>Природни и друштвени фактори просторног развоја и размештаја привреде Србије.</p> <p>Периодизација развоја привреде Србије од Берлинског конгреса до савременог доба.</p> <p>Пољопривреда (земљорадња, сточарство), шумарство, лов и риболов.</p> <p>Индустрија (екстрактивна и прерађивачка; тешка и лака) и грађевинарство.</p> <p>Саобраћај, трговина и туризам.</p> <p>Ванпривредне делатности.</p> <p>Појмови привредни раст и развој; одрживи развој.</p> <p>Реиндустријализација Србије и одрживи развој.</p> <p><i>Вежбе:</i></p> <p>9. Промене у броју и територијалном размештају становништва Градске општине Сопот по насељима, према резултатима пописа 2002–2011. године (карографски прикази).</p> <p>10. Урбанизација Србије.</p> <p>11. Анализа просторне концентрације привредне делатности (гране) у Републици Србији (или одабраној регији).</p> <p><i>Студије случаја:</i></p> <p>Истраживање о миграцијама студената.</p> <p>Урбана структура града.</p> <p>Утицај индустрије на урбани развој Београда.</p> <p>Могућности за производњу електричне енергије из обновљивих извора у Републици Србији.</p> <p>Регионализација Републике Србије</p> <p>Принципи регионализације.</p> <p>Методе регионализације.</p> <p>Политичко-административни принцип регионализације.</p> <p>Географска регионализација.</p> <p>Београдска регија.</p> <p>Војводина.</p> <p>Косово и Метохија.</p> <p>Шумадија.</p> <p>Западно Поморавље.</p> <p>Велико Поморавље.</p> <p>Јужно Поморавље.</p> <p>Источна Србија.</p> <p>Западна Србија.</p> <p>Старовлашко-рашка висија.</p> <p>Ибарско копаонички крај.</p> <p>Осовине развоја.</p> <p>Неразвијена подручја.</p> <p>Заштићена подручја.</p> <p><i>Вежбе:</i></p> <p>12. Мултимедијални приказ општине у којој се налази школа.</p> <p><i>Студија случаја:</i></p> <p>Гастрономски производи у функцији развоја туризма.</p> <p>Одрживи развој планинских подручја у Републици Србији.</p> <p>Срби ван Србије</p> <p>Срби у региону.</p> <p>Срби у дијаспори.</p> <p>Организација и активности српске дијаспоре.</p> <p>Република Српска.</p> <p><i>Вежбе:</i></p> <p>13. Кретање броја Срба и оних којима је српски матерњи језик по општинама у Црној Гори, према резултатима пописа 2003. и 2011. године (графички и картографски прикази).</p> <p><i>Студија случаја:</i></p> <p>Српско-мађарски бракови у Будимпешти и околини.</p>
--	---

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм оријентисан на процес и исходе учења наставнику даје већу слободу у креирању и осмишљавању процеса наставе и учења. Полазећи од датих исхода и кључних појмова садржаја, образовних стандарда за крај општег средњег образовања, циљева и исхода образовања и васпитања, кључних компетенција за целожivotно учење, предметних и општих међупредметних компетенција, специфичних предметних компетенција, наставник најпре креира свој годишњи (глобални) план рада из кога ће касније развијати своје оперативне планове. Наставник има слободу да сам одреди број часова за дате теме у годишњем плану.

Предметни исходи су дефинисани на нивоу разреда у складу са ревидираном Блумовом таксономијом и највећи број њих је на нивоу примене. Редослед исхода не исказује њихову важност јер су сви од значаја за постизање циља предмета. Од наставника се очекује да операцionalишу дате исходе у својим оперативним плановима за конкретну тему, тако да тема буде једна заокружена целина која укључује могућа међупредметна повезивања. У фази планирања и писања припреме за час наставник дефинише циљ и исходе часа.

Основна карактеристика наставе и учења Географије је истицање исхода учења, односно исказа о томе шта ученици знају, разумеју и могу да ураде на крају периода учења, уместо фокусирања на оно о чему наставник намерава да подучава. Предвиђени исходи представљају знања, вештине, ставове и вредности које сви ученици треба да развију на крају трећег разреда. Наставник у процесу учења код ученика развија истраживачки приступ у проучавању простора, омогућава реализацију истраживања, примену географских метода за постизање исхода учења. Многи географски садржаји односе се на просторе који су удаљени од простора локалне средине ученика, тако да применом ИКТ-а се омогућава визуелан доживљај.

Достицање исхода дефинисаних програмом реализује се и кроз пројектну наставу. У оквиру тема дати су неки од могућих предлога пројектних задатака истраживања и ученици се опредељују у складу са својим интересовањима и предзнањем. Пројектни задаци се могу реализовати у мањим групама. Наставник на почетку школске године упознаје ученике са наставним темама које ће бити реализоване у трећем разреду као и са начином рада, одабиром теме и критеријумима за вредновање пројектног задатка. Теме истраживања треба да буду у складу са планираним исходима у трећем разреду. Неопходно је да ученик врши избор релевантних извора географских знања и информација, анализира их, повезује у сазнајне целине и користи у решавању постављеног проблемског задатка. Истраживачке активности ученика, наставник усмерава на географске процесе, њихову анализу и синтезу. Приликом планирања и реализовања пројектног задатка неопходно је да наставник прати активности ученика, помаже, усмерава, бележи ангажовање ученика и код њих развија критички однос према географском простору и процесима који се у њему одвијају. Ученици обрађују прикупљене информације појединачно или у групи, анализирају их, излажу резултате помоћу тематских карата, планова, графикона, дијаграма, схема, цртежа, фотографија, видео записа и презентација и изводе закључке о процесима и променама у географском простору.

Студија случаја представља аналитички метод за проучавање конкретне појаве или процеса у географском простору, дајући одговоре и решења на изазове и проблеме са којима се сусреће одређени географски простор. За анализу се одабира предмет, појава или процес, који је богат информацијама и обележјима која се проматрају. Овај начин рада је погодан када се жели одговорити на питања како и зашто су се одређене појаве и процеси догодили и шта је последица њиховог деловања као и могућа решења у блиској будућности. Задатак ученика је да на примерима студија случаја анализирају, представе резултате своје анализе и дају одређена решења постављеног проблема. Током рада користе метод

претпоставки и образложења, ради самостално или у групама (највише 3 ученика). Циљ студије случаја јесте развијање компетенција и вештина ученика како би на конкретном примеру применили оно што су научили.

Програмом наставе и учења географије за ученике са посебним способностима за географију и историју у трећем разреду гимназије предвиђено је студијско путовање (експулзија) у трајању од седам дана. Циљ студијског путовања је проширивање постојећих и стицање нових знања и искустава о непосредном природном и друштвеном окружењу; развијање позитивних односа према националним, културним и естетским вредностима; развијање еколошке свести и подстицање ученика на лични и колективни ангажман у заштити природе; социјализација ученика и стицање искустава у колективном животу, уз развијање толеранције и одговорног односа према себи, другима, окружењу и културном наслеђу; развијање способности сагледавања развоја привредних могућности краја, односно регије Републике Србије који се обилази. Током студијског путовања проверавају се и продубљују стечења знања опсервацијама на терену.

Експулзија се изводи на територији Републике Србије крајем школске године, а њену припрему проводити континуирано од почетка године апострофирајући примере из планираних регија у току обраде поједињих наставних јединица. Студијско путовање је саставни део годишњег плана рада школе којим се ближе уређује његова организација, циљеви и задаци.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Географски положај Републике Србије и територијална организација

За достизање исхода: ученик ће бити у стању да анализира утицај природних услова на друштвено-географски развој Балканског полуострва и Подунавља; потребно је довести у вези природне одлике (рељеф, клима, воде, биљни свет) са друштвено-географским развојем (становништво, насеља, привреда). Да би се достигао овај исход од ученика се очекује да самостално одреде математичко-географски положај Србије, након чега треба инсистирати на извођење научно заснованих закључака о утицају физичко-географских карактеристика на друштвено-географски развој Балканског полуострва и Подунавља.

За достизање исхода: ученик ће бити у стању да установи сличности и разлике географског положаја Србије и суседних држава, неопходно је да наставник од ученика тражи да самостално укажу на савремене друштвено-географске проблеме који постоје у регији, као на пример: објасне економске диспаритетете, демографске процесе, неразвијену инфраструктуру у односу на друге делове Европе. У оквиру друштвено-географског положаја указати на постојање различитих социјалних и етничких група, и објаснити разноликост у начину живота народа Балкана и Подунавља са циљем развијања и очувања националног идентитета код ученика и неговања интеркултуралности. Такође, треба указати на интеграционе процесе у регији и Европи у које је укључена Србија и њихов утицај на друштвено-географски положај Србије.

Ученике је неопходно упознати и са различitim називима регије у којој се налази Србија (Јужна Европа, Југоисточна Европа, Балканско полуострво, Западни Балкан, Подунавље). Од ученика тражити да примењују географска знања и коментаришу историчност (временску променљивост) географског положаја Србије. Пожељно би било да ученици анализирају и израђују различите тематске карте Србије, организују студијска путовања и повезују историјске догађаје са савременим географским процесима.

Неопходно је да ученици, кроз анализу граница Србије, разумеју различите функције и значај граничних прелаза као фактора протока робе и људи.

Предлог пројектног задатка: упоређивање географског положаја Србије и државе из регије (Црна Гора, Аустрија, Северна

Македонија...). Како би задатак био успешно реализован, ученике је потребно поделити у неколико група. Свака група би урадила упоредну анализу географског положаја Србије и одабране државе из регије, указала на предности и недостатке, утицај на друштвено-географске процесе и међународни положај. Приликом израде задатка наставник треба да подстиче ученике на критичко мишљење и развијање сопствених ставова, анализом историјско-географског положаја држава, друштвено-географских процеса и њиховог утицаја на економски развој, интеграционе процесе држава и утицаја у регионалним и светским оквирима, као и анализом могућности развоја привреде и економије ван ових оквира.

Територијална организација Републике Србије

За достизање исхода: ученик ће бити у стању да опише територијалну организацију и наведе управне округе Републике Србије, потребно је ученике упознати са територијалном организацијом Србије и њеним саставним чиниоцима као што су јединице локалне самоуправе и аутономне покрајине (као облик територијалне аутономије). Територијалну организацију Републике Србије чине општине, градови и град Београд, као територијалне јединице и аутономне покрајине као облик територијалне аутономије. Указати да се јединице локалне самоуправе сastoјe из мреже насељених места. Управни окрузи не припадају територијалној организацији већ представљају административни инструмент за вршење државне управе изван седишта органа државне управе. Територијално управни окрузи обухватају неколико суседних општина. У циљу постизања исхода као и реализацију наредних вежби потребно је да ученици самостално преузму векторске границе Републике Србије, округа и јединица локалне самоуправе са сајта Републичког геодетског завода (<https://download.geosrbija.rs/>) и учитају у ГИС окружење.

ГИС и картографија

У трећем разреду ГИС ће бити подршка разумевању географских карактеристика простора Републике Србије. Географске карактеристике ће се проучавати кроз процес анализа појединачних географских феномена. Њихове особине и просторни распоред послужиће као основа за дефинисање карактеристика географских области.

Коришћење ГИС-а у овој години представља наставак рада из претходних година, тј. користе се знања и вештине које су ученици стекли и уводе се сложенији поступци анализа података и функција ГИС програмске апликације.

Тежиште је на упознавању са радом сложенијих функција ГИС програмске апликације које се односе на рад са растерским подацима (мап алгебра), извођењу рачунских операција у атрибутним табелама и конверзији формата података, сложеним процедурама које се односе на прикупљање података са аналогних карата, конверзији података из векторски у растерски облик и обратно, преузимању јавно доступних геопросторних података са званичних сајтова и прилагођавање њихових формата, као и сложеније форме картографске презентације података. Програмом је предвиђено да се део функција неопходних за реализацију предвиђених процедура, обради у теми *ГИС и картографија*, а део у склопу реализације вежби планираних у другим темама.

Поред вежби, планиран је рад у институцији која има функционалан просторни информациони систем.

Предвиђене вежбе имају за циљ развијање вештина у коришћењу савремених информационих технологија, мотивацију ученика за самосталан рад и проналажење решења постављених задатака, развијање радних навика, умних способности и географског логичног мишљења код ученика.

Вежбе:

1. Геореференцирање и дигитализација картографских података у растерском облику
2. Растеризација векторског формата.
3. Коришћење мап алгебре у анализи података.
4. Израда картографског приказа промене појаве у времену.

Вежба 1

Назив вежбе:

Геореференцирање и дигитализација картографских података у растерском облику.

Број часова за реализацију вежбе: 4

Циљ вежбе:

Упознавање начина геореференцирања растерских података и дигитализација одабраног садржаја.

Скуп података неопходних за њену реализацију:

Скенирана карта Републике Србије погодне (ситније) размере.

Софтверска подршка за њену реализацију:

Програмска апликација QGIS.

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Урадити анализу картографске пројекције у којој је карта урађена и њеног садржаја.

Одредити картографску пројекцију у којој је карта урађена и картографску пројекцију у коју ће бити трансформисана.

Направити план дигитализације: одредити скуп података који ће се дигитализовати, њихову геометријску представу и скуп и карактеристике атрибуута који ће се уносити.

Покренути функцију за геореференцирање растера у програмској апликацији QGIS.

Задати параметре трансформације: тип трансформације и узорковања, координатни систем – картографску пројекцију у којој ће геореференцирања реализовати те место где ће растер бити снимљен.

Учитати растер који треба геореференцирати.

Дефинисати положај контролних тачака које ће се користити за трансформацију. Одредити њихов положај на скенираној карти и унети вредност њихових координата у одабраном координатном систему.

Након дефинисања потребног броја контролних тачака за одабрани тип трансформације, покренути процес трансформације.

Идентификовати на геореференцираној подлози садржај који треба дигитализовати.

Креирати лејер који одговара карактеристикама објекта који се дигитализује, тј. дефинисати геометрију, скуп атрибуута и координатни систем.

Ручно дигитализовати одабрани садржај одређујући просторни положај и попуњавајући тражене податке у атрибутној табели.

По завршетку прикупљања података урадити проверу унетих података. Урадити тополошку контролу и исправити уочене грешке. Такође проверити да ли су тачни подаци који су унети у атрибутну табелу.

Дискусија:

Дискутовати карактеристике различитих типова трансформације.

Утврдити грешке трансформације.

Утврдити величину пиксела геореференцираног растера и њен утицај на положајну тачност података добијених дигитализацијом.

Дискутовати утицај процене избора карактеристичних тачака дигитализације на тачност прикупљених податак.

Вежба 2

Назив вежбе:

Растеризација векторског формата.

Број часова за реализацију вежбе: 3

Циљ вежбе:

Упознавање са поступком конверзије података из векторског формата у растерски и обратно. Анализа карактеристика добијених растерских и векторских података.

Скуп података неопходних за њену реализацију:

Подаци о границама општина Републике Србије.

Софтверска подршка за њену реализацију:

Програмска апликација QGIS.

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Са званичног сајта *Национална инфраструктура геопросторних података* (<https://download.geosrbija.rs/>) преузети податке о ареалима општина Републике Србије.

У програмску апликацију QGIS учитати векторске податке о ареалима општина.

У атрибутној табели додати поље за површину и израчунати површину општине заокружену на km².

Користећи функцију за растеризацију конвертовати векторске садржаје у растерски формат.

За поље чија ће се вредност пренети пикセルима изабрати матични број општине.

За величину пиксела одабрати вредност 10000 m.

Приказати добијени растер користећи опцију која даје јединствене боје свакој од вредности пиксела.

Преклопити векторски садржај преко добијеног растера.

Анализирати детаљност са којом је дефинисана граница општина.

Пребројати број пиксела којима су представљени полигони и на основу тога израчунати њихову површину.

Анализирати вредности површина датих пикселом 10 x 10 km.

Упоредити добијене вредности за површине полигона са вредностима добијеним рачунањем површина у векторском облику.

Поновити процес конверзије површина општина. Као вредност за хоризонталну и вертикалну величину пиксела узети 1000 m, а затим 100 m. Анализирати добијени резултат у погледу детаљности којом је одређена граница између полигона. Анализирати вредности површина у односу на вредности добијене претходним конверзијама с обзиром да се величина пиксела променила.

Користећи функцију за векторизацију растерских података генерисати границе полигона.

Упоредити ниво детаљности граница полигона у односу на извршну границу полигона. Коментарисати особине добијених граница полигона.

Дискусија:

Примери када је конверзијом података из једног облика у други оправдана.

Вежба 3

Назив вежбе:

Коришћење мап алгебре у анализи података.

Број часова за реализацију вежбе: 3

Циљ вежбе:

Упознавање са поступком преклапања растерских података и извођење аритметичких операција над њима.

Скуп података неопходних за њену реализацију:

Подаци о дигиталном моделу Републике Србије.

Софтверска подршка за њену реализацију:

Програмска апликација QGIS.

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Упознати се са особинама функцијама мап алгебре, њиховим значајем у процесу анализе података и поступка како се изводе.

Анализирати особине класификација особина терена погодних за польопривреду и процес добијања збирне оцене погодности терена за польопривреду на основу две карактеристике – нагиба и висине терена.

Користећи податке дигиталног модела терена и функцију за рачунање нагиба терена креирати растерски лејер нагиба терена Републике Србије.

Добијене податке о нагибу терена класификовати према класификацији погодности за польопривреду. Класе вредновати бројем који изражава оцену погодности за польопривреду.

Анализирати добијене вредности, ареале распрострањености и заступљеност појединачних класа нагиба.

Податке дигиталног модела терена класификовати према погодности за польопривреду и свакој класи доделити нумеричу оцену.

Анализирати добијене вредности, ареале распрострањености и заступљеност појединачних висина.

Сабрати вредности користећи мап алгебру и тако формирати један растер.

Урадити анализу добијеног резултата:

– Заступљеност свих могућих вредности, минималну и максималну оцену.

– Просторни распоред ареала распрострањености појединачних класа.

Израдити картографски приказ резултата.

Дискусија:

Особине метода мап алгебре.

Примери њене примене.

Вежба 4

Назив вежбе:

Израда картографског приказа промене појаве у времену.

Број часова за реализацију вежбе: 3

Циљ вежбе:

Упознавање са начином израде карте која приказује временске промене особина појаве.

Скуп података неопходних за њену реализацију:

Подаци о земљотресима који су преузети са сајта Републичког сеизмолошког завода.

Софтверска подршка за њену реализацију:

Програмска апликација QGIS.

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Са сајта Сеизмолошког завода преузети податке о забележним земљотресима.

Учитати податке као тачке са координатама које су дате за сваки забележени случај земљотреса.

Подесити параметре временског приказа.

Одабрати временски тип приказа.

Као податке о датуму изабрати поље у коме се налази датум када се десио земљотрес.

У делу који се односи на избор начина приказа појаве, одабрати функционалну везу са магнитудом земљотреса.

Дискусија:

Предности временског приказа промена за разумевања процеса.

Анализирати утицај избора вредности параметра временског приказа на разумевање феномена.

Упознавање са радом на одржавању реалног просторног информационог система доприноси даљем оспособљавању ученика да разумеју његов утицај на побољшање квалитета живота појединача и заједнице.

Потребно је ученицима омогућити активну улогу у процесу коришћења или одржавања просторног информационог систем.

Једна од могућности је учење кроз рад у Служби за катастар непокретности, у делу који се односи на информациони систем регистра просторних података. Учешће ученика би се односило на ажурирање података адресног регистра.

Приликом припреме за ову активност, потребно је ученике упознати са значајем овог сегмента информационог система и структуром базе података адресног регистра и детаљним планом њиховог ангажовања.

За реализацију овог сегмента наставе (вежби) нужно је обавити разговор са директором Републичког геодетског завода у циљу успешне реализације ученичких вежби, као вид учења кроз рад.

Физичко-географске карактеристике

За достицање исхода: ученик ће бити у стању да разликује генетске и морфолошке типове рељефа на простору Србије и прати утицаје њиховог настанка неопходно је да се ученици упознају са свим савременим и палео процесима који су утицали и који утичу на формирање рељефа на територији Србије. И циљу сагледавања тектонике на формирање морфоструктура (планина, низија) потребно је анализирати геотектонску структуру и еволуцију Балканског полуострва у светлу теорије литосферних плоча. Указати на појаву савременог сеизмизма и одсуство вулканизма као последицу савремених геотектонских односа на простору Србије и њеног окружења. Анализа распроширања одређених литолошких јединица на територији Србије од значаја је за сагледавање геотектонске еволуције и развој и динамику одређених геоморфолошких процеса и облика. У том светлу треба сагледати еволуција Панонског и Дакијског басенса. Прво својство рељефа са којим треба упознати ученике су морфометријске карактеристике односно висински појасеви (хипсометрија), нагиби и експозиција рељефа на простору Србије. Ова својства треба сагледати и као фактор дистрибуције и генезе езгогених облика рељефа. Након тога упознају се са морфолошким својствима и генетским факторима морфоструктурног и морфоскулптурног рељефа. На основу естетских карактеристика и аутентичности самог процеса формирања ученици ће моћи да препознају репрезентативне облике рељефа који се стручно означавају као објекти геонаслеђа. Пријемом методе студије случаја, препоручује се да ученици уз инструкције наставника анализирају генезу и својства Лазареве пећине и Делиблатске пешчаре и сагледају особине које су утицале да буду проглашена објектима геонаслеђа и постану заштићена природна добра. Очекује се да ученик самостално прикупи, обради, анализира и визуелно представи податке о наведеним објектима користећи дигиталне алате. Овај исход је остварен уколико је ученик у стању да изврши генетску класификацију рељефа који су присутни на простору Србије као и да сагледа законитости њихове просторне дистрибуције и користи дигиталне алате за њихову визуелизацију и анализу.

За достицање исхода: ученик ће бити у стању да процени утицај природних непогода на географску средину, неопходно је да се ученици упознају са појмом природне непогоде као и основним елементима као што су природни хазард, изложеност, отпорност и ризик. Значајно је да ученици препознају просторе у Србији који су изложени дејству одређених природних хазарда (земљотреси, поплаве, бујице, клизишта, одрони, екстремне температуре, итд) и сагледају потенцијалне последице које се огледају у људским жртвама и материјалној штети. Степен последице ученици треба да препознају као ризик од природних непогода који зависи од карактеристика средине (хазарда), изложености становништва, стамбених и привредних објекта дејству природног хазарда и отпорности односно снаге заједнице да спречи или ублажи

последице дејства. Што је отпорност већа ризик од природне непогоде је мањи а тиме и утицај на географску средину. Овај исход је остварен уколико ученик препознаје просторе и насеља у Србији који имају повећани ризик од појаве земљотреса, поплава, бујице, клизишта, одrona и климатских непогода и укаже на мере које могу ублажити или спречити појаву хазарда или последица по човека и његово окружење.

Вежба 5

Назив вежбе:

Инвентар спелеолошких објеката у Србији.

Број часова за реализацију вежбе: 2

Циљ вежбе:

Креирање информационог система (ИС) о спелеолошким објектима у Србији.

Скуп података неопходних за њену реализацију:

Стручна литература и релевантни сајтови (Завод за заштиту природе), Дигитални модел терена Србије.

Софтверска подршка за њену реализацију:

Googlearth, QGIS.

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Уз помоћ Googlearth-а ученик самостално прикупља податке о просторном положају најмање 15 спелеолошких објеката у Србији датих у географском координатном систему (Φ, λ). Прикупљене податке ученик извози у QGIS. У овом ГИС окружењу креира се атрибутивна табела, која је везана за увезене тачке спелеолошких објеката, са следећим подацима: назив пећине / географска дужина / географска ширина / општина или град / насеље / дужина пећине / надморска висина улаза пећине / статус заштите / уређена пећина. У последњем кораку ученик самостално генерише карту Србије спелеолошких објеката Србије.

Вежба 6

Назив вежбе:

Ризик од сеизмичког хазарда.

Број часова за реализацију вежбе: 2

Циљ вежбе:

Анализира елементе ризика од сеизмичког хазарда за просторе који су изложени земљотресима највећег интензитета користећи дигиталне алате.

Скуп података неопходних за њену реализацију:

Ареално представљени подаци о сеизмичком хазарду по параметру макросеизмичког интензитета (.shp фајл).

Софтверска подршка за њену реализацију:

Googlearth.

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Ученик самостално преузима податке у дигиталном формату са сајта Републичког сеизмоловшког завода (http://www.seismo.gov.rs/Seizmicnost/Karte_hazarda.htm). По преузимању података стартује Googlearth где отвара фајлове који се односе на интензитет земљотреса почевши од краћег ка дужем повратном периоду. Ученик самостално анализира елементе изложености као што су градска насеља, оквиран број становника, значајнији индустријски објекти, водопривредни објекти, опасна хемијска постројења,

саобраћајна инфраструктура (друмска, железничка) који се налазе у ареалу највећег интензитета земљотреса за наведени повратни период. Поред елемената који повећавају ризик потребно је да ученик наведе и мере које га могу умањити. Ученик самостално представља резултате вежбе у формату ППТ или есеја.

Студија случаја:

Ученици уз инструкције наставника анализирају генезу и својства Лазареве пећине и Делиблатске пешчаре и сагледају особине које су утицале да буду проглашена објектима геонаслеђа и постану заштићена природна добра. Очекује се да ученик самостално прикупи, обради, анализира и визуелно представи податке о наведеним објектима користећи дигиталне алате.

Литература:

Лазаревић, Р. (1998). Крас Дубашнице, Горњана и Мајданпека. Београд: Српско географско друштво

Петровић, Д., Гавриловић, Д. (1965). Нови резултати морфолошких истраживања Злотке (Лазареве) пећине. *Гласник Српског географског друштва*, 45

<https://zzps.rs/wp/pdf/Lazareva%20pec%C8%81ina.pdf>

Милојевић, Б.Ж., Васовић, М., Хрђан, П. (1949). Прилози географији Банатске пешчаре. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 1

Ђалић, Ј., Милошевић, М.В., Миливојевић, М., Гаудењи, Т. (2017). Рељеф Србије. У Радовановић, М (ур): Географија Србије. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 91

<https://www.vojvodinasume.rs/zastita-zivotne-sredine/deliblatska-pescara/>

За достизање исхода: ученик ће бити у стању да објашњава физичко-географске елементе простора Србије у смислу генезе, типологије и њихових општих карактеристика; потребно је да ученици савладају наставне садржаје који се односе на геоморфолошке, климатске, хидролошке и биogeографске одлике наше земље.

Прво треба сагледати генезу основних морфотектонских целина на простору Србије. Потребно је подсетити се знања из претходних разреда о формирању крупних рељефних целина на европском континенту и применити их на простору Србије. Након анализе и класификације крупних морфотектонских целина, у наставној теми *Регионализација Србије* потребно је детаљније прouчи и извршити анализу и типологију осталих облика рељефа у свакој од регија.

Посебну пажњу треба посветити проучавању хидролошких особина наше државе. У овој наставној области потребно је извршити поделу према морским сливовима, класификовати језера према начину постanka, објаснити типологију терноминералних вода према температуре и хемијском саставу. Након анализе површинских и подземних вода утврдити мере за заштиту вода и заштиту од вода (бујице и поплаве). Након тога утврдити и могућности привреднеvalorizacije различitih oblika voda.

Приликом проучавања климатских одлика наше државе треба користити што више статистичких података о климатским елементима. Од значаја ће бити прикупљање података из различитих статистичких годишњака или узimanje података са званичног портала Републичког хидрометеоролошког завода. У овој наставној теми акценат ставити на утицај различитих климатских фактора који дефинишу климу наше земље. Након анализе климатских фактора, потребно је издвојити основне типове климе са њиховим главним карактеристикама. Детаљнију анализу свих типова климе на основу проучавања података са конкретних метеоролошких станица потребно је извршити у наставној теми *Регионализација Србије*.

Вежба7

Назив вежбе:

Водни биланс Србије

Број часова за реализацију вежбе: 4

Циљ вежбе:

Циљ ове вежбе је да се једноставним поступцима и визуелизацијом покаже водно богатство наше земље.

Скуп података и софтверска подршка за њену реализацију:

– Дигитализована карта речне мреже Србије са унетим хидрометријским профилима на највећим водотоковима.

– Подаци о средњем годишњем протицају река на хидрометријским профилима који су унети на карту.

– Процењени подаци о протицају на ушћима оних река на којима постоје хидрометријски профили.

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Још увек постоји дилема о томе имамо ли довољно воде или не. То је реално стање настало коришћењем различитих показатеља у квантификацији водности. Најчешће се грешка јавља стављањем у однос противцаја Дунава на изласку из земље и броја становника Србије. По том параметру смо међу водећим државама Европе (око 20000 m³/ст/год), међутим, узимајући у обзир само оне воде које настају на нашој територији, тзв. домицилне воде, тај однос је далеко лошији (око 1800 m³/ст/год). Према последњем податку Србија се налази на граници тзв. водног стреса што је веома забрињавајуће.

Ова вежба ће се изводити у QGIS-у уз помоћ дигитализоване речне мреже Србије. На свим већим водотоковима ће се обележити хидрометријски профили којима ће се придрживати карактеристични противцаји. Сходно величини противцаја низводни сектор реке биће приказан линијом одговарајуће дебљине и означен апсолутном, као и релативном вредношћу противцаја у односу на завршни профил (ушће или излазак реке из Србије). На овај начин се водност река може приказати у више нивоа, а овом приликом ће се издвојити воде које улазе у Србију (транзитне), воде које настају на нашој територији (домицилне), као и промене на Дунаву које настају на нашој територији од Бездана до Радујевца. Да би се то постигло неопходно је направити базу средњегодишњих противцаја вишегодишњег периода за све интересантне хидрометријске профиле. Осим тога, потребно је проценити противцаје на ушћима оних река које се анализирају и за које не постоје мерења (ово не раде ученици). Сви ти подаци се уносе у табеле, по задатом распореду, а на хидрографској мрежи се прати промена дуж речних токова.

Литература:

Гавриловић, Ј., Дукић Д. (2014). Реке Србије. Завод за уџбенике, Београд.

Прохасха, С., Исаиловић, Д., Мајкић, Б., Арсић, М. (2007). *Методологија за одређивање водног биланса Србије*. Водопривреда, бр. 39. Београд.

Стратегија управљања водама на територији Републике Србије (2015). Институт за водопривреду „Јарослав Черни”, Београд.

Вежба 8

Назив вежбе:

Водни режим река Србије

Број часова за реализацију вежбе: 4

Циљ вежбе:

Циљ ове вежбе је да се ученици упознају са различitim условима отицања вода у току године на територији Србије и под утицајем наших транзитних вода.

Скуп података и софтверска подршка за њену реализацију:

– Дигитализована карта речне мреже Србије са унетим хидрометријским профилима на највећим водотоковима.

– Подаци о средњемесечним противцијима оних хидрометријских профила који су унети на карту.

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Због релативно малог пространства територије Србије не можемо очекивати велики број различитих типова водних режима на нашим рекама, без обзира која класификација се примењује. Међутим, чињеница да поседујемо реке знатне дужине, било домаће или међународне, пружа нам прилику да се упознамо са променама водних режима дуж њихових токова. То се односи на Дрину, Дунав, Ибар, Западну Мораву, Јужну Мораву, Велику Мораву, Тимок, Нишаву и Бели Дрим. Вежба би се изводила такође у QGIS-у уз помоћ дигитализоване речне мреже Србије. Сада би се користили само хидрометријски профили на поменутим рекама јер је на ушћима тешко проценити прираст вода по месецима. Дакле, у табелу се уносе вредности протицаја по месецима, а тај хидрограм се директно исцртава на карти покрај профила за који важи. Подаци се уносе почев од најувозднијег профила, а затим се анализирају промене настале под утицајем већих притока за које такође треба обезбедити средњемесечне вредности протицаја дугогодишњег периода. На пример, Нишава има три веће притоке у Србији, Јерму, Темштицу и Кутинску реку. Прво се уноси хидрограм профила Димитровград, затим реке Јерме (Суково), а онда профила Пирот на Нишави. Утицај Јерме се анализира поређењем хидрограма Димитровград и Пирот. Утицај Темштице се огледа у разлици хидрограма Пирот и Бела Паланка, а утицај Кутинске реке у разлици хидрограма Бела Паланка и Ниш. Све поменуте разлике су резултат водности притока Нишаве, односно услова отицања вода у поменутим субсливовима. Тако анализа промена режима отицања током године на свакој већој реци у Србији подразумева и анализу услова отицања њихових притока (величина слива, рельеф, климатске особине, геолошки састав, вегетација, ...). Посебно је интересантан Дунав који има комбиновани режим настао под утицајем вода Драве, Тисе, Саве и Велике Мораве, а то се лепо може pratiti на профилима од Бездана до Великог Градишта.

Литература:

Водопривредна основа Републике Србије (2001). Институт за водопривреду „Јарослав Черни”, Београд.

Жиковић, Н. (2006). *Прилог изучавању водних режима река Србије*. Зборник радова Географског факултета, св. LIV, Београд.

Студија случаја:

Вештачка језера, pro et contra

Много тога знамо о вештачким језерима и њиховој улози за человека дате области или за економију читаве државе. Међутим, оно о чему се мало пише, а тиме и зна, је да ови објекти неретко имају и другу страну. Дешавало се да вештачка језера стварају озбиљне проблеме околини у којој се налазе, почев од расељавања становништва и уништавања природног и културног наслеђа у долинама, до промене климе и катастрофа насталих рушењем брана. Ове озбиљније последице нису забележене код нас, али то не значи да никаквих проблема нема. Наша вештачка језера су релативно млада, настала су у другој половини прошлог века, а већ више од 30 година није ни једно веће изграђено. То су скupи објекти и њиховој изградњи претходи вишегодишње истраживање и планирање.

Највеће промене у окружењу реке у Србији су настале подизањем Ђердапа 1. Идеја је да се у одељењу направи форум на тему Вештачка језера, за и против. Тиме би се ученици још боље упознали са функционисањем ових хидрографских објеката, спознали њихову немерљиву улогу али и постали свесни свих опасности које собом носе. Ђаци би се поделили у пет група. Једна би добила литературу која афирмише стварање језера како би бранили све позитивне ефekte, док би друга група истицала негативне појаве (генерално, са примерима у свету). Трећа група би анализирала позитивне стране Ђердапског језера, а четврта његове негативне стране. Последња, пета група би арбитрирала и резимирала сврху постојања Ђердапског језера након 50 година.

У рекапитулацији стања вештачких језера Србије потребно је поменути и неке примере немара који су довели до њиховог потпуног или значајног засипања наносом (Соколовица, Овчарско-кабларско језеро, Парменац, Зворничко језеро).

Литература:

<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1450-7552/2010/1450-75521058121M.pdf>

<http://www.eps.rs/cir/Nabavke/HE%20Djerdap.pdf>

<http://biosfond.rs/wp-content/uploads/2017/08/Baza-podataka-Djerdap.pdf>

<http://www.vodoprivreda.net/wp-content/uploads/2019/01/2-Branislav-%C4%90or%C4%91evi%C4%87.pdf>

https://www.researchgate.net/publication/333001151_Ostvarene_inzenerskog_sna_izgradna_hidrocentrale_u_Derdapskom_sektoru

Перишић, М. (2001). *Ђердапска акумулација – истине и заблуде*. Геоинститут, Посебно издање, књ. 30, Београд.

Жиковић, Н. (2017). Основи водопривреде. Српско географско друштво, Београд.

Проучавањем и анализом пре свега климатских али и геоморфолошких и хидролошких особина, потребно је издвојити основне биогеографске ареале и типове земљишта на простору Србије.

У сваком делу градива који се односи на проучавање физичко-географских одлика треба код ученика инсистирати на повезивању између природних карактеристика и могућности за развој различитих привредних делатности попут пољопривреде, шумарства, енергетике, рударства, индустрије, саобраћаја и туризма.

Предлог пројектног задатка: природа одабране регије или насеља. Визуелним посматрањем терена и прикупљањем података из различитих писаних и интернет извора ученици треба да приpreme пано или мултимедијалну презентацију о физичко-географским одликама насеља у коме живе. Ученици могу да фотографишу, лопирају и картирају облике рельефа, хидрографске објекте и основне биогеографске ареале који су присутни у посматраном насељу. Прикупљањем података из најближе метеоролошке станице ученици ће утврдити основне климатске карактеристике.

Друштвено-географске карактеристике Србије

Исход: ученик ће бити у стању да вреднује утицај географских фактора на демографски развој, размештај становништва, насеља и привреде у Србији и њеним географским регијама; подразумева продубљивање и проширујање знања које су ученици већ стекли у досадашњем школовању о утицају природних услова и ресурса, као и друштвених елемената географског простора на развој становништва, насеља и привреде. Потребно је да ученици уоче кључни значај бројности, размештаја, кретања и структуре становништва за развој привреде као целине и појединачних привредних грана (делатности). У том смислу потребно је указати на специфичности радио-интензивних грана привреде, као и оних који захтевају квалификовану радну снагу, а посебно за нова занимања која се развијају у овом веку. Овај исход се операционализује током наставе кроз проверу остварености следећих исхода код ученика: именује географске факторе који утичу на размештај и кретање становништва; проналази и анализира податке демографске и економске статистике; утврђује географске факторе који детерминишу развој и размештај насеља; објашњава утицај демографских процеса на ниво економске развијености Србије и њених географских регија; наводи географске факторе развоја и размештаја појединачних привредних делатности и значајних привредних објеката у нашој земљи и појединачним географским регијама; објашњава појединачне, антагонистичке и синергетске утицаје природних и друштвених географских фактора на развој и размештај становништва, привреде и насеља у Србији и њеним географским регијама... Овим исходом се постиже да ученици разумеју физичко-географски и друштвено-географски контекст развоја становништва, привреде и насеља у Србији и њеним географским регијама.

Исход: ученик ће бити у стању да анализира узроке и последице актуелног стања развоја приреде у Србији и њеним географским регијама; подразумева даље продубљивање знања из области економске географије која су стицана у другом разреду гимназије и њихово смештање у просторни контекст наше земље. Ученици треба да се упознају или продубе већ стечена знања о процесима економске и политичке транзиције, глобализације, светске економске кризе и реиндустријализације, да уоче њихов утицај на приведу Србије и њених географских регија. Овај исход може се операционализовати на следећи начин: ученик дефинише појмове транзиција, глобализација, светска економска криза, директне стране инвестиције, реиндустријализација; анализира квантитативне податке о наведеним процесима у Србији и њеним географским регијама; ученик објашњава промене у структури привреде (власничка структура, структура по економским делатностима и гранама, промена структуре запослених) и њеном просторном размештају.

Ученике/це са посебним способностима за историју и географију у трећој години гимназије неопходно је оспособити да користе, тумаче и критички разматрају различите изворе са географским информацијама (научно-популарна литература, статистички подаци, интернет..) и да их применом система за управљање просторним подацима (ГИС) приказују у дигиталном формату у виду тематских карата на националном, регионалном и нижим територијалним нивоима.

У оквиру теме Становништво очекује се да ученици самостално користе различите изворе података о становништву доступне на интернету (књиге пописа, публикације Републичког завода за статистику и дуге изворе) и да их применом система за управљање просторним подацима (ГИС) преузимају и уређују ради картографског приказивања. Упоредном анализом добијених картографских и графичких приказа и расположивих статистичких података, за различите пописне периоде и територије, они ће се оспособити да самостално сагледају дуготрајност и интензитет демографских процеса на одређеном простору, али и да предвиде будућа демографска кретања (нпр. промене у броју и територијалном распореду становника, као и промене у структурима становништва...). Тумачећи и упоређујући картографске приказе и статистичке податке за различите делове територије Србије јасно ће сагледати њихове специфичности, као и неравномерности развоја становништва. На тај начин они се осамосталjuју у раду и развијају критичко мишљење, а самим тим и продубљују своје знање. Сагледавањем основних демографских карактеристика простора и процеса које се у њему одвијају, ученици ће бити у могућности да објасне њихов утицај на ниво економске развијености и насеобинске процесе.

У оквиру ове теме, очекује се да ученици прочитају и критички размотре научно-популарну литературу, тј. један чланак који се бави тематиком спољњих миграција наших грађана. Анализом резултата истраживања представљених у наведеном раду они продубљују своје знање о узроцима, последицама, динамици и интензитету спољних миграција, њиховом утицају на економски развој и промене у структурима становништва које настају у изразито емиграционим зонама. Што је најважније они излазе ван оквира садржаја уџбеника и развијају критичко мишљење.

Приликом проучавања насеља Србије, ученике упознати са историјским развојем насеља у Србији, физиономских карактеристикама и фазама урбанизације (прединдустријска, индустриска и постиндустријска).

У оквиру промена у руралном простору Србије, неопходно је обрадити процесе који су захватили села: деаграризација, дерурбанизација и урбанизације села на конкретним примерима из свог окружења. Ови процеси се не могу посматрати одвојено од процеса урбанизације и њихова динамика веома зависи од степена друштвено-економског развоја.

У објашњењу процеса урбаног развоја потребно је истаћи значај популационог и економског развоја градских насеља у Србији. Функционална трансформација насеља представља једно од најважнијих обележја њиховог развоја. Кроз примере анализирати

развој градова у Србији, просторне структуре (физиономске одлике и зонирање града) као и процесе кроз које се градски простор мења (функционалне промене, реурбанизација, сегрегација). Такође је неопходно на часовима обрадити аспекте промена градског простора, ширење урбаних простора кроз процес субурбанизације, псеудоурбанизације, али и стварање агломерације Београд.

Неопходно је да ученик разуме повезаност популационог, економског и просторног развоја насеља и доводе их у везу са проблемима непланског раста градова и одумирању села.

Посебан осврт на часовима је потребно посветити обнови градских и сеоских насеља у Србији. Кроз примере предузетих мера ревитализације сеоских насеља у Србији, наставник треба да упозна ученике и на различите политике просторног развоја, стимулацију различитих привредних и терцијарних делатности у сеоским и градским насељима, промена односа према пољопривредној делатности али и програмима међународне сарадње у циљу развоја и пограничних руралних и урбаних простора у Србији.

Вежба 9

Назив вежбе:

Промене у броју и територијалном размештају становнишка Градске општине Сопот по насељима, према резултатима пописа 2002–2011. године (картографски прикази).

Број часова за реализацију вежбе: 3

Циљ вежбе:

Оспособити ученике да самостално преузимају пописне податке, израђују графиконе и картографске приказе, коришћењем ексел и ГИС програма.

Скуп података неопходних за њену реализацију:

Књига 20 – упоредни преглед броја становника по насељима за све послератне пописе (РЗС).

Службени лист Града Београда / Просторни план Градске општине Сопот / број 54 / 2012. година.

Софтверска подршка за њену реализацију:

Microsoft office excel 2007
Програмска апликација QGIS

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Формира се база са улазним подацима (површине и број становника за последња два пописа по насељима) неопходним за реализацију вежбе. Затим се израчунавају промене у укупном броју становника за свако насеље (у апсолутном вредностима и у процентима), а потом и густине насељености. Последње што треба израчунати су разлике у густинах насељености, у апсолутним вредностима и у процентима, за свако насеље.

Софтвер за прорачунске табеле, као што је Microsoft office excel пружа механизам за управљање подацима и њихово графичко приказивање – израда графика.

Ти подаци (улазни и израчунати) се користе и за израду тематских карата у ГИС програму.

Излазни подаци:

картографски приказ 1: број становника по насељима за 2002. годину;

картографски приказ 2: број становника по насељима за 2011. годину;

картографски приказ 3: просечна густина насељености по насељима за 2002. годину;

картографски приказ 4: просечна густина насељености по насељима за 2011. годину;

картографски приказ 5: пораст – пад броја становника по насељима у периоду 2002-2011. године у %.

картографски приказ 6: пораст – пад просечне густине насељености у периоду 2002-2011. године по насељима у %.

На крају вежбе ученици врше анализу картографских приказа и предвиђају (прогнозирају) будућа демографска кретања.

Напомена: улазне податке можете преузети за било које насеље, општину или регион у Републици Србији, изузев за простор КоМ од 1991. године.

Студија случаја:

Истраживање о миграцијама студената

Србија се већ више деценија суочава са проблемом одлива младих образованих људи. Овај проблем има озбиљне демографске и економске последице на целокупну друштвену заједницу. Одлазак на тзв. привремени рад у иностранство за највећи број становника Србије значи одлазак заувек. Србија је водећа земља у региону по исељавању младог становништва. Према резултатима Пописа 2011, само у периоду од 2002. до 2011. године у иностранство је отишло око 175 000 грађана Републике Србије, просечне старости од око 29 година. Међу њима, скоро свако пето лице (19%) има диплому високе или више школе. Циљ истраживања усмерен је на испитивање планова студената у вези са будућим миграционим кретањима.

Очекује се да ученици пажљиво прочитају чланак *Истраживање о миграцијама студената*, који је доступан на сајту Министарства за рад, борачка и социјална питања/сектор за Бригу о породици и социјалну заштиту/демографски преглед/брой 69/2018. Након упознавања са текстом, наставник заједно са ученицима организује радионицу у којој једна група ученика добија задатак да анализира резултате истраживања и да на основу њих издвоји кључне разлоге за доношење одлуке о будућем пребивалишту студената, као и да утврди планиране дестинације студената у зависности од подручја образовања. Друга група ученика има задатак да сагледа обим планираних студентских миграција и последице које оне могу имати на демографски и друштвено-економски развитак Србије; док трећа група има задатак да идентификује мотиве за промену одлуке о одласку студената у иностранство, тј. механизме и мере које држава треба да предузме у циљу стварања повољнијег амбијента за живот и развој каријере младих високообразовних људи у Србији.

Литература:

Бјелобрк, Г. (2018). *Истраживање о миграцијама студената*. Демографски преглед број 69, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Београд.

Вежба 10

Назив вежбе:

Урбанизација Србије

Број часова за реализацију вежбе: 2

Циљ вежбе:

Упоређивање степена урбанизације у општинама Србије кроз анализу кретања броја урбаног становништва у периоду 1961-2011. Оспособити ученике да самостално преузимају описне податке, израђују графиконе и картографске приказе, коришћењем ексел и ГИС програма.

Скуп података неопходан за реализацију:

Подаци неопходни за реализацију вежбе доступни су на сајту: Републичког завода за статистику <https://www.stat.gov.rs/>

Софтверска подршка за њену реализацију:

Microsoft office excel 2007

Програмска апликација QGIS

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Формира се база са улазним подацима (број урбаног становништва по општинама за пописне године 1961, 1971, 1981, 1991,

2002, 2011) неопходним за реализацију вежбе. Затим се израчунају промене урбаног становништва у укупном броју за сваку општину (у апсолутним вредностима и у процентима). Последње што треба израчунати су разлике за урбano становништво у апсолутним вредностима и у процентима за општине.

Софтвер за прорачунске табеле, као што је Microsoft office excel пружа механизам за управљање подацима и њихово графичко приказивање – израда графика.

Ти подаци (улазни и израчунати) се користе и за израду тематских карата у ГИС програму.

Излазни подаци:

картографски приказ 1: број урбаног становништва по општинама за 1961. годину;

картографски приказ 2: број урбаног становништва по општинама за 1971. годину;

картографски приказ 3: број урбаног становништва по општинама за 1981. годину;

картографски приказ 4: број урбаног становништва по општинама за 1991. годину;

картографски приказ 5: број урбаног становништва по општинама за 2002. годину;

картографски приказ 6: број урбаног становништва по општинама за 2011. годину;

картографски приказ 7: пораст – пад броја урбаног становништва по општинама у периоду 1961-2011. године у %.

На крају вежбе ученици врше анализу картографских приказа и предвиђају (прогнозирају) будуће урбанске процесе.

Напомена: улазне податке можете преузети за било које насеље, општину или регион у Републици Србији, изузев за простор КоМ од 1991. године.

Студија случаја:

Урбана структура града

Градови су појава концентрације становништва у комбинацији деловања природне средине и доминантних друштвених процеса. Сваки град током свог историјског развоја представља комбинацију узајамног деловања природне средине и сложених друштвено-географских фактора. Ученик треба да утврди, анализира и изведе закључке о просторној и урбanoј структури града. Неопходно је издвојити физичко-географске факторе који су утицали на развој града, али и њихов утицај на друштвено-географске појаве и процесе. За ову студију случаја неопходно је анализирати генералне урбанистичке планове града који су доступни на интернету.

Литература:

Раткај, И., Будовић А. (2015). Географски приступи проучавању јавних урбаних простора. Универзитет у Београду

Станковић, С. М., Филиповић, Д., Ђурђић, С. (ур.), 4. српски конгрес географа: *Достигнућа, актуелности и изазови географске науке и праксе*, поводом 150 година од рођења Јована Цвијића: Зборник радова, књ. 1. Копаоник, Србија, 7-9. октобар 2015. (стр. 275-279). Београд: Географски факултет; Београд: Српско географско друштво.

Стојков, Б. (1992). План и судбина града, Грађевинска књига, Београд.

Стратегија развоја и уређења насеља у новим условима, УУС, 1998.

Институт за урбанске политике: <https://vodic.iup.org.rs/uvod-u-planove/>.

Студија случаја:

Утицај индустрије на урбани развој Београда

Урбани развој града у великој мери зависи од развоја индустрије. Од средине 19. века, интензивнији развој занатства и индустрије довео је до интензивног развоја Београда. Индустрија је

током 20. века постала носилац развоја привреде, а заједно са тим процесом брже се ширио саобраћај, трговина и почеле су се развијати делатности попут туризма. Све ово је погодовало развоју Београда, како у квантитативном тако и у квалитетивном погледу. Ученици треба да сагледају различите историјско-географске факторе који су одредили правце просторног ширења града, повезаност индустријских зона са стамбеним, „екслокацију“ индустрије, повезаност урбаног развоја града са променом образовне структуре становништва. Посебно треба да сагледају промену намене одређених градских зона у последњих педесетих година и њихов утицај на формирање урбане зоне утицаја Београда.

Литература:

Раткај, И. (2012). *Просторна диференцијација Београда према степену урбанизације*.

Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду, 60, 103-130.

Институт за урбани политичке: <https://vodic.iup.org.rs/uvod-uplanove/>.

Урбанистички завод Београда: www.urbel.com.

Вежба 11:

Назив вежбе:

Анализа просторне концентрације привредне делатности у Републици Србији (или одабраној регији).

Број часова за реализацију вежбе: 2

Циљ вежбе је да се ученици оспособе да прикажу и анализирају географски размештај одређених привредних делатности (нпр. пољопривреде, индустрије, саобраћаја, туризма итд.) на простору Републике Србије.

Потребни ресурси:

– Статистички подаци о запослености према секторима делатности – по општинама (у публикацији Општине и региони у Републици Србији, доступно на интернет страни Републичког завода за статистику);

– Административна карта Републике Србије (општине, окрузи, статистички региони).

Софтверска подршка за њену реализацију:

- Microsoft Office Excel
- Програмска апликација QGIS

Опис вежбе:

На основу података о запослености према секторима делатности по општинама ученици израчунавају кофицијенте концентрације по неком од одабраних модела (нпр. Херфиндал-Хиршманов индекс, Кругманов дисимилациски индекс, shift-share анализа). Добијене податке о кофицијентима концентрације групишу у одређени број класа (интервала) и уносе их на административну карту Србије. Индекс концентрације може се израчунати за више година уназад и да се онда анализира зашто је у одређеној години дошло до повећања или смањења мере концентрације у одређеној општини или регији (отварање нових предузећа, одлазак инвеститора, итд.), како се одређена привредна грана или делатност развијала у простору и времену, итд. Може се и циљано показати како отварање нових привредних капацитета доводи до повећања запослености (или дохотка) у одређеној привредној делатности у одређеној општини и како се тиме мењају статистички показатељи концентрације.

Литература:

Грчић, М., Марић, Ђ. (1998). Методолошки модел за анализу структурних промјена и регионалног развоја привреде. Гласник

Географског друштва Републике Српске. Свеска 3. стр. 57-66. (Доступно на: <https://www.gdrsbl.org/wp-content/uploads/2020/04/HERALD03-4-Grcic-i-Maric.pdf>)

Брајачић, З. (2018). Идентификација локалних економских дјелатности у Хрватској примјеном Гинијева кофицијента. Социологија и простор, 58 (2020) 218 (3): 245-266 (Доступно на: <https://hrcak.srce.hr/file/362292>)

Брајачић, З., Лончар, Ј. (2018). Просторна концентрација и регионална расподела господарских дјелатности у Републици Хрватској, Хрватски географски гласник, 80/2, 33-54 (Доступно на: <https://hrcak.srce.hr/file/312440>)

Молнар, Д. (2013). Регионалне неједнакости и приведни раст: пример Србије. Докторска дисертација. Београд: Економски факултет. (Доступно на: <https://nardus.mprn.gov.rs/handle/123456789/2223>)

Студија случаја:

Могућности за производњу електричне енергије из обновљивих извора у Републици Србији

Задатак ученика је да се из репрезентативних интернет извора упознају са могућностима производње електричне енергије из обновљивих извора. Потребно је да уоче потенцијал различитих обновљивих извора (ветар, енергија Сунца, геотермална енергија) и њихов географски размештај. Пошто је један од циљева зелене агенде Србије и супституција енергетских извора у корист обновљивих, потребно је да се ученици упознају са могућностима интеграције зелене енергије у електроенергетски систем, економским последицама ове супституције (трошковима), социјалним импликацијама по локалне заједнице и последицама по животну средину.

Предложени интернет извори за реализацију студије:

1. Енергетски портал – <https://www.energetskiportal.rs/obnovljivi-izvori-energije/>
2. Обновљиви извори енергије – Србија – <https://oie.rs/>
3. Електропривреда Србије – Обновљиви извори енергије – <http://www.eps.rs/cir/Pages/oie.aspx>

Регионализација Србије

Исход: ученик ће бити у стању да дефинише принципе регионализације и доводи их у везу са савременим просторно-функционалним развојем Србије; подразумева да ученик разликује принципе регионализације и да на основу различитих принципа регионализације (географских, политичко-административних, статистичких, економских др.) издава регионалне целине у Србији. Овај исход се операционализује током наставе кроз проверу остварености следећих исхода код ученика: објашњава принципе регионализације; доводи у везу спроведене принципе регионализације у пракси са савременим развојем Србије; истражује статистичке и интернет изворе, научну и научно-популарну литературу о географским регијама; доведи у везу природне услове и ресурсе географских регија Србије са друштвено-географским развојем.

Исход: ученик ће бити у стању да изводи закључке о узајамном односу физичко-географских и друштвено-географских одлика на развој Србије и регионалних целина; подразумева анализу и довођење у везу физичко-географских и друштвено-географских карактеристика Београдске регије, Војводине, Косова и Метохије, Шумадије, Западног Поморавља, Великог Поморавља, Јужног Поморавља, Источне Србије, Западне Србије, Старовлашко-рашке висије и Ибарско-копаоничког краја. Овај исход се операционализује током наставе кроз проверу остварености следећих исхода код ученика: објашњава на основу којих критеријума су издвојене дате просторне целине, анализира географски положај, границе и величину регије, објашњава најважније физичко-географске и друштвено-географске одлике регије, описује историјски развој географске регије, објашњава утицај различитих географских фактора на развој географске регије. Овде би требало указати на то да територија Србије није једнолична или хомогена, већ да је од-

ликује заступљеност различитих физичко-географских и друштвено-географских елемената, које је чине хетерогеним простором. Обраду ових наставних садржаја вршити по Керовом систему, који подразумева следећи редослед излагања: географски положај, границе и величина, рељеф, клима, воде, живи свет, становништво, насеља и привреда.

Исход: ученик ће бити у стању да помоћу општих и тематских географских карата демонстрира регионалне специфичности развоја становништва, привреде и насеља Србије и њених географских регија; подразумева да ученици науче да наведене карте користе као извор географских информација о регионалним специфичностима развоја становништва, привреде и насеља у Србији и њеним географским регијама, као и да на тематским картама приказују специфичности друштвено-географских појава и процеса у одређеној географској регији или Србији као целини. Овај исход се операционализује током наставе кроз проверу остварености следећих исхода код ученика: на општегеографској карти Србије или појединачним географским регијама ученик показује географски размештај насеља, саобраћајница, привредних објеката; на општегеографској карти Србије ученик показује географске регије које се одликују специфичностима развоја становништва, насеља и привреде; проналази и анализира тематске карте (историјске, економске, административне, итд.) на којима су приказане специфичности становништва, привреде и насеља; израђује тематске карте развоја и размештаја становништва, привреде и насеља у одређеној географској регији и/или Србији као целини.

Исход: ученик ће бити у стању да разликује просторе који имају својство осовине развоја у односу на неразвијена подручја; подразумева да ученик увиди да друштвено-географски објекти и процеси нису равномерно заступљени на територији Србије већ да су линеарно структурирани. То значи да је традиционални географски простор места – локације замењен простором токова. Ученику треба указати да се простор токова темељи на размени информација, капитала и власти а све посредством телекомуникација и саобраћајне инфраструктуре. Пратећи наведене објекте кроз историју друштвено-географски процеси су довели до настанка линеарних просторних система које ми данас означавамо осовинама развоја (коридори). Они су носиоци савремених друштвено-економских, политичких (интеграционих), демографских, културних и еколошких процеса на простору Србије. Најзначајније осовине развоја Србије су Дунавско-савска и Моравска осовина развоја (коридори VII и X). Анализу осовина развоја треба почети сагледавањем макроморфолошке структуре рељефа Србије (котлинско-долинских система) као природне предиспозије за њихово формирање. Потом указати на значај транзитног карактера територије Србије у односу на околне европске и азијске регије.

Ученику треба предочити да насупрот осовинама развоја, које представљају снажна имиграционана подручја као и места радно-интензивних грана привреде, постоје изразито емиграционана подручја са неповољном старосном и образовном структуром становништва, са јако ниским степеном привредне диверзификације и јако лошом инфраструктурном опремљеностју. Те просторе означавамо као неразвијена подручја Србије. Важно је да ученик зна просторно да их препозна као и да сагледа иницијалне факторе њиховог формирања. Овај исход се операционализује током наставе кроз проверу остварености следећих исхода код ученика: издваја развијена и неразвијена подручја на основу анализе података демографске и економске статистике; утврђује географске факторе који детерминишу осовине развоја; објашњава утицај демографских процеса на ниво економске развијености развијених и неразвијених подручја.

Исход: ученик ће бити у стању да предвиди ефекте заштите природних добара на животне и привредне активности људи; подразумева да је ученик способан да увиди какве ефекте режим заштите оставља и како утиче на трансформацију одређеног простора. Ученика најпре треба упознати са типовима заштићених природних добара као и најзначајнијим примерима на простору Србије. Потом указати на режиме заштите I, II и III степена који подразумевају рестрикцију одређених привредних и животних активности. Ученик ће достизањем овог исхода бити у стању да предложи мере које би довеле до

смањења колизије заштите природни добара са једне и животних и привредних активности људи са друге стране. Овај исход се операционализује током наставе кроз проверу остварености следећих исхода код ученика: проналази податке о заштићеним подручјима како би самостално заклучили који је њихов значај; утврђује узроке и последице угрожености заштићених подручја и предлаже мере ревитализације; приказује тематским картама географски размештај заштићен подручја и сл. Овај исход је погодан за примену различитих облика кооперативног учења (у пару, у групама) и за развој међупредметних компетенција ученика (комуниција и сарадња, рад са подацима, решавање проблема, одговоран однос према окolini, итд.).

Исход: ученик ће бити у стању да анализира успешне примере одрживог развоја у различитим областима и предлаже решења за њихову преношење у своју локалну средину; представља финализацију сличних исхода који се налазе у структури програма од основног образовања и васпитања до завршетка гимназије. Овај исход се операционализује током наставе кроз проверу остварености следећих исхода код ученика: дефинише концепт одрживог развоја и циркуларне економије; наводи штетне последице загађења животне средине у Србији, одређеној географској регији; проналази примере одрживих решења проблема животне средине у регијама Србије; предлаже могућности преношења решења одрживог коришћења природних ресурса или управљања животном средином у географској регији у којој живи. Кроз реализацију овог исхода ученици стичу функционална, употребљива знања која могу да примене у даљем образовању, на другим наставним предметима и у свакодневном животу.

Предлог пројектног задатка: ученици предлажу начине управљања отпадом у свом насељу или дају предлог за развој одрживе туристичке дестинације (где ће се адекватно решити проблем управљања отпадом, остварити економска добит и неговати традиционална култура и фолклор неког насеља или регије).

Приликом обраде наставне единице *Методе регионализације* ученике треба упознати са факторима регионалног окупљања и регионалне диференцијације: природним факторима (рељеф, клима, воде, биљни и животињски свет, природни ресурси и потенцијали и природна ограничења) и друштвено-економским факторима (становништво, насеља, привреда, инфраструктура) који утичу на формирање различитих регионалних центара и диференцијацију географске средине. Наводећи различите примере географских регија упознати ученике са различитим регионалним системима кроз конкретне примере историјско-географских регија, социо економских регија, нодалних регија, планских регија и факторима који одређују њихово формирање. Наставник треба да објасни интрапрограмске и интерпрограмске односе наведећи конкретне примере у Србији.

Ученике треба упознати са Просторним планом Републике Србије. Која је његова намена, који просторни планови постоје, како се праве и које државне институције раде на његовом доношењу. Треба нагласити важност просторног планирања које обухвата не само простор насеља/града, него и шире, ненасељено подручје, оно се заснива на основама природних, демографских, економских, социјалних, техничких и еколошких услова подручја. Простор се изучава са свим оним што се на њему налази и што се на њему забива и у свим својим елементима – природним (ваздух, вода, тло) и друштвеним (становништво и комплексне активности) укључујући и заштиту простора.

Вежба 12:

Назив вежбе:

Мултимедијални приказ општине у којој се налази школа.

Број часова за реализацију вежбе: 2

Циљ вежбе:

Коришћењем дигиталних алата, стеченог географског знања и истраживања на локалном терену, ученик има задатак да представи један географски процес или појаву (на пример: еколошки проблем, туристичка валоризација, привредна активност....).

Скуп података неопходан за реализацију:

Податке неопходне за реализацију вежбе ученици прикупљају непосредно на терену (видео и аудио записи), користећи научне и историјске изворе који су доступни и релевантни за крајњи производ вежбе.

Софтверска подршка за њену реализацију:

Различити софтвери за обраду видео снимака, текста. На постављеном линку се налазе бесплатни софтвери за креирање мултимедијалног видео записа <https://zuov.gov.rs/alati/#1584730576725-705ba330-e1d8>

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Вежбу могу радити ученици појединачно или у групи (до три ученика). Свака група бира тему коју ће истраживати и представити у дигиталном запису. Неопходно је да наставник унапред упозна ученике са критеријумима оцењивања. Предлог је да урађену вежбу ученици представе другим одељењима у школи.

Студија случаја:

Гастрономски производи у функцији развоја туризма

Гастрономски производи представљају важан сегмент туристичке понуде који заједно са другим факторима учествују у развоју одређеног туристичког насеља, регије или конкретног облика туризма. У појединим државама и регијама у свету постоје примери како је гастрономска понуда и традиција утицала на позитиван развој различитих облика туризма. Гастрономски туризам представља део културног туризма где се путем гастрономске понуде представља историја, култура или и навике становништва у исхрани одређене регије. Поред овог облика туризма постоје и други облици који су директно или индиректно повезани са гастрономским туризмом. Поред културног, са гастрономским, може се повезати и вински, верски, градски, здравствени, сеоски и други облици туризма. Задатак ове студије случаја је представити гастрономске потенцијале појединачних регија у Републици Србији и начин како они могу да утичу на развој различитих облика туризма, трансформацији географског простора регије. Ученици се деле у групе од по 3-4 ученика и свака група добија да представи гастрономске производе одређене регије у Републици Србији.

Литература:

Станковић, С. (2012). Туристичке дестинације – путовањем до знања. Завод за уџбенике, Београд.

Јовчић, Д. (2009). Туристичка географија Србије. Универзитет у Београду – Географски факултет.

Станковић, С. (2002). Туризам Србије. Српско географско друштво, Београд.

Бјељац, Ж. (2006). Теоријско-методолошке основе манифестионог туризма. Географски институт „Јован Цвијић”, посебна издања, књига 67, Београд.

Бјељац, Ж. (2010). Туристичке манифестије у Србији. Географски институт „Јован Цвијић”, посебна издања, књига 82, Београд.

Јовчић, Д. (2011). Менаџмент туристичких дестинација, Географски факултет, Универзитет у Београду.

Јовчић, Д., Ивановић, В. (2006). Туризам и простор, Тон ПЛУС, Београд.

Станковић, С. (2003). Туризам – заштита и валоризација, СГД, Београд.

Одрживи развој планинских подручја у Републици Србији

Планинска подручја покривају трећину простора Републике Србије. Богата су разноврсним ресурсима која углавном нису искоришћена у довољној мери. Представљају извориште вода и животни простор за значајан део популације, располажу ресурсима за

развој привредних, туристичких и активности на заштити животне средине. Једно од питања на које одрживи развој треба да одговори јесте како развијати привредне делатности, а не угрозити природну равнотежу и сачувати географски простор. У свету постоје различити примери одрживог развоја планинских подручја, у којима се тежи активирању расположивих потенцијала у циљу развоја и интегрисања са регионалним окружењем. У Србији су планинска подручја углавном неразвијена, са бројним проблемима који су већи и бројнији у односу на долинска и низијска подручја (депопулација, гашење сеоских насеља, незапосленост, лоша инфраструктура...). Одрживост планинских подручја, поред економске, еколошке, климатске и социјалне, има посебно изражену и просторну димензију, која захтева прилагођавање и усклађивање интереса заштите и развоја. Ученици се деле у групе од по 3-4 ученика и свака група добија задатак да анализира одређено планинско подручје у Републици Србији и представи могућности одрживог развоја.

Литература:

Вујадиновић, С., Шабић, Д., Милинчић, М. и Гајић, М. (2012). Локална географска средина – проблеми одрживог развоја.

Милијић, С. (2015). Одрживи развој планинских подручја Србије Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд.

Јовичић, Д. (2011). Менаџмент туристичких дестинација, Географски факултет, Универзитет у Београду.

Јовичић, Д. Ивановић В. (2006). Туризам и простор, Тон ПЛУС, Београд.

Јовичић, Д. (2009). Туристичка географија Србије. Универзитет у Београду – Географски факултет.

Работић, В. (2012). Селективни облици туризма. Висока туристичка школа, Београд. Вујадиновић, С., Павловић, М. и Шабић, Д. (2010). Интегрални одрживи развој на примеру локалне географске средине, Гласник Српског геог. друштва 90(2): 173–187.

Стаменковић, С. (1999). Научна полазиšта проучавања актuelне руралне ситуације и сеоских насеља као могућих центара развоја Србије, *Становништво*, бр. 1–4, Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања.

Васиљевска, Љ. (2005). Програм обнове села као инструмент планирања равномерног регионалног развоја, Архитектонски факултет Универзитета у Београду.

Срби ван Србије

Исход: ученик ће бити у стању да изводи закључке о узорцима и последицама историјских и савремених миграција на просторни размешица Срба у регији и у свету; операционализује се кроз достизање следећих исхода код ученика: наводи и објашњава узroke и последице добровољних и принудних миграција нашег народа, врши периодизацију насељавања нашег народа по земљама и дијаспори.

Исход: ученик ће бити у стању да упоређује положај националних мањина у Србији и положај Срба у земљама регије операционализује се кроз достизање следећих исхода код ученика: наводи које националне мањине су заступљене у Србији, наводи број припадника националних мањина у Србији, наводи број припадника српског народа у земљама из којих су националне мањине заступљене у Србији, упоређује правни положај националних мањина у Србији и припадника српског народа у земљама порекла националних мањина у Србији (употреба језика и писма, могућност школовања, неговање традиције и културе, уставно-правни положај, итд.).

Исход: ученик ће бити у стању да процењује утицај различитих институција (државних институција, Српске православне цркве, школа, културно-уметничких друштава) на очување националног идентитета Срба ван Србије; операционализује се кроз достизање следећих исхода код ученика: наводи институције које доприносе неговању и очувању националног идентитета Срба ван Србије, објашњава деловање институција које се баве очувањем националног идентитета Срба ван Србије, анализира узroke и последице процеса асимилације припадника нашег народа у појединим државама света.

Исход: ученик ће бити у стању да објашњава географски положај, физичко-географске, друштвено-географске и регионалне одлике Републике Српске операционализује се кроз достизање следећих исхода код ученика: уз помоћ географске карте описује границе и географски положај Републике Српске, анализира најважније одлике рељефа, климе, вода, земљишта и живота Републике Српске, објашњава најважније демографске, економске и насеобине специфичности Републике Српске, наводи узroke и последице догађаја који су довели до настанка Републике Српске, описује положај Републике Српске у Босни и Херцеговини и везе Републике Српске са Републиком Србијом, издваја регионално-географске целине Републике Српске.

Закон о дијаспори и Србима у региону дефинише појмове дијаспора и регион као и државе које ти појмови обухватају. Израз дијаспора обухвата држављане Републике Србије који живе у иностранству и припаднике српског народа исељенике са територије Републике Србије и из региона и њихове потомке. Израз Срби у региону, означава припаднике српског народа који живе у Републици Словенији, Републици Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Републици Северној Македонији, Румунији, Републици Албанији и Републици Мађарској.

Сви исходи из ове наставне теме могу се остварити у корелацији са остваривањем исхода из наставног предмета Историја који се односи на сеобе Срба, Војну крајину, Србе у Угарској, Други светски рат, југословенске државе (од настанка Краљевине СХС до распада СФРЈ).

Предлог пројектног задатка: територијална организација и улога Српске православне цркве у дијаспори.

Вежба 13

Назив вежбе:

Кретање броја Срба и оних којима је српски матерњи језик по општинама у Црној Гори, према резултатима пописа 2003. и 2011. године (графички и картографски прикази)

Број часова за реализацију вежбе: 3

Циљ вежбе:

Оспособити ученике да самостално преузимају пописне податке, израђују графиконе и картографске приказе, коришћењем Microsoft office excel и ГИС програма.

Скуп података неопходних за њену реализацију:

Попис становништва, домаћинства и станова у 2003, Завод за статистику Црне Горе.

Попис становништва, домаћинства и станова у 2011, Завод за статистику Црне Горе.

Софтверска подршка за њену реализацију:

Microsoft office excel 2007
Програмска апликација QGIS

Опис вежбе са детаљним током извођења:

Формира се база са улазним подацима (укупан број становника, број Срба и оних којима је српски матерњи језик за последња два пописа по општинама) неопходним за реализацију вежбе. Затим се израчунавају промене у укупном броју становника, броју Срба и оних којима је српски матерњи језик (у апсолутном вредностима и у процентима) по општинама, према резултатима два последња пописа.

Софтвер за прорачунске табеле, као што је Microsoft office excel пружа механизам за управљање подацима и њихово графично приказивање – израда графика.

Ти подаци (улазни и израчунати) се користе и за израду тематских карата у ГИС програму.

Излазни подаци:

карографски приказ 1: број становника по општинама за 2003. годину;

карографски приказ 2: број становника по општинама за 2011. годину;

карографски приказ 3: удео Срба у укупној популацији по општинама за 2003. годину у %;

карографски приказ 4: удео Срба у укупној популацији по општинама за 2011. годину у %;

карографски приказ 5: пораст – пад броја Срба у периоду 2003-2011. године по општинама у %;

карографски приказ 6: заступљеност српског као матерњег језика по општинама за 2003. годину у %;

карографски приказ 7: заступљеност српског као матерњег језика по општинама за 2011. годину у %;

карографски приказ 8: српски као матерњи језик по општинама (пораст – пад у периоду од 2003 до 2011. године у %).

На крају вежбе ученици врше анализу картографских приказа и расположивих пописних података, па издвајају општине у којима Срби чине најзаступљенију етничку заједницу и општине у којима српским матерњим језиком говори већина становништва. Узимајући у обзир политичко-економске промене у Црној Гори током прве декаде XXI века, наводе главне факторе који су утицали на смањење удела Срба и оних којима је матерњи језик српски у међупописном периоду.

Студија случаја:

Српско-мађарски бракови у Будимпешти и околини

Српска заједница у Мађарској данас је једна од тринест признатих етничких и националних мањина. Стара је више од три стотине година, а печат јој је дала Велика сеоба из 1690. године. Српска заједница на територији данашње Мађарске никада није била малобројнија, а од крај XIX века, карактерише је изразита малобројност, као последица асимилације, пада наталитета и повратне сеобе. Стручни рад „Српско-мађарски бракови у Будимпешти и околини“ је део ширег истраживања етничког идентитета савремене српске популације на ширем простору Будимпеште. Осим Будимпеште, обухваћена су и насеља Помаз, Калаз, Чобанац и Сентандреја. У раду су анализирани статистички подаци о мешовитим браковима, ставови припадника српске заједнице према оваквим браковима и какве последице они имају на одржање етничког идентитета Срба у Мађарској. Подаци се заснивају на тенденцијама истраживања и на евидентији Православне цркве.

Очекује се да ученици пажљivo прочитају и критички размотре овај стручни рад. Након упознавања са текстом, ученици добијају задатак да анализирају резултате истраживања и да на основу њих издвоје кључне факторе склапања великог броја етнички мешовитих бракова, како у урбаним, тако и у традиционалним руралним срединама насељеним нашим сународницима. Они треба да образложе преовлађујуће ставове најстарије, средњодобне и млађе генерације припадника Српске заједнице у Мађарској о етнички мешовитим браковима и да одговоре на питање: На који начин живот у етнички мешовитој брачној заједници утиче на осећање и одржање српског етничког идентитета? На крају, ученици треба да образложе и ставове потомака из мешовитих бракова, тј. да објасне какво схватање по питању етничког, националног и културног идентитета имају ови млади људи.

Литература:

Прелић, М. (1997). Српско-мађарски бракови у Будимпешти и околини.

У: Пантелић, Н. (ур): *Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору*, Етнографски институт САНУ, књига 42, стр. 82-89.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Оцењивање је саставни део процеса наставе и учења којим се обезбеђује стално праћење и процењивање резултата постигнућа ученика, а у складу са Правилником о оцењивању ученика у средњем образовању и васпитању. Праћење и вредновање ученика

започиње иницијалном проценом нивоа знања на коме се ученик налази. Свака активност на часу служи за континуирану процену напредовања ученика. Неопходно је ученике стално оспособљавати за процену сопственог напретка у остваривању исхода предмета.

Како ниједан од познатих начина вредновања није савршен, потребно је комбиновати различите начине оцењивања. Приликом сваког вредновања постигнућа потребно је ученику дати повратну информацију која помаже да разуме грешке и побољша свој резултат и учење. Ако наставник са ученицима договори показатеље на основу којих сви могу да прате напредак у учењу, ученици се уче да размишљају о квалитету свог рада и о томе шта треба да предузму да би свој рад унапредили. Оцењивање на тај начин постаје мотивациони фактор за ученике. На основу резултата праћења и вредновања, заједно са ученицима треба планирати процес учења и бирати погодне стратегије учења.

Неопходно је да на почетку школске године наставници географије поштујући временску динамику процењују постигнућа ученика кроз адекватну заступљеност сумативног и формативног оцењивања. Будући да се у новим програмима наставе и учења инсистира на функционалним знањима, развоју међупредметних компетенција и пројектној настави, важно је да наставници добро осмисле и са ученицима договоре како ће се обављати формативно оцењивање. У том смислу препоручује се наставницима да на нивоу стручних већа договоре критеријуме и елементе формативног оцењивања (активност на часу, допринос групном раду, израда домаћих задатака, кратки тестови, познавање географске карте...).

Рад сваког наставника састоји се од планирања, остваривања, праћења и вредновања. Важно је да наставник континуирано спроводи евалуацију и самоевалуацију процеса наставе и учења.

МАТЕМАТИКА

Циљ учења Математике је да ученик, усвајајући математичке концепте, знања, вештине и основе дедуктивног закључивања, развије апстрактно и критичко мишљење, способност комуникације математичким језиком и примени стечена знања и вештине у даљем школовању и решавању проблема из свакодневног живота, као и да формира основ за даљи развој математичких појмова.

ОПШТА ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНЦИЈА

Учењем математике ученик је оспособљен да мисли математички, овладао је математичким знањима и концептима и критички анализира мисаоне процесе, унапређује их и разуме како они доводе до решења проблема. Развио је истраживачки дух, способност критичког, формалног и апстрактног мишљења, као и дедуктивно и индуктивно мишљење и размишљање по аналогији. Развио је способност математичке комуникације и позитивне ставове према математици и науци уопште. Ученик примењује математичка знања и вештине за решавање проблема из природних и друштвених наука и свакодневног живота, као и у професионалној сferи. Оспособљен је да стечена знања и вештине користи у даљем школовању.

Основни ниво

Ученик решава једноставне математичке проблеме и описује основне природне и друштвене појаве. На основу непосредних информација ученик уочава очигледне законитости, доноси закључке и директно примењује одговарајуће математичке методе за решавање проблема. Израчунава и процењује метричке карактеристике објекта у окружењу. Процењује могућности и ризике у једноставним свакодневним ситуацијама. Ученик користи основне математичке записи и симbole за саопштавање решења проблема и тумачи их у реалном контексту.

Средњи ниво

Ученик решава сложеније математичке проблеме и описује природне и друштвене појаве. Оспособљен је да формулише пи-

тања и претпоставке на основу доступних информација, решава проблеме и бира одговарајуће математичке методе. Користи информације из различитих извора, бира критеријуме за селекцију података и преводи их из једног облика у други. Анализира податке, дискутује и тумачи добијене резултате и користи их у процесу доношења одлука. Ученик просторно резонује (представља податке о просторном распореду објекта сликом или на менталном плану).

Напредни ниво

Ученик решава сложене математичке проблеме и описује комплексне природне и друштвене појаве. Разуме математички језик и користи га за јасно и прецизно аргументовање својих ставова. Комплексне проблеме из свакодневног живота преводи на математички језик и решава их. Користи индукцију, аналогију, дедукцију и правила математичке логике у решавању математичких проблема и извођењу закључака. Користи методе и технике решавања проблема, учења и откривања која су базирана на знању и искуству за постављање хипотеза и извођење закључака.

СПЕЦИФИЧНА ПРЕДМЕТНА КОМПЕТЕНЦИЈА

Специфична предметна компетенција разврстана је у три домена: Математичко знање и резоновање, Примена математичких знања и вештина на решавање проблема и Математичка комуникација.

Основни ниво

Домен 1. Математичко знање и резоновање

Уочава правилности у низу података и догађаја. Уочава и тумачи међусобне односе (повезаност, зависност, узрочност) података, појава и догађаја. Разуме основне статистичке појмове и препознаје их у свакодневном животу.

Домен 2. Примена математичких знања и вештина на решавање проблема

Примењује једноставне математичке процедуре када су сви подаци непосредно дати. Израчунава и процењује растојања, обиме, површине и запремине објекта у равни и простору. Израчунава вероватноћу одигравања догађаја у једноставним ситуацијама. Доноси финансијске одлуке на основу израчунавања прихода, расхода и добити.

Домен 3. Математичка комуникација

Комуницира математичким језиком који се састоји од појмова, ознака, фигура и графичких репрезентација и разуме захтеве једноставнијих математичких задатака. Саопштава решења проблема користећи математички језик на разне начине (у усменом, писаном или другом облику) и разуме изјаве изражене на исти начин. Тумачи изјаве саопштене математичким језиком у реалном контексту.

Средњи ниво

Домен 1. Математичко знање и резоновање

Формулише математичка питања и претпоставке на основу доступних информација. Бира критеријуме за селекцију и трансформацију података у односу на модел који се примењује. Бира математичке концепте за описивање природних и друштвених појава. Представља сликом геометријске објекте, упоређује карактеристике и уочава њихове међусобне односе.

Домен 2. Примена математичких знања и вештина на решавање проблема

Уме да примени математичка знања у анализи природних и друштвених појава. Бира оптималне опције у животним и професионалним ситуацијама користећи алгебарске, геометријске и анали-

тичке методе. Уме да примени математичка знања у финансијским проблемима. Анализира податке користећи статистичке методе.

Домен 3. Математичка комуникација

Разуме захтеве сложенијих математичких задатака. Бира информације из различитих извора и одговарајуће математичке појмове и симболе како би саопштио своје ставове. Дискутује о резултатима добијеним применом математичких модела. Преводи математичке формулатије на свакодневни језик и обратно.

Напредни ниво

Домен 1. Математичко знање и резоновање

Користи индукцију, аналогију и дедукцију у доказивању математичких тврђења и у анализирању математичких проблема.

Разред	Трећи
Недељни фонд часова	4 часа
Годишњи фонд часова	148 часова

СТАНДАРДИ	ИСХОДИ	ТЕМА и кључни појмови садржаја програма
2.МА.1.1.1. Користи природне, целе, рационалне и реалне бројеве, различите записи тих бројева и преводи их из једног записа у други. 2.МА.1.1.2. Израчунава вредност бројевног израза у коме се појављују сабирање, одузимање, множење, дељење, степеновање и кореновање и при томе по потреби користи калкулатор или одговарајући софтвер. 2.МА.1.1.3. Примењује правила заокругљивања бројева и процењује вредност израза у једноставним реалним ситуацијама. 2.МА.1.1.5. Решава једноставне проблеме који се своде на линеарне и квадратне једначине. 2.МА.1.1.6. Решава једноставне проблеме који се своде на линеарне неједначине и једноставне квадратне неједначине. 2.МА.1.1.7. Решава једноставне проблеме који се своде на систем две линеарне једначине са две непознате. 2.МА.1.2.1. Разуме концепте подударности и сличности геометријских објеката, симетрије, трансације и ротације у равни. 2.МА.1.2.2. Израчунава и процењује растојања, обиме и површине геометријских фигура у равни користећи формуле. 2.МА.1.2.3. Израчунава и процењује површине и запремине геометријских тела у простору, користећи формуле. 2.МА.1.2.4. Користи координатни систем за представљање једноставних геометријских објеката у равни. 2.МА.1.2.5. Препознаје криве другог реда. 2.МА.1.2.6. Разуме појам вектора, зна основне операције са векторима и примењује их. 2.МА.1.2.7. Примењује тригонометрију правоуглог троугла у једноставним реалим ситуацијама. 2.МА.1.3.1. Препознаје правилност у низу података (аритметички и геометријски низ...), израчунава чланове који недостају, као и суму коначног броја чланова низа. 2.МА.1.3.2. Разуме појам, израчунава вредност, користи и скиси график линеарне, квадратне, степене, експоненцијалне, логаритамске и тригонометријских функција синуса и косинуса. 2.МА.1.4.6. Примењује основна математичка знања за доношење финансијских закључака и одлука. 2.МА.2.1.2. Разуме појам комплексног броја, представља га у равни и зна основне операције са комплексним бројевима. 2.МА.2.1.3. Израчунава вредност израза у коме се појављују и елементарне функције и при томе по потреби користи калкулатор или одговарајући софтвер. 2.МА.2.1.7. Решава квадратне и једноставне рационалне неједначине. 2.МА.2.1.8. Решава проблеме који се своде на системе линеарних једначина са највише три непознате. 2.МА.2.2.1. Решава проблеме и доноси закључке користећи основна геометријска тврђења, метричка својства и распоред геометријских објеката.	<ul style="list-style-type: none"> – разликује узајамне положаје тачака, правих и равни у простору; – разликује врсте правилних полиедара на основу њихових особина; – израчуна површину и запремину призме, пирамиде и зарубљене пирамиде и примени их у једноставнијим ситуацијама; – израчуна површину и запремину ваљка, купе, зарубљене праве купе и лопте, и примени их у једноставнијим ситуацијама; – уочава равне пресеке тела и израчуна њихову површину; – примени Гаусов поступак за решавање система линеарних једначина; – израчуна вредност и примени детерминантне трећег реда; – реши једноставнији проблем који се своди на систем линеарних једначина; – примени својства скаларног, векторског и мешовитог производа при решавању једноставнијих проблема; – реши једноставније проблеме међусобних односа тачака и правих у координатној равни; – реши једноставније проблеме користећи једначине праве и кривих другог реда; – реши једноставније проблеме применујући услов додира и једначину тангенте криве другог реда; – користи математичку индукцију као метод доказивања; – примени аритметички и геометријски низ у једноставнијим проблемима; – представи комплексан број у тригонометријском облику и израчуна степен и корен комплексног броја; – анализира и образложи поступак решавања задатка и дискутује број решења; – користи математички језик за систематично и прецизно представљање идеја и решења; – доказује једноставније математичке теореме и аргументује решења задатака.	<p>ПОЛИЕДРИ Међусобни односи тачака, правих и равни. Угао праве према равни, теорема о три нормале. Диедар. Полиедар, правилан полиедар. Површина и запремина полиедра (посебно призме, пирамиде и зарубљене пирамиде). Равни пресеци призме и пирамиде. Кавалијеријев принцип.</p> <p>ОБРТНА ТЕЛА Цилиндрична и конусна површ, обртна површ. Ваљак, купа, зарубљена права купа и њихове површине и запремине. Сфера и лопта. Површина сфере и запремина лопте. Уписане и описане сфере полиедра, правог ваљка и купе.</p> <p>СИСТЕМИ ЛИНЕАРНИХ ЈЕДНАЧИНА Системи линеарних једначина. Гаусов поступак. Детерминантне другог и трећег реда. Крамерово правило.</p> <p>ВЕКТОРИ Правоугли координатни систем у простору, пројекције и координате вектора. Скаларни, векторски и мешовити производ вектора. Примене вектора.</p> <p>АНАЛИТИЧКА ГЕОМЕТРИЈА У РАВНИ Растојање двеју тачака, површина троугла. Разни облици једначине праве, угас између две праве, растојање тачке од праве. Криве линије другог реда (кружница, елипса, хипербола и парабола). Однос праве и криве другог реда.</p> <p>МАТЕМАТИЧКА ИНДУКЦИЈА. НИЗОВИ Принцип математичке индукције и његове примене. Основни појмови о низовима. Аритметички и геометријски низ.</p> <p>КОМПЛЕКСНИ БРОЈЕВИ Поље комплексних бројева. Тригонометријски облик комплексног броја, Моаврова formula.</p>

2.MA.2.2.2. Уочава равне пресеке геометријских фигура у простору и рачуна њихову површину. 2.MA.2.2.3. Решава једноставне проблеме користећи једначину праве и криве другог реда. 2.MA.2.2.4. Примењује својства вектора при решавању проблема. 2.MA.2.2.5. Примењује тригонометријске функције у једноставним реалним ситуацијама. 2.MA.2.3.1. Решава проблеме користећи својства аритметичког и геометријског низа, примењује математичку индукцију и израз за суму бесконачног геометријског низа у једноставним случајевима. 2.MA.2.4.6. Примењује математичка знања за доношење финансијских закључака и одлука. 2.MA.3.1.1. Комплексне бројеве представља у тригонометријском и експоненцијалном облику и рачуна вредност израза са комплексним бројевима. 2.MA.3.1.2. Израчунава вредност израза користећи својства операција и функција. 2.MA.3.2.3. Решава проблеме користећи једначине кривих другог реда и њихових тангенти у координатном систему. 2.MA.3.2.4. Примењује рачун са векторима (скаларни и векторски производ...). 2.MA.3.2.5. Примењује тригонометријске функције у проблемима. 2.MA.3.3.1. Примењује математичку индукцију, аритметички и геометријски низ и израз за суму бесконачног геометријског низа у проблемским ситуацијама.		
--	--	--

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Основа за писање исхода и избор садржаја били су програми математике за претходне разреде, стандарди постигнућа ученика за крај обавезног основног и општег средњег образовања, међупредметне компетенције, циљ учења Математике као и чињеница да се учењем математике ученици оспособљавају за: решавање разноврсних практичних и теоријских проблема, комуникацију математичких језиком, математичко резоновање и доношење закључака и одлука. Сам процес учења математике има своје посебности које се огледају у броју година изучавања и недељног броја часова предмета и неопходности континуираног стицања и повезивања знања.

Наставници у својој свакодневној наставној пракси, треба да се ослањају на исходе, јер они указују шта је оно за шта учењици треба да буду оспособљени током учења предмета у једној школској години. Исходи представљају очекивање и дефинисане резултате учења и наставе. Остваривањем исхода, ученици усвајају основне математичке концепте, овладавају основним математичким процесима и вештинама, оспособљавају се за примену математичких знања и вештина и комуникацију математичким језиком. Кроз исходе се омогућава остваривање и међупредметних компетенција као што су комуникација, рад са подацима и информацијама, дигитална компетенција, решавање проблема, сарадња и компетенција за целожivotно учење.

Ради лакшег планирања наставе даје се оријентациони предлог броја часова по темама. Приликом израде оперативних планова наставник распоређује укупан број часова предвиђен за појединачне теме по типовима часова (обрађа новог градива, утврђивање и увежбавање, понављање, проверавање и систематизација знања), водећи рачуна о циљу предмета и исходима.

Полиедри (26)

Обртна тела (19)

Системи линеарних једначина (10)

Вектори (13)

Аналитичка геометрија у равни (37)

Математичка индукција. Низови (21)

Комплексни бројеви (10)

Напомена: За реализацију 4 писмена задатка (у трајању од по два часа), са исправкама, планирано је 12 часова.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Програм усмерава наставника да наставни процес конципира у складу са дефинисаним исходима, односно да планира како да ученици остваре исходе, и да изабере одговарајуће методе, активности и технике за рад са ученицима. Дефинисани исходи показују наставнику и која су то специфична знања и вештине која су ученику потребна за даље учење и свакодневни живот. Приликом планирања часа, исходе предвиђене програмом треба разложити на мање и на основу њих планирати активности за конкретан час. Треба имати у виду да се исходи у програму разликују, да се неки могу лакше и брже остварити, док је за одређене исходе потребно више времена, активности и рада на различитим садржајима. Исходе треба посматрати као циљеве којима се тежи током једне школске године. Наставу у том смислу треба усмерити на развијање компетенција, и не треба је усмерити само на остваривање појединачних исхода.

При обради нових садржаја треба се ослањати на постојеће искуство и знање ученика, и настојати, где год је то могуће, да ученици самостално откривају математичке правилности и изводе закључке. Основна улога наставника је да буде организатор наставног процеса, да подстиче и усмерава активност ученика. Ученике треба упућивати да користе уџбеник и друге изворе знања, како би усвојена знања била трајнија и шира, а ученици оспособљени за примену у решавању разноврсних задатака.

На часовима треба комбиновати различите методе и облике рада, што доприноси већој рационализацији наставног процеса, подстиче интелектуалну активност ученика и наставу чини интересантнијом и ефикаснијом. Препоручује се коришћење интерактивних метода, пројектне, проблемске и истраживачке методе, рад на референтном тексту, (истраживање по кључним речима, појмовима, питањима), дискусију, дебату и др. Заједничка особина свих наведених метода је да оне активно ангажују ученика током наставе, а процес учења смештају у различите и разнолике контексте. Избор метода и облика рада, као и планирање активности ученика зависи од наставних садржаја које треба реализовати на часу и предвиђених исхода, али и од специфичности одређеног одељења и индивидуалних карактеристика ученика.

II. ОСТВАРИВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Полиедри

Ученици већ поседују знања о основним појмовима просторне геометрије, те би их на почетку области требало подсетити на

аксиоматско заснивање геометрије (основни и изведени појмови и тврђења) и планиметријске последице аксиома. Затим обрадити стереометријске последице аксиома и већ познатих теорема.

Обрадити угао праве према равни и посебно услов нормалности праве на раван, као и теорему о три нормале и њену примену у задацима. Дефинисати дидар и илустровати га задацима. Увести појам полиедра и правилног полиедра. Извести формуле за површину и запремину одређених полиедара у складу са исходима. Показати примену Кавалијеријевог принципа. Обрадити равне пресеке призме и пирамиде у једноставнијим ситуацијама.

Обртна тела

Описати настанак цилиндричних и конусних површи. Обрадити обртна тела: ваљак, купу, зарубљену праву купу и извести формуле за њихове површине и запремине у складу са исходима.

Увести појам сфере и лопте и навести формуле за површину сфере и запремину лопте.

Обрадити задатке у вези са међусобним положајима сфере и равни, уписаном и описаном сфером полиедра, правог ваљка и купе, као и задатке о равним пресецима сфере, односно лопте.

Ученицима би требало предочити да се својства полиедара и обртних тела користе у пракси, астрономији, географији, физици, хемији итд. Посебну пажњу треба посветити развијању апстрактног мишљења и просторних представа, чemu у извесној мери може допринети позивање на очигледност, коришћење динамичких софтвера и правилно скицирање просторних фигура.

Системи линеарних једначина

Водити рачуна о природном појављивању система линеарних једначина код разноврсних текстуалних задатака са линеарним зависностима за више објекта (количина, цена и укупна вредност неколико артикала; брзина, време и пређени пут неколико тела и слично).

Код решавања система подсетити се прво система 2×2 , мада замене и методе елиминације. Исте методе размотрити код система 3×3 и надовезати на то Гаусов алгоритам. Нагласити алгоритамску природу поступка, али обратити и пажњу на случајеве одступања од алгоритма које убрзавају решавање (на пример, за елиминацију биромо ону променљиву код које је коефицијент 1, или делимо једначину заједничким делитељем свих коефицијената). Размотрити уз примере све могуће исходе алгоритма: случајеве несагласног, неодређеног и одређеног система.

Увођење детерминантне мотивисати решавањем система линеарних једначина елиминацијом поједињих непознатих. Израчунавати детерминантне 3×3 развојем по врстама и колонама као и Сарусовим правилом. Навести, проверити и примерима илустровати елементарна својства детерминантне (адитивност и хомогеност по врстама и колонама, антисиметричност) и користити их приликом израчунавања развојем по врстама/колонама.

Изложити и примењивати Крамерово правило, уз указивање на ограничења његове примене.

У складу са могућностима ученика решавати задатке са параметром различитим методама, нарочито као илustrацију различитих могућности за скуп решења.

Вектори

Подсетити ученике на векторе у равни. Увести координатни систем у простору. Векторе увести као уређене парове тачака, са идентификацијом помоћу паралелног преноса (транслације). Осврнути се на идентификацију тачака у простору, уређених тројки координата и радијус-вектора. Разлагати вектор у збир три компоненте – пројекције на координатне осе и координате посматрати као коефицијенте у разлагању. Геометријски извести формулу за интензитет вектора и растојање између тачака.

Скаларни, векторски и мешовити производ увести геометријски и преко координата, повезати са детерминантама реда 2 и 3. Навести својства ових производа (адитивност, хомогеност, (анти)симетричност) и формуле које их повезују.

Примењивати векторе у геометријским (одређивање угла између два вектора, израчунавање површине и запремине фигура и др.) и физичким проблемима (сабирање и разлагање брзина и сила, момент сила и др.).

Аналитичка геометрија у равни

Основни циљ увођења аналитичке геометрије је дубље повезивање алгебарских и геометријских садржаја. Ученици првенствено треба добро да упознају Декартов правоугли координатни систем и приступ геометрији помоћу координата. При извођењу формула за одређивање растојања тачака, поделу дужи у датом односу и израчунавање површине троугла чија су темена задата, искористити одговарајуће већ познате чињенице и својства вектора. Неопходно је да ученици повежу линеарну једначину са две непознате са једначином праве у координатном систему и да упознају општи (имплицитни), експлицитни, сегментни и нормални облик једначине праве. Кроз задатке ученици треба да увежбају и формулу за једначину праве кроз две тачке. При извођењу формула за одређивање величине угла између две праве, специјално услова за паралелност, односно нормалност правих, искористити знања из вектора и тригонометрије. Формулу за одстојање тачке од праве и растојање паралелних правих ученици треба да повежу са нормалним обликом једначине праве.

Криве другог реда треба довести у везу са равним пресецима конусне површи а дефинисати их као геометријска места тачака у равни са одређеним својствима. Код одређивања међусобног односа праве и криве другог реда, користити знања из теорије квадратних једначина. Посебно обратити пажњу на случај када права додирује криву (услов додира), као и једначине тангенти. У свим ситуацијама инсистирати на геометријској интерпретацији (на пример код решавања система квадратних једначина).

Математичка индукција. Низови

Ова наставна тема има велики значај за развијање математичке културе ученика, јер је математичка индукција веома чест, практичан и ефикасан метод доказивања математичких тврђења. Увод у математичку индукцију треба направити коришћењем емпиријске индукције (као метода наслуђивања тврђења) и указивањем на грешке које су могуће ако се користи непотпуна индукција (навести неколико примера и неке грешке из историје математике). Код обраде математичке индукције посебну пажњу обратити на њену суштину, а нарочито на међусобну повезаност и обавезну комплементарност два доказна корака: базе индукције и индукцијског корака. Математичку индукцију треба увежбати на разноврсним и једноставним примерима једнакости, неједнакости, деливости.

Појам низа увести као пресликавања скупа природних бројева у скуп реалних бројева уз одговарајуће графичке интерпретације. Показати да се низови могу дефинисати и рекурентним релацијама. Посебно увести аритметички низ и геометријски низ указујући на специфичности разлике, односно количника. Применом метода математичке индукције извести формуле за везу n -тог члана низа и збира првих n чланова низа са улазним подацима (први члан и разлика, односно количник). Сврху увођења аритметичког и геометријског низа приказати једноставнијим примерима примене. Обновити прост и обрадити сложен каматни рачун.

Комплексни бројеви

Ученике најпре подсетити на својства операција са комплексним бројевима задатим у алгебарском облику која су обрађена у другом разреду (специјално, да скуп комплексних бројева у односу на операције сабирања и множења чини поље). Затим увести тригонометријски запис комплексног броја, при чему ученици треба добро да увежбају претварање једног записа у други. Извести правила за множење и дељење комплексних бројева у тригонометријском запису и, као специјалан случај, Моаврову формулу. Истаћи предност таквог степеновања комплексних бројева у односу на алгебарско. Увести појам n -тог корена комплексног броја као решења одговарајуће једначине, без коришћења ознаке за корен.

Користећи Моавров образац показати да за сваки комплексан број различит од нуле постоји тачно n таквих бројева и одредити њихов тригонометријски запис, као и одговарајућу геометријску интерпретацију.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Саставни део процеса развоја математичких знања у свим фазама наставе је и праћење и процењивање степена остварености исхода, које треба да обезбеди што поузданije сагледавање развоја и напредовања ученика. Тај процес започети иницијалном процесом нивоа на коме се ученик налази. Прикупљање информација из различитих извора (свакодневна посматрања, активност на часу,

учествовање у разговору и дискусији, самосталан рад, рад у групи, тестови) помаже наставнику да сагледа постигнућа (развој и напредовање) ученика и степен остварености исхода. Свака активност је добра прилика за процену напредовања и давање повратне информације, а важно је ученике оспособљавати и охрабривати да процењују сопствени напредак у учењу.

У процесу праћења и вредновања значајну улогу имају до маћи задаци. Редовно задавање домаћих задатака (уз обавезну повремену проверу од стране наставника), анализа задатака које ученици нису умели да реше, педагошка мотивација ученика који редовно раде домаће задатке... помаже наставнику да стекне бољи увид у степен остварености исхода.

ОСНОВИ ГЕОПОЛИТИКЕ

Циљ програма Основи геополитике је да ученик овлада основама геополитичке мисли, како би се оспособио да препозна и објасни стратешке интересе и на њима засноване политике Србије и других држава, којима оне настоје да реализују предности и превазиђу ограничења која произилазе из њиховог географског положаја, историјског, културног, политичког наслеђа, друштвеног и економског система.

Разред	Трећи
Недељни фонд часова	1 час теорије + 1 час вежби
Годишњи фонд часова	37 часова теорије + 37 часова вежби

Исходи	ТЕМА и КЉУЧНИ ПОЈМОВИ САДРЖАЈА ПРОГРАМА
По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:	УВОД, ОСНОВНИ ПОЈМОВИ И ШКОЛЕ ГЕОПОЛИТИКЕ Теоријске основе и школе геополитике. Животни простор. Таласократија/Телуократија. Хартленд/Римленд. Политичка географија. Геостратегија. Геоекономија. <i>Вежба:</i> 1. Компаративна анализа геополитичких школа.
- користи основне појмове, идеје и концепције геополитике; - приказује у кратким цртама односе геополитике и различитих научних дисциплина; - идентификује припадност одређеног става одговарајућој геополитичкој доктрини; - критички разматра геополитички значај и улогу међународних организација и мултинационалних корпорација; - утврђује значај интеграција у геополитичком процесу; - вреднује геополитички положај Србије; - преиспитује узroke и последице савремене геополитичке оријентације Србије; - разликује чинjenице од уврежених ставова у вези геополитичке сврсисходности интеграционих процеса у региону; - идентификује везу између историјских промена граница модерне српске државе и ширих геополитичких прилика; - критички сагледава утицај глобализације на савремене културно-цивилизацијске идентитетe; - прави везу између сиромаштва, политичке нестабилности и миграција у геополитичком контексту; - проналази одговарајуће изворе, анализира их, издваја битне информација и доноси закључке; - у дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на конструктиван начин; - сарађује у тиму, поштујући разлике у мишљењу и интересовањима; - процени сопствени допринос и допринос других чланова у раду групе; - примени основну методологију у истраживању и резултате представља у усменом, писаном и дигиталном облику.	МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ, МУЛТИНАЦИОНАЛНЕ КОРПОРАЦИЈЕ И РЕГИОНАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ У ГЕОПОЛИТИЧКОМ КОНТЕКСТУ ОУН. ЕУ као геополитички субјект. Савези/Блокови. Геополитички приступи регионалним интеграцијама. Геополитичка улога мултинационалних компанија у савременом свету. <i>Вежба:</i> 2. Геополитички значај Паневропских коридора за земље ЈИ Европе.
	САВРЕМЕНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ Транзициони процеси у простору ЈИ Европе. Интеграциони процеси у простору ЈИ Европе. Распад СФРЈ. Проблеми разграничења бивших СФРЈ република. Српски национални идентитет и култура. Српски етнички простор, националне мањине и дијаспора. <i>Вежбе:</i> 3. Валоризација перцепције геополитичког положаја. 4. Очување идентитета.
	ГЕОПОЛИТИЧКА ОРИЈЕНТАЦИЈА СРБИЈЕ Државне границе. Војна неутралност. Очувавање суверенитета. Територијални интегритет. Мултиполарни свет. Геополитички вектори и инерција. <i>Вежбе:</i> 5. Упоредна анализа геополитичких вектора Републике Србије. 6. Геополитички проблеми разграничења Србије након разбијања СФРЈ.
	ГЕОГРАФИЈА КУЛТУРА И ЦИВИЛИЗАЦИЈА У ГЕОПОЛИТИЧКОМ КОНТЕКСТУ Глобализација. Религије. Геокултура. Миграције. Мултикултурализам. Ксенофобија. Неједнакост и сиромаштво. <i>Вежба:</i> 7. Цивилизацијски кругови.

УПУТСТВО ЗА ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОСТВАРИВАЊЕ ПРОГРАМА

Програм Основи геополитике припада групи општеобразовних предмета за ученике са посебним способностима за историју и географију. Он припада групи интердисциплинарних програма. Концептиран је тако да ученици мултидисциплинарно (географија, историја, социологија, филозофија...), тематски повезано, истраживачким радом и кроз искрствено учење преиспитују и анализирају сопствене ставове и начин размишљања у складу са актуелним дешавањима на локалном, националном и глобалном нивоу.

Програм наставе и учења за трећи разред је тематски концептиран и састоји се од следећих тема: Увод, основни појмови и школе геополитике, Међународне институције, мултинационалне корпорације и регионалне интеграције, Савремени геополитички положај Србије, Геополитичка оријентација Србије, Географија култура и цивилизација у геополитичком контексту. За сваку тему предложени су кључни појмови садржаја.

I. ПЛАНИРАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

За наставу усмерену на исходе и на процес учења, веома је важно глобално и оперативно планирање. С обзиром на природу предмета и широк приступ предмету проучавања, пожељно је да се наставници упознају са исходима не само свог, већ и других сродних предмета, како би у процес планирања систематски укључили заједничка знања и вештине кроз различите активности или облике рада. Приликом планирања потребно је водити рачуна о унутарпредметној и међупредметној (у једној или више области) повезаности садржаја и вештина који доприносе што ефикаснијем достизању исхода. То значи да ученици треба да учи: смислено (повезивањем оног што учи са оним што зна из других предмета); проблемски (самосталним и сарадничким прикупљањем и анализирањем података и информација, постављањем релевантних питања, развијањем плана решавања проблема...); дивергентно (предлагањем нових решења, повезивањем садржаја у нове целине); критички (поређењем важности појединачних чињеница и података, смишљањем аргумента) и кооперативно (кроз сарадњу са наставником и другим ученицима, кроз дискусију и размену мишљења, уважавајући аргументе саговорника).

Програм наставе и учења за трећи разред има пет тематских целина. Увођењем пете теме програмски садржаји су повећани, у односу на изборни програм за трећи разред, док је фонд часова остао исти. Од наставника се очекује да планира часове на та-кав начин да буде у складу са активном наставом, али ефикасно и економично. Зато се наставнику саветује холистички приступ који подразумева да се сви кључни аспекти геополитичких процеса разматрају не као издвојени делови или елементи, већ као узјамно повезани саставни делови шире и веома сложене целине. То значи да наставник садржаје стално међусобно повезује и да бира примере на којима се могу представити различити садржаји и њихова веза.

У процесу планирања, поред исхода наставник се руководи и кључним појмовима садржаја који су у овом програму дати. Евентуалне допуне кључних појмова садржаја по избору наставника требало би да буду функционално уклопиве у приступ настави базираној на исходима, пошто акценат није више на томе шта се учи, већ зашто се учи, чиме то служи и шта ученик уме да уради са тим. Новоусвојена знања требало би да буду примењивана на свим часовима, посебно на часовима вежби јер само тако, часови теоријске наставе нису сами себи сврха. Ови часови би требало да буду реализовани кроз дискусије и разговоре са ученицима. Пошто сви исходи показују оспособљеност ученика за примену знања и практиковање вештине, наставник треба опрезно и рационално да прибегава монолошкој методији како би се избегло пасивизовање ученика и омогућила тематски интегративна, проблемска и истраживачка настава. Захваљујући својој инвентивности, наставник предметне садржаје може да приближи ученицима кроз мноштво занимљивих материјала и примера за подстицај, без готових решења, примењујући разноврсне методе, технике и начине

рада којима ће мењати динамику часа и допринети достизању исхода. Изолована знања која ученици не примењују неће допринети достизању исхода овог програма. Пред ученика треба поставити очекивања да промишљајем, анализирајем и сагледавајем новонасталих, променљивих околности схвате развојност и динамику геополитичких процеса. Наставу би требало осмислити тако да ученици напредују од вођеног ка самосталном приступу и сагледавању геополитичких питања и проблема.

Наставник кроз остваривање исхода предмета код ученика треба да развије и исправне вредносне ставове и да их подстакне на активно учешће у промишљању савременог друштва и геополитичких ситуација у свету. Због тога је потребно да наставник у планирању и организовању наставе јасно формулише циљеве и исходе, да дефинише врсте активности и обавезе ученика, али и да им пружи подршку кроз предложену литературу и изворе.

У оквиру сваке теме издвојене су вежбе, чиме се ставља врло јасан нагласак на функционалност и применљивост знања која ученици стичу, а наставник одређује број часова који су потребни за њихову реализацију у зависности од организације рада на часовима. Предвиђено је да свака вежба/истраживачки задатак има уводни час, на коме би наставник кроз различите материјале заинтересовао ученике и подстакао их на рад и истраживање. Последњи час у изради сваке вежбе требало би да буде час на коме би се излагали и анализирали добијени резултати и доносили закључци. Резултате истраживања и закључке, ученици презентују на часу, а могу их обликовати у различите медијске форме (текст, табела, графикон, тематске карте, презентација, видео презентација...). Постоји могућност да једну вежбу са различитих аспеката проучавају ученици подељени у више група. Предложени начин реализације вежби нису обавезујући. Наставник може мењати начин реализације вежби у складу са програмом наставе и учења, исходима и интересовањима ученика. Уколико наставник процени да би нека додатна вежба, поред ових у програму, допринела ефикаснијем остваривању исхода, свакако је може реализовати са ученицима уз добре оперативне планове, као и дистрибуцију часова предвиђених за вежбе.

С обзиром на природу програма, тематске целине и вежбе су везане и за актуелне теме које ученицима омогућавају боље разумевање, шире и објективније сагледавање тренутка у коме живе. Због тога посебну пажњу наставник треба да посвети изношењу личних мишљења и ставова, као и мишљења и ставова ученика, који увек морају бити у складу са општеприхваћеним друштвеним нормама, у духу поштовања људских права и основних слобода человека и грађанина и у складу са важећим прописима.

Током реализације наставе, наставник континуирано прати, проценује и вреднује рад ученика у свим васпитно-образовним сегментима, од активности на часовима до завршног презентовања, усмено и писмено даје повратне информације и смернице о активностима и постигнућима ученика, при чему настоји да мотиши ученике како би унапредили своја знања и вештине. Како би наставни процес био успешан потребно је да наставник континуирано врши и самоевалуацију наставног процеса ради увида у позитивне и негативне аспекте свога рада. Циљ је да наставник уочи позитивне и негативне карактеристике одређеног начина рада, као и да пронађе алтернативе за отклањање негативних и унапређивање позитивних карактеристика.

УВОД У ПРОГРАМ

Тема: Увод, основни појмови и школе геополитике

Прва тема има за циљ увођење ученика у основе геополитике као науке. Наставник упознаје ученике са појмом и историјским околностима настанка геополитике, предметом проучавања, школама мишљења (Немачка геополитичка школа – Рацел, Хаусхофер, Америчка геополитичка школа – Мехен, Спајкмен, Кенон, Британска геополитичка школа – Мекиндер, Француска геополитичка школа – Ив Лакост, Руска геополитичка школа – Данилевски, Савицки, и Цвијићева антропогеографска концепција у Србији),

затим геополитичким појмовима и процесима (геополитички простор и геополитички положај, међународни геополитички поредак, центри моћи, геополитички код, империјализам, колонијализам, глобализација, балканизација, европеизација, брзгит, трговинско-економске санкције, „мека моћ”, таласократија, телурократија, римленд, харпленд, транзиција друштвеног система, технолошка дистанца, миграције, хладни рат, хибридни рат, медијски рат, геокултура, пост-истина и др.).

Након упознавања са основним појмовима потребно је указати на везу геополитике са другим наукама и дисциплинама (Историја, Географија, Политичка географија, Историјска географија, Геостратегија, Геоекономија, Демографија, Картографија, Међународна политичка економија, Социологија, Филозофија и др.). Такође, неопходно је да наставник укаже ученицима и на могућности злоупотребе геополитике као науке кроз формирање расистичких концепција животног простора и идеје крви и тла (пример нацистичке идеологије у Немачкој).

У оквиру ове теме, након стеченог основног предзнања, ученици се баве самосталним истраживањем кроз вежбу Компаративна анализа геополитичких школа. У току практичног рада важно је да наставник подстиче ученике на критичко мишљење, аргументовану дискусију и саопштавање различитих ставова кроз дијалог уз обавезно поштовање туђих ставова и мишљења.

Вежба 1

Назив вежбе:

Компаративна анализа геополитичких школа

Опис вежбе:

На уводном часу, кроз дискусију наставник подсећа ученике на најзначајније геополитичке школе у свету (немачка, британска, француска, америчка и руска), њихов настанак, развој и основне концепције.

Након уводног излагања, ученици добијају вежбу да самостално додатно проуче наведене геополитичке школе и изврше упоредну анализу њихових основних идеја. Неопходно је усмерити ученике да додатно анализирају могућности примене основних геополитичких идеја на савременој политичко-географској карти света. У току истраживања наставник сугерише ученицима да се о геополитичким школама примарно информишу из академских извора, а након тога могу да користе и додатне интернет изворе и друге медије. Такође, неопходно је да ученици, осим упоредне анализе, на крају свог истраживања дају и синтезу резултата и одговоре на неколико питања: Шта повезује све проучаване геополитичке школе као универзални геополитички код? Које геополитичке школе су веома близке по својој перцепцији уобличавања светског поретка? За што су данас потпуно непримењиве у пракси поједине геополитичке идеје и доктрине? Које геополитичке концепције сматрате доминантним у будућем креирању светског поретка?

Веома је важно да ученици своје резултате истраживања и своје ставове представе кроз дискусију са наставником и осталим ученицима.

Литература и извори:

Грчић, М. (2000). *Политичка географија*. Београд: Универзитет у Београду–Географски факултет.

Петровић З. (2004). *Мали појмовник геополитике*. Београд: ИПС.

Тема: Међународне организације, мултинационалне корпорације и регионалне интеграције

У другој теми неопходно је подсетити ученике на значајне међународне организације (ОУН, СТО, ЕУ, ЦЕФТА, ЕАЕУ, ММФ, Светска банка, ЕБРД, ОПЕК, Г-20, НАФТА, АСЕАН, БРИКС, ТПП, РСЕП, НАТО, ОДКБ, ШОС и др.) које су познати геополитички актери.

У току уводног излагања, наставник наводи ученике да размисле о значају и интересима међународних институција и организација у свету и Србији. Потребно је да сагледају све већи утицај мултинационалних корпорација, као и значај регионалних интеграција за државе у свету и за Србију. Ученицима се даје пример за подстицај да би увидели могуће узорке, мотиве и интересе који могу бити повод за сарадњу или сукобе међу државама.

Наставник разговара са ученицима о најбогатијим државама света (са изузетком оних које поседују ретке ресурсе, попут нафте) које су уједно и технолошки најнапреднији. Са друге стране, већина човечанства живи у такозваним земљама Трећег света. Те земље високоу технологију која је неопходна за производњу, одбрану, здравствени систем, саобраћајну и комуникациону инфраструктуру и друге нужне потребе становништва и привреде, морају да купују од најразвијенијих, док они на светској пијаци продају мањом јефтине robe: пољопривредне производе, одећу, обућу и сл. Оваква подела рада и подела богатства траје вековима, од првих колонијалних освајања до данас. Наведени примере великих мултинационалних корпорација (као што су Мајкрософт, Бинг, Бајер) ученици анализирају како су оне допринеле и данас доприносе подели света на земље који поседују патенте, проналаске, формуле и друга технолошка решења, тзв. интелектуалну својину и оне који су принуђени да их купују, понекад уз дозволу, а чешће и без ње копирају. На примерима великих мултинационалних корпорација ученици могу доћи до закључка зашто оне земље које поседују знање (технологију), поседују и највећу моћ и богатство на глобалном нивоу, али и зашто је тешко, али не и немогуће малим и сиромашним државама да икада постану део овог „клуба”.

Након стеченог основног теоријског знања, ученици се на часовима вежби баве самосталним истраживањем геополитичког значаја Паневропских коридора за земље ЈИ Европе. Циљ овог истраживања је да укаже на значај међународних односа формираних кроз саобраћајну инфраструктурну повезаност и на конкретан начин покаже ученицима колико су међународне организације важне у процесу регионалних интеграција, геополитичкој сарадњи и изградњи међудржавног поверења.

Вежба 2

Назив вежбе:

Геополитички значај Паневропских коридора за земље ЈИ Европе

Опис вежбе:

У току уводног часа наставник упознаје ученике са процесом дефинисања Паневропских коридора (<https://unesco.org/pan-european-corridors-major-transport-axes>), њиховог правца пружања (<https://digitallibrary.un.org/record/467604?ln=en>) и практичног значаја за живот људи на простору ЈИ Европе (https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/infrastructure-and-investment/trans-european-transport-network-ten_t_en).

Веома је важно да наставник сугерише ученицима да се са повећањем транзитности, односно протока људи, robe и информација повећава међународни значај и утицај одређене државе.

Након што добију основне информације, ученици се деле у шест група и добијају задатак да истраже по један од шест Паневропских коридора који пролазе кроз простор ЈИ Европе. Основни циљ вежбе је детаљније упознавање са трасама Паневропских коридора и дефинисање њиховог геополитичког значаја за сваку државу кроз коју пролазе. Због тога је неопходно ученицима сугеријати да одреде најзначајније градове (тзв. саобраћајне капије) кроз које пролази проучавани коридор. Након завршетка истраживања, ученици кроз дискусију презентују своје резултате и упоређују саобраћајно-географски и геополитички значај држава ЈИ Европе са аспекта саобраћајне доступности, интегрисаности и транзитности.

Литература и извори:

Грчић, М. и Раткај, И. (2003). *Еврорегиони и еврокоридори као фактори интеграције земаља југоисточне Европе са Европском Унијом*. Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду, 51, 1-22.

<https://unece.org/pan-european-corridors-major-transport-axes>
<https://digitallibrary.un.org/record/467604?ln=en>
https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/infrastructure-and-investment/trans-european-transport-network-ten-t_en

Тема: Савремени геополитички положај Србије

Наставник трећу тему која је комплексна и значајна, са ученицима почиње разговором о геополитичком положају Републике Србије и националном идентитету. Важно је указати ученицима да је садашњи геополитички положај Србије резултат сложеног историјског процеса који се одвијао под утицајем сплета разноврсних чинилаца географског, етнографског, привредног, друштвеног, политичког и културно-цивилизацијског карактера. Наставник сугерише ученицима да истраже узроке и последице распада СФРЈ, проблеме разграничења између бивших република, интеграционим процесима у региону и процесу политичке и социо-економске транзиције у нашој земљи. Затим, наставник упознаје ученике са основним карактеристикама националног идентитета, компонентама националне културе, српским етничким простором, националним мањинама и српском дијаспором као елементима савременог геополитичког положаја. Веома је важно нагласити ученицима да је за формирање повољног геополитичког положаја сваке државе неопходан висок степен сарадње и поверења са суседним државама (Да ли Србија поседује данас коалициони потенцијал?).

Ново време и транзициони процеси у региону пружају могућност за позитивне геополитичке промене, међутим, значајна препоставка за будуће промене је способност за реалистично преосмишљавање модела геополитичких односа, како у Србији и региону, тако и у свету.

У оквиру ове теме ученицима се даје вежба за самосталну валоризацију перцепције геополитичког положаја и организује пројектни задатак на тему—Очување идентитета. Основни циљ ове вежбе је да ученици кроз дебату схвате да се геополитичке претензије не односе само и искључиво на територију, већ су врло често усмерене на идентитет народа.

Вежба 3

Назив вежбе:

Валоризација перцепције геополитичког положаја

Опис вежбе:

У уводном излагању наставник упознаје ученике са основним елементима геополитичког положаја Републике Србије. Такође, наставник наглашава да је геополитички положај променљива категорија која зависи од комплексних друштвено-политичких и историјских околности.

Ученици након уводног дела добијају задатак да изврше валоризацију сопствене перцепције геополитичког положаја Србије. Вежба се састоји у томе да се ученици из свих могућих извора, које самостално пронађу, информишу о геополитичким односима у свету и направе списак од петнаест држава за које сматрају да имају супротстављене геостратешке интересе у односу на Републику Србију, односно петнаест држава које можемо сматрати нашим стратешким партнерима са којима имамо усаглашене ставове о основним националним питањима. Након завршеног истраживања, ученици образлажу своје ставове и мишљења, на основу којих вреднују геополитички положај Србије као: 1) изузетно повољан, 2) повољан, 3) уравнотежен, 4) неповољан или 5) изузетно неповољан.

Вежба 4 – истраживачки задатак

Назив вежбе: Очување идентитета

Опис вежбе:

Наставник дискутује са ученицима о националном идентитету и како се формира свест о припадности некој нацији, народу, култури, религији, верској организацији, језичкој групи... Веома

је значајно да у разговору ученици дођу до закључка да се административне границе Републике Србије и границе српског идентитета не поклапају, односно, да су границе српског идентитета знатно изван административних граница. Након уводног разговора наставник дели ученике у две групе (афирмацијска и негацијска група) које припремају дебату на тему: Како утичу геополитичке тензије на Балкану на очување српског националног идентитета (позитивно/негативно)? Ученике треба усмеравати да размишљају о два паралелна процеса: са једне стране Србија се бори да сачува свој територијални суверенитет и национални идентитет, док са друге стране, приступањем у ЕУ део свог суверенитета предаје администрацију у Бриселу, а за узврат прихвата тзв. европски идентитет. На овај начин ће ученици моћи критички да сагледају две супротстављене геополитичке тезе где није коначни циљ борба за контролу територије већ идентитета.

Литература и извори:

Грчић, М. (2001). *Компоненте географског положаја Србије*. Зборник радова Географског факултета, 49.

Деспотовић, Љ. (2011). *Геополитика идентитета*. Логос: Нови Сад. http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/akta_procedura/2019/2207-19.pdf

Грчић, М. (2003). *Геополитичке детерминанте међуетничких односа на Балкану*. Зборник радова Географског факултета, 50.). (<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0351-465X/2003/0351-465X0350001G.pdf>).

Тема: Геополитичка оријентација Србије

Наставник тему започиње постављањем питања која подстичу ученике да размисле и разговарају о проблемима који се односе на геополитичку оријентацију Србије. Питања за дискусију могу бити: Са којим државама је Србија имала пријатељске односе кроз историју? Које су предности, а који недостаци војне неутралности Србије? Како утиче на Србију савремена кинеска иницијатива појас и пут? Како утиче на Србију БРЕГЗИТ? Како утиче на Србију украјинска криза? Наставник са ученицима анализира дате одговоре и аргументовано указује на њихову тачност помоћу конкретних примера. На тај начин би се разбиле одређене предрасуде и стереотипи о друштвеним променама и њиховом утицају на геополитичку оријентацију Србије.

У оквиру ове теме ученици ће проучавати геополитичку оријентацију Србије са аспекта шта заправо она подразумева. Смисао геополитичке оријентације Србије треба да буде базиран од разматрања проблематике савременог геополитичког положаја до међународне улоге Србије у региону и шире.

Географска и историјска реалност указују да је геопростор насељен Србима предодређен за интеграционе и дезинтеграционе токове различитог карактера. Која ће од поменутих дијалектичких супротности преовладати у будућности зависиће од рационалног сагледавања потенцијалних геополитичких праваца Србије.

Након упознавања и сагледавања основних геополитичких појмова, ученици израђују вежбу – Упоредна анализа геополитичких вектора Републике Србије и истраживачки задатак – Геополитички проблеми разграничења Србије након разбијања СФРЈ. Основни циљ вежбе и истраживачког задатка је да се ученици детаљније упознају са практичним геополитичким проблемима Србије који утичу на свакодневни живот људи и спознају комплексност њиховог решавања.

Вежба 5

Назив вежбе:

Упоредна анализа геополитичких вектора Републике Србије

Опис вежбе:

Наставник вежбу почиње дискусијом са ученицима о основним геополитичким векторима Републике Србије и принципом војне неутралности, нпр.:

1. Евроатлантски вектор – геополитички однос према САД, ЕУ и НАТО;

2. Евразијски вектор – геополитички однос према Русији;
3. Неоогтомански вектор – геополитички однос према Турској;
4. Континентални вектор – геополитички однос према Немачкој;
5. Источноазијски вектор – кинеска иницијатива појас и пут (геополитички однос према Кини);

Након дискусије ученици проучавају геополитичке оријентације Србије које користећи различиту литературу и интернет изворе како би се додатно информисали и изводе закључке о предностима и недостатима одређених геополитичких оријентација Републике Србије. Наставник током вежбе подстиче ученике да развијају критичко мишљење према различитим геополитичким стратегијама. Након завршеног истраживања, ученици презентују своје резултате кроз разговор са наставником и осталим ученицима.

Литература и извори:

Грчић, М. (2000). *Политичка географија*. Универзитет у Београду – Географски факултет.

Грчић, М. (2001). *Компоненте географског положаја Србије*. Зборник радова Географског факултета, 49.

Грчић, М. (2003). *Геополитичке детерминанте међуетничких односа на Балкану*. Зборник радова Географског факултета, 50. Преузети са: (<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0351-465X/2003/0351-465X0350001G.pdf>).

Гајић, А. (2014). *Србија и геостратешки интереси великих сила 1914. и 2014. године*. У: Србија и политика великих сила 1914-2014, Институт за политичке студије, Београд.

Танасковић, Д. (2010). *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*. Београд: ЈП Службени Гласник.

Вежба 6 – истраживачки задатак

Назив вежбе:

Геополитички проблеми разграничења Србије након разбијања СФРЈ

Опис вежбе:

На основу увида у пажљivo одабрану литературу, ученици би требало да дискутују о историјским околностима настанка и разбијања бивше СФРЈ. На основу добијених информација, користећи интернет изворе ученици ће моћи, подељени у групе, да истражују суштину граничних спорова између новонасталих држава (Србије, Хрватске, Словеније, БиХ, Северне Македоније, Црне Горе), као и проблем самопроглашене независности јужне српске покрајине Косова и Метохије. Основни циљ истраживачког задатка је да ученици са аспекта геополитичке позиције Србије предложе план решења једног од актуелних територијалних спорова. Територијалне проблеме разграничења и њихов геополитички контекст ученици би презентовали на часу (свака група свој део истраживања) и дискутовали о предложеним и могућим решењима. На овај начин ће ученици развијати критичко мишљење, вежбати способност конструктивног дијалога и боље разумети реалне проблеме разграничења наше земље. Изузетно је важно да наставник као модератор дискусије о резултатима истраживања, контролише сам ток истраживања и усмерава ученике на релевантне изворе података и води рачуна да током истраживачког рада ученика и дискусије, предложена решења буду у складу са међународним правом и решењима сличних проблема у свету. Циљ овог задатка је да ученици увиде да су најбоља решења она која се постижу довојром две стране, без наметања решења треће стране.

Литература и извори:

Димитријевић, Д. (2012). *Државне границе након сукцесије СФР Југославије*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.

Брозовић, З. (2012). *Територијални и гранични спорови на Западном Балкану*. Београд: Београдски центар за безбедносну политику, 2012.

Етински, Р. (2000). *Датуми сукцесије према мишљењу Бадингтонове комисије*. У: Сукцесија и континуитет Савезне Републике Југославије, Институт за међународну политику и привреду, Београд.

Ћирковић, М., Голић, Р. (2007). *Проблем границе између Србије и Босне и Херцеговине код насеља Саставци*. Зборник радова географског института Јован Цвијић, бр. 57.

Грчић, М. (2003). *Геополитичке детерминанте међуетничких односа на Балкану*. Зборник радова Географског факултета, 50. (<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0351-465X/2003/0351-465X0350001G.pdf>).

Тема: Географија култура и цивилизација у геополитичком контексту

Пета тема обухвата просторне аспекте културе и цивилизацијских процеса у геополитичком контексту, као што су: глобализација, неједнакост и сиромаштво, миграције, национална култура, мултикултурализам, геокултура, религије и др.

На часовима наставник дискутује са ученицима о наведеним процесима и њиховим утицијама на савремени свет и Србију. Као подстицај за дискусију може да послужи пример савремених миграција, односно тзв. Арапског пролећа на мигрантску кризу у Европи. Наставник може користити и друге актуелне примере за подстицај на дискусију и дијалог међу ученицима уз неопходно уважавање различитих ставова. Неопходно је да наставник са ученицима разговара о томе како цивилизацијске разлике производе осећај ксенофобије код локалног становништва и са каквим изазовима су суочени Европљани услед сусретања са народима из различитих културно-историјских кругова. Такође, веома је важно да своја питања наставник повеже и са геополитичким процесима у свету (нпр. Како мигрантска криза у Европи у најразвијенијим земљама ЕУ утичу на њихово геополитичко позиционирање?). Одговарајућим питањима наставник подстиче ученике да размисле и одговоре на питања у вези са темом.

У оквиру практичне наставе ученици раде вежбу – Цивилизацијски кругови. Циљ ове вежбе је да ученици схвате своју улогу и значај у решавању практичних проблема. Неопходно је да наставник подстиче ученике да примене свој геополитички таленат, специфична знања и вештине како би самостално допринели институционалном решавању конкретних геополитичких проблема.

Вежба 7

Назив вежбе:

Цивилизацијски кругови

Опис вежбе:

У уводном излагању наставник анализира са ученицима геополитички значај мигрантске кризе у Европи (из којих цивилизацијских кругова ка којим дестинацијама се крећу мигранти), са посебним освртом на Србију као транзитну земљу за мигранте на тзв. балканској рути.

Након уводног излагања, ученицима се даје задатак да према сопственом мишљењу предложе стратегију управљања мигрантском кризом која ће помоћи администрацији ЕУ у Бриселу да се у будућности лакше прилагоди и делотворније функционише у кризију ситуацији. Након завршеног истраживања, ученици презентују своје стратегије на часу у форми презентације. На основу својих резултата истраживања и креирања стратегије управљања мигрантском кризом, ученици разматрају демографску позицију наше земље и значај миграционих кретања на глобалном нивоу са геополитичког, али и аспекта ширења цивилизација и култура. Такође, податке које су ученици прикупили истраживањем о савременим миграцијама, могу да представе помоћу графика, тематских карата и полно-старосних пирамида. Овако представљени подаци могу да послуже за даљу анализу последица механичког кретања становништва по државама (имиграционе и емиграционе), прогнозу демографског кретања становништва у наредном периоду и друштвене промене које су последица миграција.

Литература и извори:

Грчић, М. (2005). *Балкан као субконтинент Европе*. Гласник Српског географског друштва, 85 (1).

Хантингтон, С. (1998). *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану*. Историјски институт САНУ-Београд, Православна реч, Нови Сад.

III. ПРАЋЕЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ НАСТАВЕ И УЧЕЊА

У настави оријентисаној на достизање исхода прате се и вреднују не само продукти учења већ и сам процес учења. Да би вредновање било објективно и у функцији учења, потребно је ускладити нивое циљева учења и начине оцењивања.

Ниво исхода	Одговарајући начин оцењивања
Памћење (навести, препознати, идентификовати...)	Објективни тестови са допуњавањем кратких одговора, задаци са означавањем, задаци вишеструког избора, спаривање појмова.
Разумевање (навести пример, упоредити, објаснити, препричати...)	Дискусија на часу, мапе појмова, проблемски задаци, есези.
Примена (употребити, спровести, демонстрирати...)	Лабораторијске вежбе, проблемски задаци, симулације.
Анализирање (систематизовати, припинати, разликовати...)	Дебате, истраживачки радови, есези, студије случаја, решавање проблема.
Евалуирање (проценити, критиковати, проверити...)	Дневници рада ученика, студије случаја, критички прикази, проблемски задаци.
Креирање (поставити хипотезу, конструисати, планирати...)	Експерименти, истраживачки пројекти.

и оцењивање са његовом сврхом:

Сврха оцењивања	Могућа средства оцењивања
Оцењивање наученог (сумативно)	Тестови, писмене вежбе, извештаји, усмено испитивање, есези.
Оцењивање за учење (формативно)	Посматрање, контролне вежбе, дијагностички тестови, дневници рада ученика, самовалуација, вршићачко оцењивање, практичне вежбе.

За сумативно оцењивање разумевања и вештина научног истраживања ученици би требало да решавају задатке који садрже неке аспекте истраживачког рада, да садрже новине тако да ученици могу да примене стечена знања и вештине и да садрже захтеве за предвиђањем, планирањем, реализацијом неког истраживања и интерпретацијом задатих података.

У формативном вредновању наставник би требало да промовише групни дијалог, да користи питања да би генерирао податке из ћачких идеја, али и да помогне развој ћачких идеја, даје ученицима повратне информације, а повратне информације добијене од ученика користи да прилагоди подучавање, охрабрује ученике да оцењују квалитет свог рада. Избор инструмента за формативно вредновање зависи од врсте активности која се вреднује. Када је у питању нпр. практичан рад (тимски рад, пројектна настава, тerenска настава и слично), може се применити чек листа у којој су приказани нивои постигнућа ученика са показатељима испуњености, а наставник треба да означи показатељ који одговара понашању ученика.

Како међу исходима има и оних који се односе на комуникацију, сарадњу, аргументовање, сваки час и свака ученичка активност је прилика да се да повратна информација и оцена. На пример, добро постављено питање заслужује поткрепљење оценом јер је свакако одраз неког знања, промишљања, радозналости. Ученике треба подстицати и оспособљавати да уз одговарајућу аргументацију сами проценују сопствени напредак у достизању исхода, као и напредак других ученика у одељењу. Тиме праћење и вредновање постају саставни део процеса учења.

Важно је да наставник континуирано прати и вреднује, осим постигнућа ученика, процеса наставе и учења и себе и сопствени рад. Све што се покаже добним и ефикасним треба и даље користити у наставној пракси, а све што се покаже као недовољно ефикасно требало би унапредити.

4. ПРЕПОРУКЕ ЗА ПРИПРЕМУ ИНДИВИДУАЛНОГ ОБРАЗОВНОГ ПЛАНА ЗА УЧЕНИКЕ КОЈИМА ЈЕ ПОТРЕБНА ДОДАТНА ОБРАЗОВНА ПОДРШКА

4.1. Индивидуални образовни план за социјално ускраћене ученике и ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом

Индивидуални образовни план се припрема за ученике којима је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, каснијег укључивања у школовање, недовољног познавања језика и других разлога потребна додатна образовна подршка. Циљ индивидуалног образовног плана јесте постизање оптималног укључивања таквих ученика у редован образовно-васпитни рад и њихово осамостаљивање у вршићачком колективу. За сваког ученика појединачно, према његовим специфичним потребама и могућностима, припрема се прилагођен начин образовања који обухвата индивидуални образовни план, програм и начин рада који садрже: 1) дневни распоред активности часова наставе у одељењу; 2) дневни распоред рада са лицем које пружа додатну подршку и учесталост те подршке; 3) циљеве образовно-васпитног рада; 4) посебне стандарде постигнућа и прилагођене стандарде за поједине или све предмете са образложењем за одступање; 5) програм по предметима, у коме је прецизирano који садржаји се обраћају у одељењу, а који у раду са додатном подршком; 6) индивидуализован начин рада наставника, избор адекватних метода и техника образовно-васпитног рада. Индивидуални образовни план доноси педагошки колегијум на предлог стручног тима за инклузивно образовање. Тим за инклузивно образовање чине одељењски старешина и предметни наставници, стручни сарадник школе, родитељ/старатељ, а по потреби педагошки асистент и стручњак ван школе, на предлог родитеља/старатеља. Родитељ/старатељ даје сагласност за спровођење индивидуалног образовног плана. Наставник при планирању свог рада у одељењу усклађује свој план са индивидуалним образовним планом ученика. Спровођење индивидуалних образовних планова прати просветни саветник.

4.2. Индивидуални образовни план за ученике са изузетним способностима

За ученике са изузетним способностима, школа обезбеђује израду, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана којим се врши проширивање и продубљивање садржаја образовно-васпитног рада. Индивидуални образовни план је посебан акт, који има за циљ оптимални развој ученика и остваривање исхода образовања и васпитања, у складу са прописаним циљевима и принципима, односно задовољавања образовно-васпитних потреба ученика. Индивидуални образовни план укључује: 1) педагошки профил ученика, у ком су описане његове јаке стране и потребе за подршком; 2) план индивидуализованог начина рада, којим се предлажу одређени видови прилагођавања наставе (простора и услова, метода рада, материјала и учила) специфичним потребама ученика и 3) план активности, којим се предвиђени облици додатне подршке операционализују у низ конкретних задатака и корака, и спецификује распоред, трајање, реализацији и исходи сваке активности.

Индивидуални образовни план доноси педагошки колегијум на предлог тима за инклузивно образовање, односно тима за пружање додатне подршке ученику. Тим за пружање додатне подршке чине: наставник предметне наставе, стручни сарадник школе, родитељ/старатељ, а по потреби и стручњак ван школе, на предлог родитеља/старатеља. Родитељ/старатељ даје сагласност за спровођење индивидуалног образовног плана. Наставник при планирању свог рада у одељењу усклађује свој план са индивидуалним образовним планом ученика, укључујући мере и активности предвиђене индивидуалним образовним планом. Он се остварује доминантно у оквиру заједничких активности у одељењу а у складу са потребама ученика, на основу одлуке тима за пружање додатне подршке ученику, делом може да се остварује и ван одељења.

Справођење индивидуалних образовних планова прати про- светни саветник.

5. НАЧИН ПРИЛАГОЂАВАЊА ПРОГРАМА

5.1. Начин прилагођавања програма предмета од значаја за националну мањину

У настави предмета од значаја за националну мањину (Историја, Музичка култура и Ликовна култура) изучавају се додатни садржаји који се односе на историјско и уметничко наслеђе одређене мањине. Од наставника се очекује да, у оквирима дефинисаног годишњег фонда часова, обраде и додатне садржаје, обезбеђујући остваривање циља предмета, стандарда постигнућа ученика и дефинисаних исхода. Да би се ово постигло, веома је важно планирати и реализовати наставу на тај начин да се садржаји из културно-историјске баштине једне мањине не посматрају и обрађују изоловано, већ да се повезују и интегришу са осталим садржајима програма користећи сваку прилику да се деси учење које ће код ученика јачати њихов осећај припадности одређеној националној мањини.

6. УПУТСТВО ЗА ОСТВАРИВАЊЕ СЛОБОДНИХ АКТИВНОСТИ

Ради јачања образовноваспитне делатности школе, подстицања индивидуалних склоности и интересовања и правилног коришћења слободног времена, школа је дужна да реализује слободне активности, које се спроводе кроз рад у секцијама и ваннаставним активностима. Школа својим Школским програмом и Годишњим планом рада дефинише различите активности у складу са својим ресурсима и просторним могућностима.

Активности треба тако организовати да ученици имају што више могућности за активно учешће, за креативно испољавање, за интеракцију са другим ученицима, коришћење различитих извора информација и савремених технологија. Резултате рада ученика у оквиру слободних активности треба учинити видљивим јер се на тај начин обезбеђује мотивација и задовољство учесника активности. Бројни су начини на који је могуће то остварити као што су: организовање представа, изложби, базара, објављивање на сајту школе, кроз смотре стваралаштва, спортске сусрете и друго.

ХОР И ОРКЕСТАР

Свака гимназија обавезна је да организује рад школског хора, а поред тога паралелно може организовати и школски оркестар, у оквиру обавезних ваннаставних активности. Рад и концертна активност хорова и оркестара значајна је зато што утиче на обликовање културног идентитета школе, подршка је развоју културне средине заједнице, утиче на формирање будуће концертне публике и на тај начин доприноси очувању, преношењу и ширењу музичког културног наслеђа.

Због значаја ових ансамбала за ученике, школу и шире, мора се водити рачуна да се у време одржавања проба не закazuју друге активности, односно часови се морају одржавати у континуитету и бити део распореда часова школе.

Певање у хору или свирање у оркестру имају свој образовни и васпитни циљ.

Образовни циљ обухвата развијање слуша и ритма, ширење гласовних могућности и учвршћивање интонације, способност за фино нијансирање и изражajno извођење, упознавање страних језика, литерарних текстова, домаћих и страних композитора, што све води ка развијању естетских критеријума.

Васпитни циљ обухвата развијање осећања припадности колективу – остваривање циљева кроз задовољство у заједничком раду; развијање савесности и дисциплине, концентрације и прецизности, истрајности и личне одговорности, поштовања различитости и толеранције; развијање одговорности, стицање самопоуздања, савладавање треме и развијање вршњачке сарадње на нивоу школе, као и способност како се уклопити и као индивидуа стајати иза групе.

Позитиван утицај музике на здравље и развој је општепознат (психолошки, социолошки, емоционални развој), те певање у хору значајно доприноси смањењу стреса, агресивности и побољшању здравља и квалитета живота код ученика.

a) ХОР

Хор може бити организован као мешовити, женски или мушки вишегласни хор, на нивоу целе школе. Часови рада су део радне обавезе ученика који су прошли аудицију за хор. У односу на укупан број ученика, минималан број чланова хора за школе које имају до 200 ученика је 30 чланова, а у већим школама (преко 200 ученика) је 40.

Рад са хором представља сложенији вид васпитно-образовног рада наставника и рачуна се као саставни део обавезне наставе и вреднује се као педагошка норма наставника у оквиру обавезне дводесеточасовне норме са по 4 часа недељно, односно по 140 часова годишње.

Репертоар школских хорова обухвата одговарајућа дела домаћих и страних аутора различних епоха, народне, пригодне песме савремених композитора. У току школске године потребно је са хором извести најмање десет вишегласних композиција, асарпела или уз инструменталну пратњу. При избору песама треба поћи од процене гласовних могућности, као и од тема и нивоа сложености примерених средњошколском узрасту.

Начин остваривања програма

Хор формира наставник, на основу провере слуха, гласовних и певачких способности ученика, након чега следи разврставање певача по гласовима.

Хорске пробе се изводе одвојено по гласовима и заједно. Програм рада са хором треба да садржи пригодне композиције, као и дела озбиљније уметничке вредности, у зависности од могућности ансамбла.

Садржај рада:

- избор чланова и разврставање гласова;
- хорско распевавање (вежбе дисања, дикције, интонације и техничке вежбе);
- интонативне вежбе (решавање проблема из поједињих делова хорске партитуре);
- музичка карактеризација ликова и тумачење садржаја;
- стилска обрада дела;
- увежбавање хорских деоница појединачно и заједно;
- реализација програма и наступа хора према Годишњем програму рада школе.

На часовима хора, наставник треба да инсистира на правилној техници певања. Дисање, дикција и артикулација представљају основу вокалне технике па тако вежбе дисања и распевавања морају бити стално заступљене. Услов правилног дисања је и правилно држање тела. Потребно је инсистирати на доброј дикцији (зависно од стила). Препоручљиво је певање вокала на истој тонској висини, уз минимално покретање вилице у циљу изједначавања вокала, а у циљу добијања уједначене хорске боје.

Код обраде нове композиције најпре се приступа детаљној анализи текста. Уколико је текст на страном језику, ученици уче правилно да читају текст, изговарају непознате гласове и упознају се са значењем текста. Током анализе текста важно је обратити пажњу и на акцентовање речи и слогова на основу дела такта и мелодијског тока. Даља анализа нотног текста и усвајање мелодија по гласовима, постиже се на одвојеним пробама по гласовима. Већ у овој фази, уз учење нотног текста, треба у учење укључити и динамику и агогику. На заједничким пробама хора, након усвајања композиције у целости, неопходан је даљи рад на интерпретацији дела.

Обрађене композиције изводе се на редовним школским активностима (Дан школе, Свечана прослава поводом обележавања школске славе Светог Саве, Годишњи концерт...), културним манифестацијама у школи и ван ње, као и на фестивалима и такмичењима хорова у земљи и ван ње.

Препоручене композиције за рад хора

Химне: Боже правде, Светосавска химна, Востани Сербие, Gaudeamus igitur
О. ди Ласо: мадригал по избору (Матона миа Кара)
К. Џезулалдо: мадригал по избору (нпр. Sospirava il mio core)
Хенри VIII: Pastime with good company
Стари мајстори – избор
J. С. Бах – корал по избору (Jesu, meine Freude, Herr, Gott, wir loben dich)
J. С. Бах/Ш. Гуно – Аве Мария (хорска обрада)
Г. Ф. Хендл: арија Алмире из опере Риналдо (хорска обрада)
Б. Б. Мартини: Un dolce canto
В. А. Моцарт: Abendruhe
Л. ван Бетовен: канони Glück zum neuen Jahr, An Mälzel
Ф. Грубер: Арија Нуختа
А. Суливан: The long day closes
Ф. Шуберт – избор (Heilig ist der Herr)
Ф. Шуман – избор (Gute Nacht)
Ф. Лист – Салве регина
Б. Верди: Хор Јевреја из опере „Набуко“
А. Бородин – Половецке игре из опере „Кнез Игор“
П. И. Чајковски: избор духовних песама (Свјати боже), Ручи
бегут звења
Д. С. Бортњански: Избор (Оче наш, Тебе појем, Хвалите го-
спода, химна Коль Славен)
Чесноков – избор (Тебе појем)
Н. Кедров – Оче наш
А. Ведель – Не отврати лица Твојега
Анонимус – Полијелеј –Хвалите имја Господње
С. С. Мокрањац: Одломци из Литургије св. Јована Злато-
устог: Тебе појем, Свјати боже, Буди имја, Алилуја; Тропар св.
Сави, О светлим празницима; Акадист пресветој Богородици; Ру-
ковети или одломци из руковети по избору и могућностима хора
К. Станковић: Паде листак, Тавна ноћи, Девојка соколу, Сива
магла
И. Бајић/К.Бабић: Српкиња
Кнез М.Обреновић: Што се боре мисли моје (обрада)
Ј. Славенски: Јесењске ноћи
М. Тајчевић: Четири духовна стиха
Ц. Гершвин: Sumertime
Црначка духовна музика: Избор (Nobody knows; Пија rock)
К. Орф – Catulli carmina (Odi et amo)
К. Золтан: Stabat mater
Д. Радић: Коларић панићу
М. Говедарџија: Тјело Христово
Е. Витакр: Lux auruque (Lux Aurumque)
Г. Орбан: Аве Марија
С. Ефтимиадис: Карагуна
Т. Скаловски: Македонска хумореска
Д. С. Максимовић: Девојчица воду гази, Љубавна песма
Ст. М. Гајдов: Ајде слушај Анђо
П. Јондев: Кавал свири, Ерген деда
С. Балаши: Sing, sing
К. Хант – Hold one another
Ф. Меркјури: Боемска рапсодија, We are the champions
Ценкинс: Адијемус
Г. Бреговић: Dreams
Ера: Амено
Непознат аутор: When I fall in love
А. Ли: Listen to the rain
М. Матовић: Завјет, Благослов
В. Милосављевић: Покажничка молитва, Херувимска песма
Ж. Ш. Самарџић: Суза косова
Н. Грабић: Ово је Србија
С. Милошевић: Под златним сунцем Србије
Обраде песама група Beatles (Yesterday...), Abba...
Обраде српских народних песама, песме Тамо далеко, Кре-
ће се лађа Француска, коло Боерка...
Канони по избору

6) ОРКЕСТАР

Оркестар је инструментални састав од најмање 10 извођача који свирају у најмање три самосталне деонице. У зависности од услова које школа има, могу се образовати оркестири блок флаута, тамбурица, гудачког састава, хармоника, мандолина као и мешовити оркестири.

Рад са оркестром представља сложенији вид васпитно-образовног рада наставника и рачуна се као саставни део обавезне наставе и вреднује као педагошка норма у оквиру обавезне дводесеточасовне норме наставника са по 4 часа недељно, односно по 140 часова годишње.

Садржај рада:

- избор инструмената и извођача у формирању оркестра;
- избор композиција према могућностима извођача и саставу оркестра;
- техничке и интонативне вежбе;
- расписивање деоница и увежбавање по групама (прстомет, интонација, фразирање);
- спајање по групама (I-II; II-III; I-III);
- заједничко свирање целог оркестра, ритмичко – интонативно и стилско обликовање композиције.

У избору оркестарског материјала и аранжмана потребно је водити рачуна о врсти ансамбла, а и извођачким способностима ученика. Репертоар школског оркестра чине дела домаћих и страних композитора разних епоха у оригиналном облику или прилагођена за постојећи школски састав. Школски оркестар може наступити самостално или као пратња хору.

ОСТАЛИ ОБЛИЦИ ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНОГ РАДА

За ученике чије се интересовање и љубав за музику не могу задовољити оним што им пружа редовна настава, могу се организовати додатна настава или секције. У зависности од афинитета, креативних способности или извођачких могућности ученика, рад се може организовати кроз следеће активности:

- солистичко певање;
- групе певача;
- „Мала школа инструмента“ (клавир, гитара, тамбуре...);
- групе инструмената;
- млади композитори;
- млади етномузикологи (прикупљање мало познатих или готово заборављених песама средине у којој живе).